



SLÁNSKÉ ROZHOVORY 2007

Rakovník

historie

literatura

osobnosti

památky



KRÁLOVSKÉ MĚSTO SLANÝ



SLÁNSKÉ ROZHOVORY 2007

Rakovník

historie

literatura

osobnosti

památky

Copyright © Město Slaný, 2008

Keltové na Slánsku a Rakovnicku © Natalie Venclová, 2007
Slaný a Rakovník – k hodnotám historického urbanismu © Vladislav Razím, 2007
*Poznámky k vývoji měst Rakovníka a Slaného v posledních
sedmdesáti letech © Eva Volfová, 2007*
Korespondence mezi městy Rakovníkem a Slaným v 16. století © Jan Černý, 2007
Dva rodáci ze Slánska a počátek výzkumu rakovnických dějin © Bohdan Zilynskyj, 2007
Lidová architektura na Slánsku © Božena Franková, 2007
Václav Rabas © Václav Zoubek, 2007
*O Boženě, Oldřichovi a třech králích aneb Na okraj sváteční postily
Jana Antonína Kelského © Miloš Sládek, 2007*
Krajský úřad rakovnický se sídlem ve Slaném © Jana Krotilová, 2007
Politik a člověk Alois Pravoslav Trojan © Zdeněk Víšek, 2007
*Specifika pramenné základny k dějinám Jednoty katolického duchovenstva
v letech 1918–1920 na Rakovnicku, Křivoklátsku a Slánsku © Jan Krško, 2007*

ISBN 978-80-254-3036-1



Slánské rozhovory 2007 Slaný a Rakovník

Vážení přátelé regionální historie, v říjnu minulého roku jsem měl tu čest osobně se zúčastnit setkání archivářů, historiků, etnografů, muzejníků a památkářů s názvem Slánské rozhovory 2007 s podtitulem Rakovnícko a Slánsko.

Myslenka organizátorů navázala na tradici setkání ve Slaném. Po zdařilém hledání vzájemných historických vazeb sousedních regionů Louny a Slaný vznikla myšlenka v hledání pokračovat a rozšiřovat. Loňské setkání mělo opět regionální charakter, zaměřený ovšem na Rakovnícko a Slánsko.

V současném téměř zběsilém životním rytmu 21. století s množstvím každodenních starostí si ani nestačíme uvědomovat vlastní historii města, ve kterém žijeme. Porovnávat dějinné události obou královských měst nevýjímaje. Děkuji tímto všem, kteří se podíleli na setkání ve Slaném. Před nášejícím za přínosné referáty, které nás vtáhly do dob minulých a umožnily alespoň na jeden den zapomenout na spěchající každodennost.

*S upřímným sousedským pozdravem
Zdeněk Nejdl, starosta města Rakovníka*

Diskusní setkání ve Slaném mají dlouhou tradici. První Slánské hovory se konaly již v lednu 1990. Postupně se měnila jejich zaměření. Od setkání s osobnostmi politické scény až po filosoficko-společenská témata. Další rozměry – historický a duchovní – jim byly dány v obnovených rozhovorech v roce 2004. Tehdy jsme reagovali na čerstvě nabytou zkušenost se vstupem do evropského společenství a snažili se pojmenovat dějinné svorníky mezi na pohled rozličnými oblastmi (Španělsko a Čechy, Čechy a Itálie). Další ročník již myšlenkově spojil dva sousedící regiony (Slaný a Louny). A Slánské rozhovory v roce 2007, to jsou rozjímání opět nad regionálním tématem. Tentokrát Slaný a Rakovník. Dvě města a oblasti, které měly a mají mnohé společné. Dokládají to zážnamy korespondence mezi oběma radnicemi,

ale i na tehdejší dobu středověku nezvyklý vývoj opevnění a tím i půdorysu měst. I ve správní oblasti existují zajímavé paralely. Vznik a vývoj rakovnického krajského úřadu ve Slaném je velice zajímavý a poučný.

Největším bohatstvím každé společnosti jsou ale lidé. Bez nich by byla města pouhými kulisami. A tady se můžeme pyšnit osobnostmi, které významně ovlivnily historii obou dvou sídel. Zkrátka, určitě si máme jako blízcí sousedé co říct.

Ivo Rubík, starosta města Slaného



Starosta Slaného Ivo Rubík a starosta Rakovníka Zdeněk Nejdl.

Keltové na Slánsku a Rakovnicku

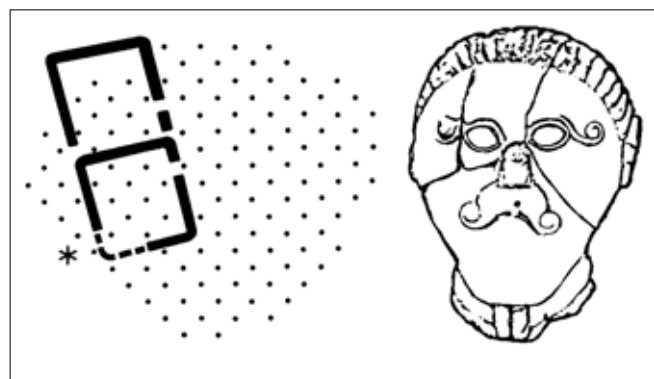
NATALIE VENCLOVÁ

V rámci Čech – někdejšího keltského Boiohaema – zaujímá Slánsko a Rakovnicko významné postavení svým hustým osídlením v době železné, v období laténské kultury, která se připisuje právě Keltům. Součástí tohoto území na rozhraní obou regionů je Novostrašecsko, které poskytlo pozoruhodné archeologické nálezy z posledních staletí před Kristem, které nemají jen místní, ale vskutku evropský význam. Tento prostor jsme proto vybrali jako zástupce celého výše jmenovaného území.

Lokalitou, která se dostala do všeobecného historického povědomí a objevuje se ve všech světových přehledech nejvýznamnějších archeologických nálezů a uměleckých děl, jsou Mšecké Žehrovice nedaleko Nového Strašecí. Vděčí za to známé kamenné skulptuře – „hlavě Kelta“, která se poblíž obce nalezla v r. 1943. Nejen tato lokalita, ale i celý okolní region se staly předmětem dlouholetých archeologických výzkumů, jejichž výsledky shrnuje tato stať. Některé z nich předvádí veřejnosti přístupnou formou také expozice „Keltové na Rakovnicku“, otevřená v r. 2007 v muzeu v Novém Strašecí.

Mšecké Žehrovice: klíčová lokalita doby laténské

Začátek archeologického poznání lokality je spojen s již uvedenou skulpturou. Historie jejího nálezu je dobře známa: čtyři zlomky kamenné hlavy byly náhodně nalezeny v obecní pískovně „Na Libeni“ jihozápadně obce Mšecké Žehrovice v r. 1943; pátý zlomek se nikdy nenašel (srov. Borkovský 1946; Venclová 2001 s lit.). Spodek hlavy je olámaný a není jasné, byla-li hlava součástí busty nebo dokonce celé postavy, nebo byla-li umístěna na nějakém podstavci. Skulptura představuje hlavu muže s pečlivě provedeným účesem v pásu nad čelem, s mandlovými očima a ornamentálně provedeným obočím, ušima a zakrouceným knírem; v ústech je vyvrtán malý otvor neznámé funkce a krk zdobí nákrčník – torques, charakteristický atribut keltských válečníků, resp. významných mužů (obr. 1). Jde o unikátní dílo provedené v laténském (keltském) stylu, které nemá po umělecké stránce protějšek v celé keltské Evropě, a dostalo se mu proto náležitá pozornost z hlediska dějin umění (Megaw-Megaw 1998 s lit.). Hlava byla zhotovena z opuky, která byla dostupná v sousedství naleziště a v celém okolním území, a to nejspíše ve 3. století př. Kr. Pozoruhodný je vývoj názorů na její interpretaci, které prošly zásadními změnami. Původně byla plastika považována za vyobrazení božstva, ale nyní je v ní spatřován portrét heroizovaného předka. Účes hlavy, který tvoří pás vlasů od ucha k uchu, přičemž týl hlavy nese drsnění připomínající vyholení, je dnes interpretován jako specifický typ tonzury. Podle latinských a staroirských písemných pramenů měli podobný



Obr. 1. Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník). Vlevo: schematický plán poslední stavební fáze laténského čtyřúhelníkového valového areálu, vybudovaného v místě starší výrobní osady (tečkovaně). Rekonstrukce podle výsledků výzkumu 1979–88. Hvězdička: místo nálezu kamenné hlavy r. 1943. Vpravo: skica kamenné hlavy. Kresba a počítačová úprava: J. Minarčíková, B. Hrůzová (Archeologický ústav AV ČR, Praha).

sestřih nosit druidové v předkřesťanském Irsku a od něho se odvozovala i specifická tonzura charakterizující raně křesťanskou irskou církev (Venclová 2002). Skulptura ze Mšeckých Žehrovic tedy může být vyobrazením ctěného významného předka zdejších obyvatel, který byl keltským druidem.

Výjimečný nález vyvolal potřebu zjistit jeho archeologický kontext. Ještě v témže roce provedl v okolí místa nálezu archeolog Ivan Borkovský výzkum, při němž objevil pravoúhlý areál o rozloze téměř dvou hektarů, vymezený valem a příkopem; ten později přiřadila Libuše Jansová k tzv. čtyřúhelníkovým ohrazením, jaké jsou známy z celé laténské Evropy (Jansová 1968). V letech 1979–1988 zkoumala lokalitu autorka této stati (Archeologický ústav AV ČR, Praha), která pak provedla v letech 1991–95 v okolí lokality a v celém regionu také další archeologické výzkumy, průzkum a systematické plošné povrchové sběry.

Je třeba zdůraznit, že dobré poznání regionu by nebylo možné bez úzké spolupráce s místním občanem panem Františkem Sedláčkem (Mšec), dlouholetým spolupracovníkem Archeologického ústavu a zachráncem archeologického kulturního dědictví v regionu Novostrašecsko, a s panem Josefem Fenclem (Krušovice), jehož informace o řadě lokalit jsem mohla využít. Archeologické aktivity v regionu by se nemohly úspěšně realizovat bez konzultací a všestranné podpory, jichž se mi dostalo od znalce (nejen) slánského pravěku Václava Mouchy.

Výzkum ve Mšeckých Žehrovicích (souhrnná publikace: Venclová 1998) ukázal dlouhý a složitý vývoj lokality. První aktivity v době laténské se datují do 3. až počátku 2. stol. př. Kr. (v odborné terminologii do laténského stupně LT B2–C1), kdy tu existovalo nehrazené sídliště, tedy vesnice s polozemnicemi – domy s částečně zahloubeným dnem, dřevěnou konstrukcí a vypletenými a vymazanými stěnami, dále povrchový dům v dřevěné ohradě, zásobní jámy a výrobní objekty související

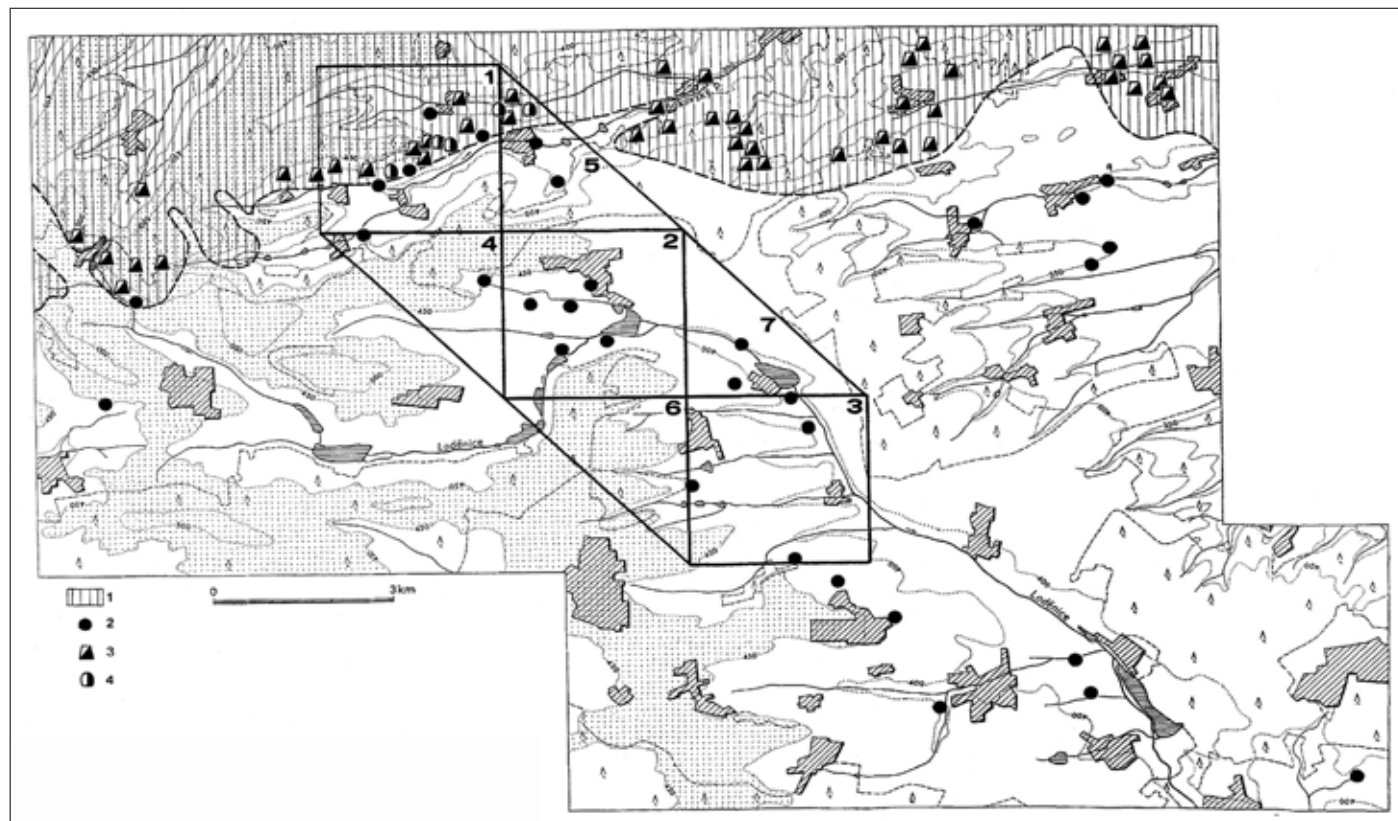
s hutněním železa a se zpracováním kounovské švartny. V blízkosti sídliště se našel současný žárový hrob. Sídliště se řadí k desítkám výrobních osad, které v regionu dohromady vytvářejí ve střední době laténské celou výrobní (industriální) zónu.

Ke konci trvání sídliště nebo vzápětí po jeho zániku byl na lokalitě vybudován pravoúhlý valový areál s vnějším příkopem (obr. 1). Z Čech je známo několik dalších ohrazení tohoto typu, mšeckožehrovičský objekt je z nich však největší a půdorysně nejsložitější. Jeho první stavební fázi, kolem r. 200 př. Kr., představovalo dřevěné ohrazení vymezující obdélníkovou plochu. Na stejném místě byl pak v I. polovině 2. stol. př. Kr. vybudován valem a příkopem ohrazený prostor tvaru obdélníka o ploše 1,7 ha, orientovaný delší osou zhruba ve směru sever-jih. Výška valu, nasypaného z hlíny, dnes dosahuje 2 m a vnější příkop má šířku až 9 m a hloubku okolo 2 m. Celá tato plocha je valem a příkopem rozdělena na dvě čtvercové poloviny. Deprese ve východním valu severní poloviny areálu může indikovat vchod do severního čtverce, další vchod ležel pravděpodobně ve středu východního valu jižního čtverce v místě, kudy prochází dnešní cesta. Příčný val a příkop byly vybudovány dodatečně. V severozápadním rohu jižní poloviny areálu byl pak postaven velký dřevěný dům neobvyklé konstrukce se dvěma stavebními fázemi, datovaný podle radiokarbonových dat do I. poloviny 2. stol. př. Kr. V severní polovině valového areálu byly zjištěny dvě polozemní-

ce, zásobní jáma a ohniště, které byly používány kolem poloviny 2. stol. př. Kr., kdy byl také val v těchto místech zvýšen proutěnou a hliněnou nástavbou. Nálezy svědčí o sídlištních aktivitách, o pěstování obilí a chovu dobytka. Podle vysoké kvantity jemné keramiky, tenkostěnné užitkové keramiky a bohatého sortimentu železných, bronzových a kostěných nástrojů, náradí a ozdob patřila zde sídlící komunita k tehdejší elitě. Z téže doby pochází také jáma vně jihozápadního nároží valového areálu, prozkoumaná v r. 1943, v níž byly nalezeny fragmenty výše popsané kamenné hlavy spolu s keramikou a dalšími předměty sídlištního rázu.

Valový areál ve Mšeckých Žehrovicích platil po dlouhá léta, ostatně stejně jako další laténské areály tohoto typu ve střední Evropě, za kultovní místo, resp. svatyni. Nové výzkumy u nás i v Evropě však představují takové areály jako ohrazené dvorce se smíšenou funkcí obytnou, hospodářskou a ceremoniální, příp. shromažďovací. Byla to pravděpodobně drobná sídla rozptýlené vesnické elity jako protějšky velkých sídel, jaká reprezentují současná rozsáhlá hradiště, tzv. oppida, jaká se nacházejí např. ve Stradonicích u Berouna nebo na Závisti u Zbraslavi. Lze si snadno představit, že jeden ze členů té významné komunity, která sídlila ve Mšeckých Žehrovicích, dosáhl vysokého společenského postavení druida a jeho podoba, vytesaná do kamene, byla později na místě uctívána.

Jak jsme již uvedli, při výzkumu osady ve Mšeckých Žehrovicích byly zjištěny také objekty související



Obr. 2. Území Projektu Loděnice. 1 prostor kounovské slaje s výchozy švartny, 2 laténské osady zjištěné staršími výzkumy a průzkumy, 3 novodobé šachty (19. – poč. 20. stol.), 4 výchozy švartny registrované při zemních pracích a archeologických akcích. Polygony 1 až 7: prostor analytických povrchových sběrů v I. 1993–95 (srov. obr. 5). Podle: Venclová 2001.

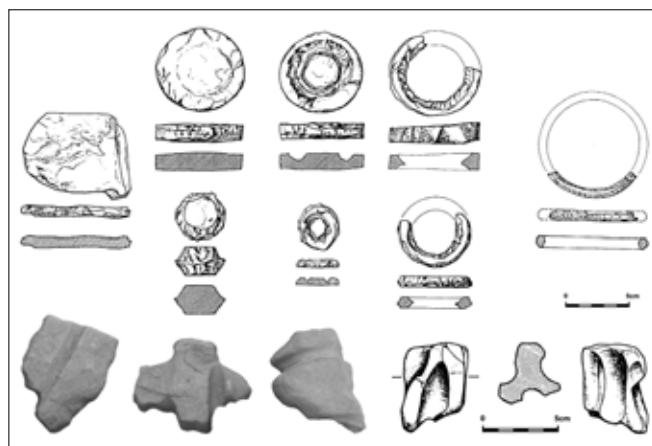
se zpracováním švartny a výrobou železa. Tato osada je jen jednou z celé řady výrobních osad doby laténské v regionu. Zmíníme např. dvě další sídliště na katastru Mšeckých Žehrovic, z nichž jedno bylo zkoumáno již v r. 1935, celou skupinu sídlišť v okolí Mšece nebo osady v Srbči (Sedláček 1968; 1974; Venclová 1999; 2004; Venclová – Křivánek 2008) a desítky dalších (Venclová 2001 s lit.). Povšimněme si podrobněji obou v regionu zastoupených výrobních odvětví.

Zpracování švartny

Švartna (z německého *Schwarte*) je místní název pro sapropelit, resp. bitumenní sediment, který se nachází ve stropě kounovské kamenouhelné sloje. Na Slánsku a Rakovnicku vychází kounovská sloj a s ní i švartna v několika místech na povrch. Mělce uložené uhlí kounovské sloje bylo ještě v minulém století těženo četnými malými šachtami. Výchozy švartny byly známy již populaci doby laténské a švartna byla ve 3. stol. a v 1. polovině 2. stol. př. Kr. těžena a v řadě osad zpracovávána (obr. 2).

Sapropelit je vrstevnatý, lehký a pevný materiál, vyznačující se hnědočernou až černou barvou. Právě tato barva byla zřejmě důvodem, proč byl tento materiál vyhledáván v celém mladším pravěku a zejména v době laténské a používán k výrobě osobních šperků, popř. dalších předmětů. Černá barva měla symbolický význam, jehož povědomí se od pravěku a starověku udrželo až do současnosti: černé náramky jako osobní šperk specifického významu nosili donedávna Tuaregové stejně tak jako Kurdové. Cílovým švartnovým produktem byly kruhové ozdoby – náramky (nošené na předloktí), nápažníky (nošené nad loktem), prsteny a různé kroužky; výjimečně se nacházejí také diskovité až kulovité předměty označované jako přesleny, dále velké ploché okrouhlé desky neznámého účelu nebo vložky bronzových ozdob. K výrobě předmětů byly používány železné nože a dlátka, k finální úpravě pískovcové brousky. Některé kruhy nesou stopy dokončovacích prací za pomoci rotačního zařízení (na principu soustruhu). Výrobní postup (obr. 3) byl rekonstruován pomocí experimentu, který provedl F. Sedláček (Venclová 2001).

Známy jsou desítky dílen, všechny v blízkosti zdrojů švartny, takže přístup k ní a k jejímu zpracování byl zřejmě monopolní, omezený jen na obyvatele regionu. Zkoumané dílenské lokality poskytly desetitisíce kusů výrobního odpadu a polotovárů včetně typických kruhových kotoučků – středových výřezů vznikajících při zhotovování náramků. Hotové výrobky, jejichž počet dosahoval nejméně tisíců kusů, byly odtud distribuovány do velké části střední Evropy, min. do vzdálenosti 400 km (obr. 4). V západní Evropě byly k témuž účelu využívány jiné černé materiály, jak bylo zjištěno pomocí petrografických a palynologických analýz hotových výrobků z různých částí střední Evropy. Šlo tedy o významný směnný (obchodní) artikl.



Obr. 3. Postup výroby švartnových kruhů podle archeologických nálezů ze Mšeckých Žehrovic. Dolní řada: pískovcové brousky sloužící k finální úpravě kruhů, Mšec (foto) a Srbč (kresba). Foto a kresby H. Toušková, H. Komárková (Archeologický ústav AV ČR, Praha).

Výroba železa

Železo představovalo v pravěku (v době železné) jeden z nejvýznamnějších materiálů. Vyhledání vhodných železných rud, hutnická výroba a kovářské zpracování vytaveného železa vyžadovalo zkušené prospektory a specializované řemeslníky, schopné vyrobit železo a dokonce i ocel pro nezbytnou výbavu, jakou byly zbraně (mj. známé keltské meče), ale zejména zemědělské a další nářadí, drobné nástroje i šperky.

Hutnictví doby laténské je v Čechách doloženo nečetnými nálezy výrobních zařízení – hutnických pecí. Za typickou pro toto období se pokládala především pec se zahloubenou nístějí, jakou známe z hutnické dílny ve Mšeci (Pleiner–Princ 1984; Pleiner 2000). V Čechách byl však, i když ojediněle, dokumentován nebo indikován ještě další typ – výhňová pec, relativně mělká, která nejspíše předcházela peci se zahloubenou nístějí. Kromě toho přichází v úvahu také pec kupolová, rovněž jen slabě zahloubená. Pece tohoto typu se nemusí vůbec dochovat (snadno mohou být zničeny orbou) a jejich torza lze i při archeologickém výzkumu snadno přehlédnout nebo nesprávně interpretovat (Venclová 2001, 133–135).

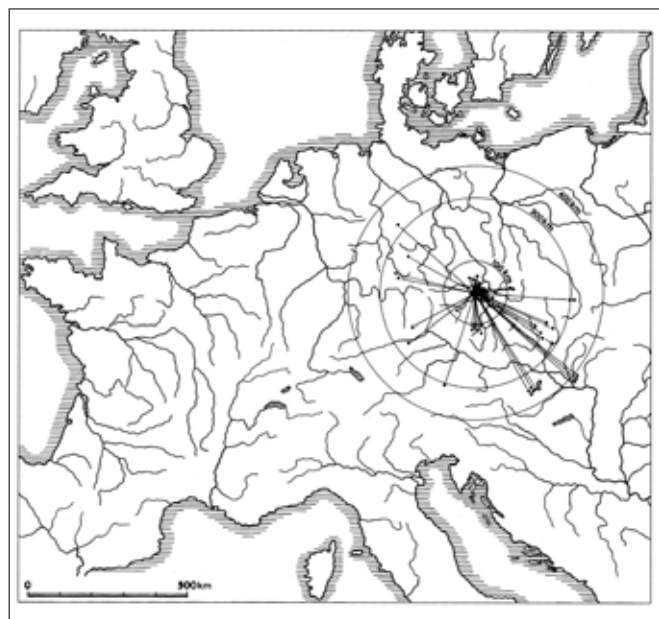
Proto má při identifikaci hutnických dílen zásadní význam hutnický odpad – struska, která má výpovědní hodnotu srovnatelnou s výrobním zařízením. Struska zůstávala na místě výroby, většinou na tehdejšímu povrchu (dnes tedy zpravidla v ornici), a zachovává si víceméně původní četnost – nepodléhá kvantitativní redukci na rozdíl např. od keramických zlomků. V pravěku nebyla struska recyklována, protože tehdejší technologie toho nebyla schopna; značného obsahu železa, který zůstává pravěkých struskách, nebyli tehdejší hutníci schopni využít. Tato skutečnost spolu s dobrou viditelností činí strusku ideálním artefaktem pro povrchový sběr, který tak může být významným nástrojem ke studiu hutnické výroby. To bylo také v regionu ověřeno s tím výsledkem, že povrchové doklady existence hutnických areálů ve

studovaném prostoru značně převýšily evidenci, založenou jen na nálezech podpovrchových. Podpovrchový (destruktivní) výzkum dílenských zařízení, postižených v různé míře orbou a erozí, již nemusí přinést žádná řádově významnější data oproti těm, která byla získána povrchovými nálezy. Ačkoli struska sama o sobě nemá chronologicky diagnostický význam (s výjimkou některých morfologických znaků, které mohou diagnostikovat použitý a chronologicky specifický typ pece), lze testovat její prostorové vztahy k předmětům, které tento význam mají. Podle výsledků povrchových sběrů strusky bylo možné vyhodnotit Slánsko a Rakovnicko jako jeden z nejvýznamnějších hutnických regionů v Čechách v době laténské. Hutnictví v omezenějším rozsahu bylo v regionu provozováno také v mladší době římské (Zeman – Venclová – Bubeník 1998; Venclová 2001, 207).

Slánsko a Rakovnicko jako industriální zóna doby železné

Na archeologické výzkumy a průzkumy v okolí Mšeckých Žehrovc a Mšece navázal v letech 1991–95 Projekt Loděnice, nazvaný podle vodního toku, který tvoří osu regionu vedle Bakovského potoka, odvodňujícího severní část pracovního území. Projekt byl podpořen Grantovou agenturou ČR a jeho výsledky předkládá souborná publikace (Venclová 2001).

Projekt byl zaměřen na poznání vzájemných vztahů mezi výrobními areály různých typů a mezi výrobními a sídelními areály především v době laténské. Hlavní metodou projektu byl archeologický povrchový průzkum, prováděný metodou analytického sběru. Principem je sběr ve vymezených polygonech a sektorech,



Obr. 4. Rozšíření výrobků (kruhů) z kounovské švartny podle petrograficky a palynologicky analyzovaných předmětů. Černá zóna: prostor kounovské sloje, resp. zdroje výchozí suroviny.

Podle: Venclová 2001.

kde jsou nálezy kvantifikovány a mohou být srovnávány a vyhodnocovány pomocí matematických postupů a modelů. Poznání výrobních aktivit a areálů doby laténské umožňovala přítomnost jednoznačně identifikovatelných výrobních reliktnů, tj. švartnového odpadu a hutnické strusky. Rekonstrukci distribuce výrobních areálů bylo pak možné provést pomocí formálních metod (Neustupný – Venclová 1996; 2001 s lit.).

Syntéza povrchových a podpovrchových nálezů, která byla provedena v rámci projektu Loděnice, identifikovala pracovní území jako industriální zónu soustřeďující výrobní areály zpracování švartny a areály hutnické, zejména v době laténské. Výroba probíhala ve více dílnách zároveň; počet známých výrobních osad podstatně vzrostl právě na základě výsledků analytických sběrů (obr. 5). Vazba obytných a výrobních areálů byla, soudě podle jejich prostorových vztahů, úzká, i když nelze zcela vyloučit ani existenci oddělených nebo dokonce dislokováných areálů, zejména v případě hutnické výroby. Výroba rozptýlená na více místech svědčí o decentralizované společnosti. Zpracování švartny i hutnická výroba nebyly provozovány jen pro vlastní potřebu jedince či jedné komunity, ale pro širší okruh spotřebitelů; v tomto (tedy nejen ve smyslu nutné výrobní specializace příslušných řemeslníků) šlo tedy o výrobu specializovanou. Specializace výrobců podle pracovní kapacity věnované výrobním činností se předpokládá jen částečná (výrobci švartnových artefaktů i železa tedy patrně nebyli osvobozeni od aktivit subsistenčních, tj. od prací zemědělských a chovu dobytka, i když v některých případech tomu tak snad mohlo být). Kontrola výroby spočívala zřejmě v rukou jednotlivých komunit, resp. místních vesnických elit. Objem švartnových výrobků přesahoval, jak jsme již uvedli, potřeby komunit v regionu, v případě vytaveného železa je to rovněž pravděpodobné, v tomto případě však chybějí příslušné analýzy finálních výrobků – železných artefaktů vyrobených z místního železa, které by rozsah distribuce mohly upřesnit.

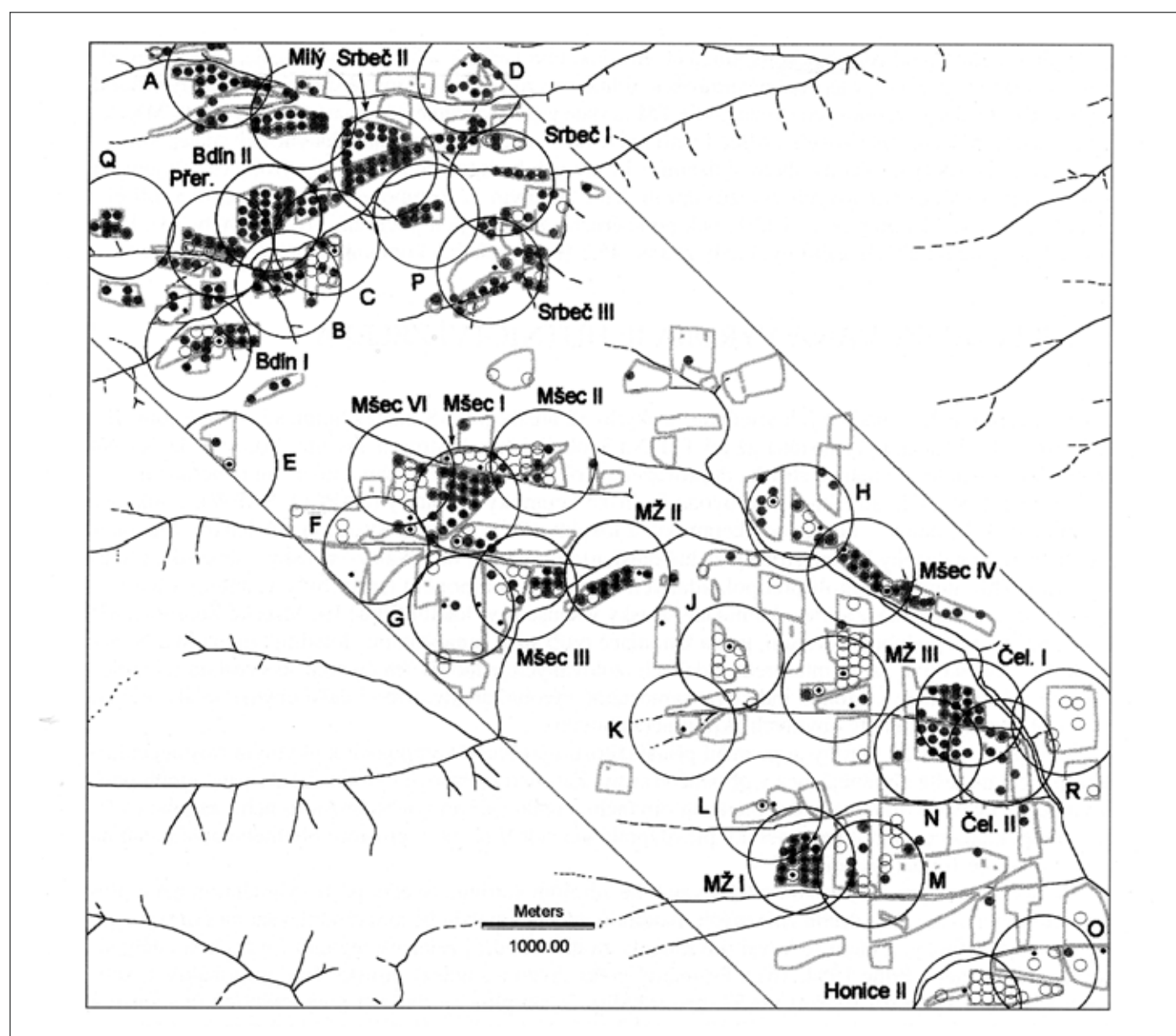
Úroveň specializované výroby úzce souvisí se stupněm vývoje společnosti. Obecně vzato jde o výrobu, jejíž produkt neslouží jen vlastní potřebě domácnosti, ale je z větší části určen pro směnu. Specializace výroby může dosahovat různého stupně (cf. Venclová 1995; 2001). Lze ji klasifikovat podle rozsahu, intenzity a koncentrace výroby, podle počtu výrobců a využití kapacity zúčastněných osob, podle objemu, variability a distribuce produktu a podle způsobu kontroly výroby. Specializovaná výroba vyžadovala nejen schopnost aplikace specifických technologií, ale i schopnost organizační, ústící v zajištění vyhovující distribuce produktu.

Výsledky Projektu Loděnice se staly základem pro vytvoření teoretického modelu pravěké „industriální zóny“ (Venclová 1995; 2001). Tento model vychází z typů vazeb mezi komunitami (a jejich obytnými areály) a výrobci (a jejich výrobními areály). Nejužší typ vazby představuje výrobní činnost, kterou provozují

příslušníci několika komunit na určitém jim společně přístupném a jimi kontrolovaném místě a jejíž produkt odebírají (např. těžba a distribuce suroviny; produktem je v tomto případě právě tato surovina). Mezi výrobci a členy příslušných komunit existuje osobní vazba. Může existovat i vazba volnější, nezprostředkovaná osobami, ale jen produkty (surovinami či materiály) pocházejícími ze zdrojů mimo kontrolu dané výrobní zóny. V obou případech jsou komunity vzájemně vázány výrobními aktivitami a jejich prostřednictvím jsou spojovány v industriální zóny. Vzájemných vazeb a typů industriálních zón mohla existovat celá řada. Výzkum socioekonomického či dokonce politického (?) významu takových zón je teprve v počátcích a právě zóna na Novostrašecku k němu významně přispívá.

Vrátíme-li se zpět ke kamenné hlavě, která náš výklad zahajovala, pak můžeme vybudování ohrazeného dvorce ve Mšeckých Žehrovcích jako sídla (keltské) elity v době laténské spatřovat jako potvrzení významu regionu, vycházejícího snad z jeho významu industriálního.

Lze shrnout, že výsledky archeologických výzkumů předvádějí Slánsko a Rakovnicko jako prostor významných, zejména specializovaných výrobních aktivit v době železné, zejména v době laténské. Výrobní tradice tohoto území tedy nelze ztotožňovat jen se zdejším dolováním a hutnictvím v době moderní, ale sahají ve skutečnosti více než dva tisíce let nazpět.



Obr. 5. Prostor analytických povrchových sběrů v l. 1993–95. Rekonstrukce laténských sídelních areálů (kruhy o poloměru 500 m) podle nálezů ze sběrových sektorů. Značky: prázdné kroužky – sektory s hutnickou struskou, šedé kroužky – sektory se švartnovým výrobním odpadem, černé tečky – sektory s laténskou keramikou. Jména obcí s čísly: označení areálů známých ze starších nálezů, písmena: označení areálů zjištěných sběrem. Podle: Venclová 2001.

LITERATURA

- Borkovský, I. 1946: Keltská tvář z Čech. *Obzor praehistorický* 13, 16–22.
- Jansová, L. 1968: Mšecké Žehrovice und die Frage der Viereckschanzen in Böhmen. *Archeologické rozhledy* 20, 470–489.
- Megaw, M. R. – Megaw, J. V. S. 1998: The stone head from Mšecké Žehrovice: an essay on the human head in early Celtic art. In: Venclová, N.: Mšecké Žehrovice in Bohemia. *Archaeological background to a Celtic hero*, 3rd–2nd cent. B. C. , Sceaux (Kronos), 281–292.
- Neustupný, E. – Venclová, N. 1996: Využití prostoru v laténu: region Loděnice. *Archeologické rozhledy* 48, 615–724.
- Neustupný, E. – Venclová, N. 2001: Posouzení analytických sběrů matematickými metodami. In: Venclová, N. 2001: *Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice*, Praha (Archeologický ústav AV ČR), 187–204.
- Pleiner, R. 2000: *Iron in Archaeology. The European bloomery smelters*. Praha (Archeologický ústav AVČR).
- Pleiner, R. – Princ, M. 1984: Die latènezeitliche Eisenverhüttung und die Untersuchung einer Rennschmelze in Mšec, Böhmen. *Památky archeologické* 75, 133–180.
- Sedláček, F. 1968: Archeologická naleziště v nejbližším okolí Mšece: Srbeč, Třtice, Mšecké Žehrovice (okr. Rakovník). *Bulletin Záchraného oddělení* 5, 1967, 79–81.
- Sedláček, F. 1974: Novostrašcko v pravěku a rané době dějinné. In: 80 let novostrašeckého muzea, Nové Strašecí, 21–30.
- Venclová, N. 1995: Specializovaná výroba: teorie a modely. *Archeologické rozhledy* 47, 541–564.
- Venclová, N. 1998: Mšecké Žehrovice in Bohemia. *Archaeological background to a Celtic hero*, 3rd–2nd cent. B. C. Sceaux (Kronos).
- Venclová, N. 1999: Srbeč: příklad laténského výrobního sídliště. *Památky archeologické* 90, 28–64.
- Venclová, N. 2001: *Výroba a sídla v době laténské. Projekt Loděnice*. Praha (Archeologický ústav AV ČR).
- Venclová, N. 2002: Druidové, archeologie a historie. *Památky archeologické* 93, 153–172.
- Venclová, N. 2004: The iron smelting area at Mšecké Žehrovice III. In: Gojda, M. ed. 2004: *Ancient landscape, settlement dynamics and non-destructive archaeology*, Praha (Academia), 325–334.
- Venclová, N. – Křivánek, R. 2008: Nedestruktivní archeologie hutnických areálů. In: *Archeologické výzkumy v severozápadních Čechách v letech 2003–2007, Most (Ústav archeologické památkové péče severozápadních Čech)*, 375–384.
- Zeman, J. – Venclová, N. – Bubeník, J. 1998: Železářská osada ze 3. – poč. 5. stol. v Přerubenicích. *Praehistorica* 23, Praha (Karlova univerzita), 95–131.

Slaný a Rakovník – k hodnotám historického urbanismu

VLADISLAV RAZÍM

Při příležitosti kolokvia věnovaného dvěma vzájemně blízkým historickým městům, Slanému a Rakovníku, se naskýtá příležitost přiblížit zejména laické veřejnosti problematiku jejich středověkého urbanismu. Jde o téma nejen zajímavé a důležité pro historiky, archeology, památkáře či architekty-urbanisty. Stále aktuálnější je také ve vztahu ke stavební činnosti, jež dnes probíhá v historických městských jádrech, kdy právě historický urbanismus měst bývá nezdolně rozrušován a ničen velkými, plošně rozsáhlými stavbami obchodních, průmyslových a dalších areálů, ale i dalšími necitlivými zásahy dnešní velmi četné a poněkud překotné stavební činnosti.

Přitom lze bez nadsázky konstatovat, že historický urbanismus představuje nejmarkantnější identifikační veličinu každého města, která je jedinečná a nezaměnitelná, podobně jako například otisk prstu jednoho každého člověka. Chráníme-li jednotlivé historické stavby, jako jsou kostely, městské kláštery, historické domy z různých slohových období, městské hradby atp., měli bychom velmi úzkostlivě a nekompromisně chránit také historickou dispozici města bez ohledu na to, zda zástavba té které ulice dnes je nebo není sama o sobě cenná. Málokdo z dnešních obyvatel měst má bohužel konkrétnější představu o tom, proč má náměstí právě ten a ne jiný tvar a velikost, proč je tato ulice rovná a tamta zakřivená, proč část městského areálu leží na rovině a jiná ve svahu nebo proč farní kostel stojí právě v této konkrétní, a ne jiné části historického jádra. Mnoho lidí o těchto otázkách nikdy neslyšelo ani ve škole (obyčejná vlastivěda rodného města se dosud bohužel vyučuje velmi nedostatečně) a nikdy se o ně nezajímalo, jakkoli půdorys města a jeho ulic dennodenně řídí jejich kroky na cestě z domova do zaměstnání, za nákupy či na procházkách.

Dispozice města je spojena s řadou obecných a specifických otázek, na něž není vždy možno jednoznačně odpovědět; z tohoto důvodu je proto třeba chránit nejen celkovou osnovu ulic a veřejných prostor, ale pokud možno i všechny detaily (zákoutí ulic, zakřivení fasád a řadu dalších nepravidelností), neboť bychom mohli nevědomky zničit i velmi důležitou stopu souvislostí, kterým dnes nerozumíme (někdy je ozřejmí archeologický výzkum). Je třeba mít samozřejmě na paměti, že každé město bylo po staletí živým organismem, který prodělával nejrůznější, více či méně razantní změny. Přesto však i nejnovější stavebně-historické a archeologické výzkumy u nás i v dalších evropských zemích prokazují obdivuhodnou houževnatost a rezistenci mnoha městských dispozic, sahajících svým původem bez zásadních pozdějších změn až do vrcholného středověku, tedy do dob vzniku těchto sídel. A mezi tato města patří šťastnou shodou okolností také Slaný a Rakovník.

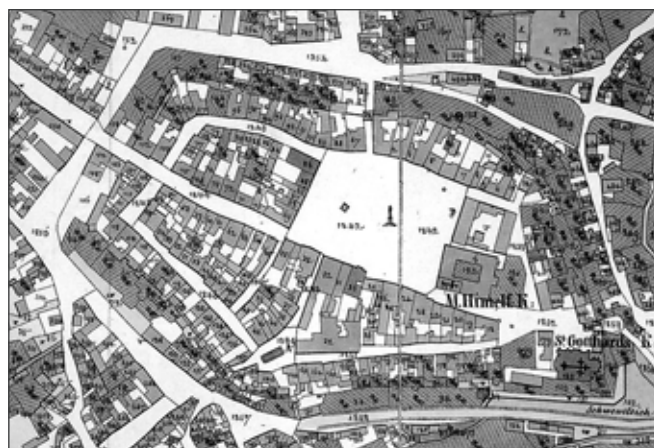
Vynikajícím pramenem pro studium historického urbanismu měst jsou mapy tzv. stabilního katastru. Tento katastr, jehož nedílnou součástí je také první skutečné geodetické měření země a jejích sídel, vznikl v průběhu 2. čtvrtiny 19. století, tedy v době před nástupem hlavní vlny průmyslové revoluce, která mnohé změnila. Důvodně se proto předpokládá, že mapy stabilního katastru zachycují kromě menších změn půdorys měst i jeho detailnější strukturu tak, jak byly určeny a jak se ustálily již před staletími, v průběhu středověku.

Při pohledu na mapu Slaného z roku 1840¹ nás nejprve zaujmou rysy obvyklé pro většinu královských měst v Čechách, založených v průběhu 13., eventuálně – tak jako Slaný – na počátku 14. století. Jde o relativně pravidelnou, v podstatě pravoúhlou uliční síť s rozlehlým obdélným tržištěm uprostřed.

Můžeme-li ve Slaném mluvit o v zásadě pravidelném uspořádání, je však naproti tomu značně vzdálené pomyslnému ideálu, který se podařilo podstatně víc naplnit například v Českých Budějovicích, Klatovech nebo Vysokém Mýtě. Především byl městský obvod délky asi 1250 m určen terénními svahy, které nedovolily zvolit obvyklý zaoblený nebo naopak kvadratický tvar. Domovní bloky města mají nápadně nejednotný tvar i velikost. Pozoruhodné je značné kolísání hloubky parcel mezi okružní ulicí a hradbami, zvláštní je však zejména jediný domovní blok mezi náměstím a hradbami na severní straně; u soudobých královských měst pravidelné dispozice je většinou blok domů tvořících frontu náměstí oddělen od hradeb ještě ulicí a dalším domovním blokem. Další zvláštností je umístění Velvarské brány. Náměstí s branami v lokátorem vyměřených městech zpravidla spojují hlavní ulice, které vycházejí z prostředku stran náměstí nebo z jeho rohů. Tak je tomu ve Slaném s ulicí vedoucí k bývalé Lounské bráně na západě a Pražské bráně na východě, ale severní, Velvarská brána neodpovídá svou polohou ani jedné z uvedených zvyklostí. Krátká ulice, která ji spojuje s rynkem, vybíhá nápadně neorganicky a vzbuzuje podezření, zda nebyla zřízena teprve s delším časovým odstupem od vzniku základní urbanistické osnovy města. Největším druhotným zásahem do středověkého uspořádání zástavby byla likvidace domovního bloku na východní straně náměstí a jeho náhrada piaristickou kolejí s kaplí po polovině 17. století.

Všechny uvedené skutečnosti nasvědčují snaze o pravidelné založení města, které však bylo na počátku ovlivněno zvláštnostmi terénu a později prokazatelnými nebo pravděpodobnými druhotnými změnami, jejichž přesnější souvislosti nám unikají.

Ještě více než terén a druhotné změny ovlivnily však městskou dispozici sídelní poměry z doby před založením vrcholně středověkého města. Na jihu,



Slaný na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1840.

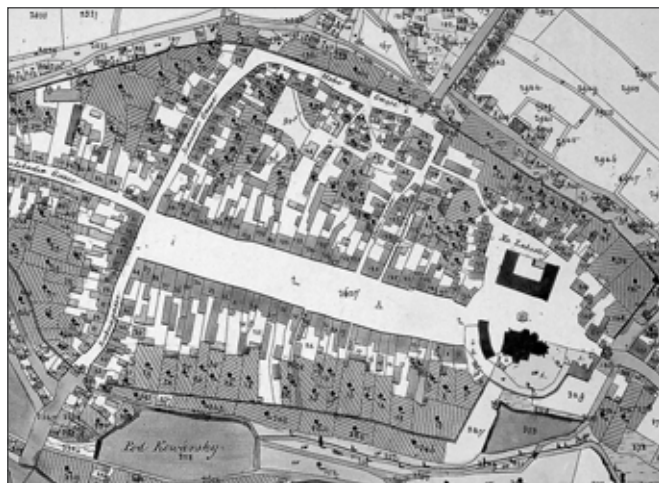
u Všehlušické fortny, tomu nasvědčuje svérázné náměstíčko se sběhem ulic. Ještě zřetelnější anomálii představuje v jihovýchodní partii městského plánu poloha děkanského kostela sv. Gotharda, vetknutého do kouta hradeb, jež k němu z městského návrší sestupují. Původně románský kostel patřil sídlišti staršímu než město a při vyměření městského obvodu byl do něho zahrnut. Takovýto postup známe i z některých jiných měst (v podobné situaci např. Dvůr Králové nad Labem), avšak zdaleka nešlo o pravidlo. Mnoho kostelů zůstalo mimo hradby, i když si ještě dlouho poté podržely farní práva. Městský farní kostel tak nebyl v samotném hrazeném městě, ale na předměstí. Zvláštní poloha gothardského kostela – ve výběžku hradeb a v nejnižším bodě opevněného městského areálu – představuje nejcharakterističtější, zcela specifický prvek nezaměnitelného historického urbanismu Slaného.

Na první pohled zcela jiný je na mapě stabilního katastru z roku 1841 Rakovník. Na rozdíl od královského města Slaného byl Rakovník jen komorním městem příslušným k hradu Křivoklátu (královským se stal až roku 1588). Podobně jako ve Slaném mu předcházelo sídliště, k němuž nejspíše patřil kostel sv. Mikuláše, později Bartoloměje. Kostel byl opevněný a tento svůj charakter – jako jakýsi kostelní hrad – si podržel až do novověku, i když byl již dávno zahrnut do městských hradeb. Je-li neobvyklá poloha městského kostela tolik charakteristická pro Slaný, je tomu podobně také v Rakovníku. Zatímco ve Slaném se zakladatel pokusil v rámci možností napodobit šachovnicovou dispozici soudobých královských měst, sáhl v Rakovníku někdy v 1. čtvrtině 14. století zřejmě k typu, který se v té době uplatňoval v okolních, nově vysazovaných kolonizačních vsích, pro něž je typická rozlehlá protáhlá náves, v jejímž prostoru byl zpravidla založen kostel.

Toto „vesnické“ schéma bylo v Rakovníku jen způsobeno „městským“ potřebám vyměřením několika ulic. Starší kostel a jeho nejbližší okolí (tzv. Zákostelí) si po určitou dobu udržely roli preferovaného krystalizačního jádra, o čemž mimo jiné svědčí skutečnost, že zde byla umístěna první radnice.

¹ Slaný má navíc k dispozici stejný vynikající plán Karla Jeřábka z roku 1838.

Vedle vlivu období před vznikem města s jeho charakteristickým dlouhým náměstím je však Rakovník na rozdíl od Slaného poznamenán zásadní změnou z doby po husitských válkách. Snaha vojensky kompenzovat nevýhodnou údolní polohu se odrazila v trase nových kamenných hradeb, které byly stavěny teprve na samém sklonku jagellonské éry, tedy o celá dvě století později než ve Slaném. Rakovníčtí se i přes nedostatečné finanční zázemí pustili do stavby velkého hradebního prstence, který sice svou fortifikační koncepcí nepřekračoval soudobý slabší průměr, ale město se podstatně zvětšilo, a to na více než dvojnásobek rozlohy Slaného. Hradby se především vyšplhaly výše do severního svahu, daleko za zástavbu příslušné fronty náměstí. Tak zde vzniklo delší dobu nezastavěné území, které se jen pomalu zaplňovalo neorganizovanou zástavbou v podstatě předměstského charakteru, jejíž součástí se v 2. polovině 17. století stalo také židovské ghetto, pozoruhodné křivolakostí svých uliček. Součástí radikální změny bylo rovněž přenesení severní brány na jiné místo a nepochybně také vznik několika ulic, které předtím v městském plánu nefigurovaly. Výstavba takto pojatých hradeb, a především jejich reprezentativních bran byla natolik nákladná, že dílo nebylo nikdy dokončeno a jeho pravý smysl takřka nebyl naplněn. Ze čtyř bran se dochovaly dvě, Vysoká a Pražská, které se díky svým jedinečným formám staly doslova symbolem města a základními veličinami jeho starobylého rázu. Podobně jako ve Slaném, také v Rakovníku významně zasáhli do historického urbanismu ještě před vznikem mapy stabilního katastru piaristé, působící na reálce, jejíž rozsáhlá budova zaujala a podstatným způsobem narušila prostor části Zákostelí v roce 1833.



Rakovník na tzv. císařském otisku mapy stabilního katastru z roku 1841.

Historický urbanismus Slaného a Rakovníka je velmi specifický a nezaměnitelný. Jeho charakteristické rysy sahají k samotným kořenům obou měst a odrážejí jedny z nejdůležitějších událostí v průběhu staletí, ať už je dnes vykládáme s jistotou nebo se o jejich pochopení pouze pokoušíme. Spolu s písemnými prameny, archeologickými nálezy či jinými hmotnými památkami patří

zdejší historický urbanismus k tomu nejcennějšímu, co tvoří jedinečnou identitu každého sídla a podle toho je také třeba s ním nakládat.

LITERATURA

KOL. AUTORŮ, *Kniha o Slaném*, Slaný 1994

(a tam uvedená literatura).

KOL. AUTORŮ, *Historický atlas měst České republiky, sv. 6, Slaný*, Praha–Slaný 1998.

KUČA, K., *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 6, Praha 2004, s. 300–312, 652–670.

RAŽÍM, V., in: Kol. autorů, *Kniha o Rakovníku*, Rakovník 2002, kapitoly: *Přehled sídelně historického vývoje Rakovníka, Od raného středověku po 19. století*, s. 21–38; *Náčrt dějin Rakovníka, Od počátku dějin města do roku 1526*, s. 41–44; *Významné památky města Rakovníka*, s. 128–138.

RAŽÍM, V., *K počátkům města Rakovníka (K problematice středověkého vesnického urbanismu ve středních Čechách)*, Památky středních Čech – Zpravodaj Památkového ústavu středních Čech v Praze, 7/3, Praha 1993, s. 9–23.

RAŽÍM, V., *Opevnění města Slaného v minulosti a dnes*, Slaný, české město ve středověku (sborník příspěvků z kolokvia k 700. výročí král. m. Slaný), Kladno – Slaný 1997, s. 26–34.

RAŽÍM, V., *Rakovník, přehled dějin, procházka za památkami*, Rakovník 1995 (a tam uvedená literatura).

RAŽÍM, V., *Středověké opevnění města Rakovníka (K problematice vývoje městského půdorysu)*, Památky a příroda 9, Praha 1984, s. 84–93.

Poznámky k vývoji měst Rakovníka a Slaného v posledních sedmdesáti letech

EVA VOLFOVÁ

Za téma svého stručného exkurzu jsem si vybrala dosud poměrně málo zkoumané 20. století, jehož převratné politické události a jejich odrazy v umělecké a architektonické tvorbě mi připadají zvláště poučné.¹ Dnes dostupné černobílé letecké fotografie obou měst z let 1938 a 1953 jsou součástí nejstaršího systematicky prováděného leteckého snímkování, pořizovaného původně pro potřeby vojenské obrany státu. Věrně a dostatečně čitelně zachycují momentální stav obou měst v důležitém přelomovém období ještě před přeměnou, kterou přineslo zejména znárodnění s následným obdobím budování socialismu. V duchu neidealističtější formulovaných zásad nastaly plošné demolice celých částí historických měst s následnou výstavbou vícepodlažních bytových domů. Současné na vývoj měst dopadaly také důsledky probíhající kolektivizace v zemědělství spolu s transformací zestátněného průmyslu. Téma však nechci a ani není v mých silách pojímat komplexně, proto se soustředím na oblast související se změnami v historickém jádru obou měst a v jejich nejbližším okolí. Ideální porovnávací materiál k více jak šedesát let starým archivním černobílým fotografiím je k dispozici na internetové adrese www.mapy.cz, kde se nepřetržitě nachází aktuální, přibližně dva roky staré celoplošné barevné letecké snímkování, a to nejen ČR a přilehlé Evropy, ale jak předpokládám, celého světa.

Ve Slaném, podobně jako v nedalekém Rakovníku, byl ve druhé a třetí dekádě minulého století demokraticky zvolenou vládou první svobodné Československé republiky nastartován proces nejen nové plánované výstavby na tzv. zeleném drnu, ale i přestavby starých částí měst. Jak jsem sama na základě archivního studia zjišťovala, nešlo o zástavbu, při které mohl postavit každý cokoliv podle individuálních potřeb a preferencí. Parcelaci předcházelo zpracování podrobných zastavovacích plánů, kde např. v případě výstavby RD byl předem komisionálně vybrán vhodný typový projekt, který byl

odsouhlasen příslušným stavebním úřadem a předložen stavebníkům jako závazný.

Konkrétní situaci se mi podařilo zjistit zejména v Rakovníku, kde jsem měla snazší přístup k archivním podkladům jak ve stavebním archivu MěÚ, tak zejména v SOkA.² Zástavba RD se zde uskutečňovala v první republice zejména na J, SV a SZ okraji tehdejšího překotně rostoucího města, na Zátíší, na Tržišti, na Bezděkově a ve východním sousedství hřbitovů u Jamky. Stavěly se tu samozřejmě také nové správní a administrativní budovy, nemocnice, kasárna, úřady a školy. Specifické pro Rakovník v tomto období bylo, že projekty novostaveb byly zadávány zejména renomovaným pražským architektům, jako byl ku příkladu zahradní architekt Josef Kumpán³ a ze známějších architekti Bohumil Hübschmann, F. A. Libra, na Kladně působící Jaroslav Rössler a další.⁴ Zakázky pak realizovali většinou už místní stavební podnikatelé z Rakovníka a blízkého okolí. Například arch. Hübschmann dříve než projekty jednotlivých domů zpracovával v několika případech zastavovací plán celé lokality určené k přestavbě. Jeho autorství se spojuje zejména s vytyčením nové ulice s úřady a bytovými domy Na Sekyře, s dnešními čp. 163/II–166/II⁵ a v letech 1924–1930 s výstavbou rodinných domků v lokalitě Na Spravedlnosti. Týž autor také rekonstruoval netradičním způsobem barokní dům plaských cisterciáků čp. 1, kde v podkroví historické stavby vznikl moderní galerijní sál.⁶

Vedle dříve ve městě působícího arch. Otakara Novotného, který pro Rakovník vyprojektoval originální sokolovnu a Lexovu vilu, realizovanou ještě před rokem 1918,⁷ zde po sobě zanechal snad nevýraznější architektonickou stopu architekt František Albert Libra. Jeho nejznámějšími realizacemi je zde budova obchodní akademie na pražském předměstí a bývalá hospodářská záložna na Husově náměstí čp. 23. Vedle nich Libra v Rakovníku projektoval dnes nejstarší pavilon nemocnice, kasárna, koupaliště a budovu bývalých finančních úřadů Na Sekyře čp. 166/II. Provedl také zastavovací plán sídliště řadových a rodinných domků na Zátíší, pravděpodobně včetně projektů doporučených stavebních typů.⁸ Dosud nezaslouženě zůstává jen na okraji zájmu odborné

¹ Úvodní část referátu byla v rámci prezentace ve Slaném doplněna o promítání černobílých leteckých fotografií měst Rakovníka a Slaného, pořízených leteckou obranou státu v letech 1938 a 1953. Originály fotografií má k dispozici NPÚ-ÚOPSČ, který objednal jejich zhotovení z originálních velkorozměrových diapozitivů ve Vojenském zeměměřičském a kartografickém ústavu v Dobrušce.

² Podkladem pro výše uvedená konstatování je zejména studium v Kronice královského města Rakovníka, přístupné ve studovně SOkA v Rakovníku. Nezávisle byly mnou prohlíženy jednotlivé složky městských domů v archivu stavebního úřadu MěÚ v Rakovníku, samozřejmě nikoliv v úplnosti, ale přibližně polovina domů ve středu města.

³ Architekt Josef Kumpán zemřel r. 1885 v Mladé Boleslavi, jak uvádí *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha 2004.

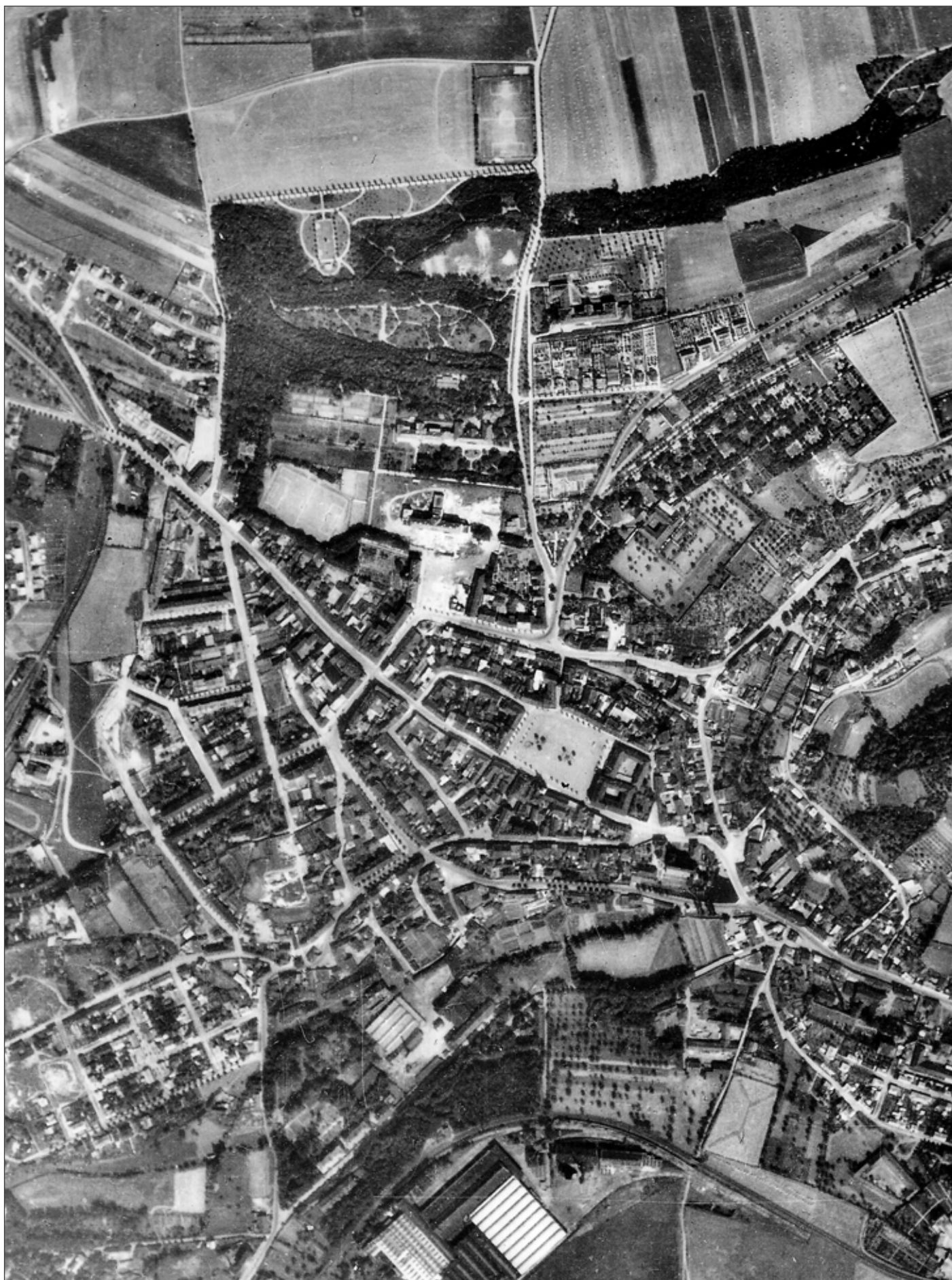
⁴ SOkA Rakovník, f. Archiv města Rakovníka, Kronika královského města Rakovníka, s. 324–1081.

⁵ Např. velmi kvalitní řadové třípatrové bytové domy čp. 163–165 v ulici Na Sekyře vyprojektoval pražský architekt Václav Němec (kanclář Král. Vinohrady, Korunní č. 6) v letech 1930–1931.

⁶ Rakovník, Žižkovo nám. čp. 1, evidovaná kulturní památka, v posledních desetiletích slouží potřebám okresního muzea – dnes Muzea TGM.

⁷ Projektu rakovnické sokolovny, vypracovanému v r. 1925, předcházela ještě vila profesora Františka Lexy z let 1908–1909. Obě stavby jsou evidovanými nemovitými památkami.

⁸ SOkA Rakovník, f. Archiv města Rakovníka, Kronika královského města Rakovníka, s. 324–1081.



Slaný, letecký snímek města pořízený v roce 1938. Foto archiv NPÚ-ÚOPSČ, fondu Vojenského topografického ústavu v Dobrušce.



Rakovník, reprofoto střední části výkresu Regulačního plánu města Rakovníka, zpracovaného před r. 1938, autor ing. arch. František Albert Libra.

veřejnosti jeho tvorba urbanistických plánů pro Rakovník. Architekt Libra zpracoval také návrh regulačního plánu celého intravilánu města pro léta 1929–1939, dokončený r. 1928. Jak dalece byl směrodatným, se mi zatím nepodařilo zjistit, ale vzhledem k tomu, že ve vymezeném období architekt realizoval pro město další zakázky, je pravděpodobné, že se návrh stal alespoň pro vymezená léta závazným podkladem. Nebyl to první podrobný plán tohoto druhu. Počátkem dvacátých let zpracoval předchozí platný regulační plán už arch. Bohumil Hübschmann.⁹ Hlavní výkres Librova projektu regulačního plánu se dosud zachoval na rakovnické radnici jako esteticky působivý rozměrný barevně pojednaný výkres formátu A1, záramovaný a zasklený.

Kresba návrhu regulačního plánu je dvoubarevná, v červeno-tmavě modré, přičemž modře pojednané stavby jsou stávající a v návrhu ponechávané, na rozdíl od červeně značených novostaveb. Je velmi zajímavé výsledkovat architektův záměr v jednotlivých konkrétních situacích, jeho kompoziční přístupy a srovnávat neuskutečněné vize se současnou realitou. Nejrazantněji se Libra projevoval v okrajových částech města. Na jižním návrší nad městem, na okraji sídliště Na Zátíší, projektoval kruhové náměstí, mající patrně funkci budoucího zamýšleného okrajového centra. Zejména jižním směrem autor plánoval další bytovou výstavbu. Zcela odlišně od současného stavu jím byl řešen západní okraj města, v údolí potoka, kde navrhl velké uliční bloky se složitou, střídavě diagonální kompozicí, pokračující uličním průrazem, ústícím v jihozápadním rohu Husova náměstí a paralelní, podobně směřovanou uličkou. Také k severovýchodnímu okraji města přistupoval originálním způsobem, kdy sem

na pohledově exponované návrší umísťoval dominantní výraznou novostavbu velkého měřítka.

Ani historické jádro města, prostředí s nejstaršími a nejcennějšími budovami, nechápal arch. Libra jako nedotknutelné. Jím navržená asanace by byla v dnešní době v ostrém rozporu s platnými památkářskými zásadami. Přestože většinu historicky cenných budov ve svém návrhu zachovával, celé části ulic nahrazoval novou zástavbou a místy navrhoval k demolici i z historického a architektonického hlediska velice cenné budovy, jako nárožní barokní Heroldův dům čp. 81 a synagogu. Na místě celého židovského ghetta, jehož zástavbu odsoudil k náhradě, navrhl jednodušší urbanistickou osnovu s dvojicí uzavřených pravoúhlých uličních bloků. Urbanistické koncepci pravděpodobně předcházely podrobné prohlídky jednotlivých objektů s vyhodnocením kvality stavebního fondu. Stavby, které nesplňovaly přísná a možná až příliš pragmaticky stanovená hodnotící kritéria, byly v návrhu pak určeny k odstranění a transformaci. V několika konkrétních partiích arch. Libra předjímal až o několik desetiletí mladší vývoj, kdy jeho autorský vklad měl být již prakticky zapomenut. Jde zejména o novostavbu bývalého OV KSČ, která vyrostla koncem sedmdesátých let přesně v místech vytyčených Librou, včetně přibližného stanovení půdorysných proporcí.

Také ve Slaném jistě vznikaly v meziválečném období nadprůměrně kvalitní stavby i celé jejich soubory. Je na místě jmenovat prostor Smetanova náměstí s oběma budovami středních škol, gymnázia a obchodní akademie s protějškem tvořeným dnešní poliklinikou. Z nich zejména funkcionalistická stavba gymnázia představuje významný nadčasový koncipovaný objekt, do prostoru zajímavě akcentovaný střední vertikální osou proskleného schodišťového rizalitu.¹⁰ Podobně nadstandardní projev představuje trojice budov Wilsonovy ulice v čele s nárožní dominantní budovou spořitelny od ing. J. Rejchla z r. 1930. Kombinace režného terakotového zdiva s plochami ušlechtilé omítky vytváří záměrný kontrast, korunovaný monumentální dvojicí štíhlých postav na atikových nástavcích od slánského rodáka, sochaře Nejtky. Ve Slaném se ale patrně rozvinula poněkud jiná atmosféra než v blízkém Rakovníku, kde největší zakázky byly zpravidla zadávány osvědčeným pražským architektům. Ve Slaném působící Vilibald Hiecke zde vytvořil celý soubor formálně různorodých staveb nadprůměrné kvality, ať už se jedná o Hieckeho rodinnou vilu, o Formánkovu vilu v Palackého ulici, a zejména o celý okresek bytových domů v západní části města mezi Wilsonovou třídou a železniční tratí, s ulicemi Stehlíkovou, Mánesovou a Balasovou.¹¹ Zejména zástavba posledně jmenované Balasovy ulice stojí za pozornost.

⁹ Zpráva o něm je uvedena v citované Kronice král. m. Rakovníka, s výkresy návrhu Hübschmannova plánu jsem se ale doposud nesetkala.

¹⁰ Novostavba slánského gymnázia je dílem arch. Oldřicha Starého z r. 1937.

¹¹ Zástavbu tvoří vícepodlažní bytové domy se 3–4 nadzemními podlažními, vystavěné koncem 20. a v průběhu 30. let minulého století.

Na západní straně ji vymezuje rozlehlá atypická Hiecke-ho vila, zasazená v zahradě spolu se sousedními dvěma třípodlažními řadovými domy. Protějškem je ukázková sestava řadových domů s malými předzahrádkami a atypickými koncovými stavbami. Opakující se dispozice jsou zrcadlově orientované, takže uliční fronta je pravidelně členěna dvojicemi domovních dveří pod společnými betonovými markýzami. Zajímavými detaily jsou domovní čísla v podobě vystupujících trojbokých hranolů v nadpaží dveří a prefabrikáty nízkých betonových plůtků se zakomponovanými stožáry osvětlení. Předpokládám, že zastavovací plán byl zpracován od téhož autora. Architekt Vilibald Hiecke zanechal po sobě ve Slaném nepřehlédnutelné dílo, kterému byla doposud věnována neprávem jen malá pozornost.¹²



Slaný, kvalitní zástavba bytových domů vybudovaná počátkem třicátých let minulého století, ulice Stehlíkova a roh s Navrátilovou.
Foto E. Volfová 09/2007.

Obě města se vedle bytové občanské výstavby a administrativních budov rozvíjela také na okraji města, v průmyslových částech, zejména podél železničních tratí s připojením vlečkami. V Rakovníku to byla zejména firma Otta s továrnou na výrobu mycích a pracích prostředků, šamotové závody, Stadion a strojírna Linhart. Ve Slaném pak strojírna Kolben Daněk, pozdější Škoda, Příbylova přádelna a závod na výrobu baterií Palaba.¹³

Bohužel slibně se rozvíjející období prvorepublikové výstavby bylo násilně přerušeno okupací s obdobím

protektorátu. Stavební ruch sice neutichl zcela, ale byl deformován z pozice síly diktovanými podmínkami dosazené politické moci. Ve Slaném se ještě v předválečných letech zrodila iniciativa „Lepší Slaný“. Podporoval ji továrník a pozdější starosta města Jaroslav J. Pála a vedle něj i řada místních osobností. Pořádaly se výchovné přednášky a výstavy, vydávaly se brožované, tematicky zaměřené publikace. Na přípravě přednášek a výstav se podíleli také známí architekti. Na základě osvětově zaměřené soustavné přípravy bylo iniciováno zpracování nového zastavovacího plánu města.¹⁴

V poválečném období nacházím pro obě města podobnou situaci při výstavbě nejprve dvouetkových bytových domů, zastavujících ojedinelé lokality, části ulic a vyplňující mezery předchozí zástavby. Byly to nejvýše tří- až čtyřpodlažní domy s valbovými, taškami krytými střechami. Typický projev pozdější tzv. Sorely tu snad chybí.¹⁵

Počátkem šedesátých let začal tehdejší obří projekční podnik KPÚ – Krajský projektový ústav – produkovat obrovské plachty plánů nových panelových sídlišť. Nedávno vybudované obří betonárky a panelárny chrlily relativně levné velkorozměrové stavební prvky, což se projevilo vbrzku na vzhledu československých měst. Záměry nové výstavby „na zelené louce“ doznívaly, zemědělská půda se scelovala a stala se důležitou výrobní doménou. V souladu s celorepublikovým trendem socialistického státu se výstavba bytů obrátila do intravilánu měst a velmi často do bezprostředního sousedství jejich historických jader. Součástí městských organismů se staly novodobé hradby panelových sídlišť.

Podobně v Rakovníku jako ve Slaném, Lounech a jiných městech byly nově provedenými tzv. průzkumy vytipovány nejméně lidnaté části města, především s dožívající starší zástavbou. Na cenné historické stavby se často nebral zřetel. Tak v Rakovníku byla demolována jižní polovina pražského předměstí až k sadům podél nábřeží a jihozápadní část středu města včetně jižní poloviny původně Pivovarské, dnes Palackého ulice. V souvislosti s úpravami terénu došlo k zplanýrování téměř čtvrtiny tamějšího hradebního okruhu. Ve Slaném byla zbořena jižní část města, předměstí v pokračování Fortenské ulice a starší zástavba jižního a jihozápadního svahu Slánské hory. Na svažitém terénu vyrostly panelové domy, ve Slaném spíše bodového charakteru, kostky a osmipodlažní „věžáky“. V Rakovníku na srovnaných plochách vyrostly domy spíše deskového charakteru, pěti- až šestipodlažní, doplněné vyššími „boďáky“ s osmi patry. Vzhled a charakter obou starobylých měst se postupně proměnil

¹² *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách* z r. 2004 uvádí pod heslem Hiecke Vilibald jen lakonické: stavitel, 26. 5. 1912 získal stavitelskou koncesi v Lounech. Pokud je mi známo, vedle slánských realizací se V. Hiecke podílel také na návrhu prvorepublikových rekreačních staveb na břehu Berounky, známé zbečenské Riviéry.

¹³ Podrobné poměry průmyslových závodů zůstávají doposud málo poznané a přístup do jejich dnešních areálů je obtížný zvláště pro pracovníci památkové péče, což pro mne ve výsledku znamená jen velmi obtížně sledovatelný terén.

¹⁴ Tuto skutečnost mám ověřenu na základě výpovědí pamětníků, např. prof. Antonína Leopolda. S konkrétními výkresy se mi bohužel doposud nepodařilo se shledat.

¹⁵ Pro zajímavost lze uvést město Stochov, ležící přibližně uprostřed mezi Rakovníkem a Slaným. Zdejší hornické sídliště bylo vybudováno na zelené louce po roce 1950.



Rakovník, ulice Na Sekyře, kvalitní bytové domy vystavěné ve dvacátých a počátkem třicátých let minulého století, z východní strany (zprava) od arch. Bohumila Hübschmanna, uprostřed od arch. Jana Němce a zcela vlevo od ing. arch. F. A. Libry.

a s ním s odstupem několika let i skladba obyvatelstva.¹⁶ Přestavba obou měst před rokem 1989 měla ještě dále pokračovat. Svědčí o tom plán historického centra Slaného v M 1:1000, územní prognóza zóny, kde autor ak. arch. Jan Hejtmán z KPÚ navrhoval v roce 1983 demolici další velké části města. Bourat se mělo pod františkánským klášterem, celá Lázeňská ulice, zástavba celé ulice Pod Horou, Flaškářské a jejich okolí. Hemerkovic statku se měla asanace vyhnout, ale kdoví, jak by to ve skutečnosti dopadlo...

Obě nedaleká starobylá města Rakovník i Slaný se po staletí složitým a mnohdy až strastiplným vývojem proklubávala do současnosti. Jejich dochovaná urbanistická struktura spolu s architektonickým fondem je doposud obdivuhodná, jak bylo patrné na téměř současných leteckých snímcích.

Exkurz do nedávné historie byl záměrný, neboť na příkladu stavebních řízení v období první Československé republiky je zřejmé, že veškerá nová výstavba probíhala za dohledu odborníků podle předem stanovených pravidel, upřesněných včas zpracovanými podrobnými regulačními plány. Výsledkem pak byla kvalitní výstavba kultivovaným způsobem, zakomponovaná do

okolního prostředí města. Přeneseme-li se do současnosti, jsme konfrontováni s nově budovanými typizovanými objekty velkorozměrových prodejních a skladovacích hal, které se staví bez dostatečného prostorového odstupu od historických jader měst. Pro jejich výstavbu by měl být alespoň větší prostorový odstup podmínkou, s vyloučením přímé pohledové vazby. Konfigurace zejména v raném středověku založených měst představuje natolik cenný a neopakovatelný fenomén, že experimenty s ním by měly být předem striktně a z moci úřední plánovitě odmítnuty. Závěrem bych proto chtěla zdůraznit, že rozhodování o dalším zastavění území je věc vysoce odpovědná a nemělo by k ní napříště docházet živelně a pod ekonomickým tlakem nové, globalizované objednávky.

¹⁶ Myslím, že v Rakovníku nebyla tato výměna tak patrná. Při svých pravidelných návštěvách Slaného v mém raném dětství jsem pozorovala, jak znárodněné staré domy v úzkých uličkách opouští jejich obyvatelé a stěhují se na sídliště. Vždyť kdo by nechtěl do nového? Starý střed města se pomalu vylidňoval. Vzorový je osud rohového domu čp. 63 v Soukenické ulici, svévolně zbořeného novodobým majitelem na sklonku 90. let a dnes nahrazený dokončovanou novostavbou podle projektu ing. arch. Martina Zajíčka. Původně historicky i architektonicky cenný krásný dům byl prakticky záměrně vybydlen. Nájemníci se v rychlém sledu střídali a poslední pak používali podlahu půdy jako WC a vnitřní přístupné dřevěné konstrukce vyřezávali na otop.

Korespondence mezi městy Rakovníkem a Slaným v 16. století

JAN ČERNÝ

Výzkum vztahů mezi jednotlivými městy v raném novověku není u nás příliš pokročilý. Hlavním prameným zdrojem tu bývají v městských archivech vedle více či méně dochovaných registratur především registra odeslané korespondence, tedy úřední knihy, kam se vkládaly koncepty či opisy běžných listů, tzv. „*missivů*“ neboli „*listů poselacích*“, které byly z příslušné kanceláře odeslány. S dochovaností těchto knih můžeme obvykle počítat od druhé poloviny 16. století, méně často z období dřívějšího. Odborně se jimi dosud zabývalo nepříliš mnoho badatelů, avšak na některé konkrétní výsledky již navázat můžeme.¹

Také pro Rakovník a Slaný se uvedené problematiky již dotklo několik historiků. Na mysli mám například Františka Vacka, který roku 1894 vydal ve Slánském obzoru listy odeslané z Velvar do Slaného na počátku třicetileté války, avšak bez bližšího komentáře.² I když tentýž časopis publikoval na počátku 20. století slánský registár z let 1440–1648,³ detailnější pozornost místní korespondenci věnoval až nedávno Bohdan Zilynský. Ten zkoumal listy poslané mezi městy Rakovníkem, Slaným a Louny v rušném roce 1620 s tím, že této záležitosti se před ním dotkl již Václav Fiala ve své studii o Slaném v letech 1618–1632.⁴

Setkání Slánské rozhovory roku 2006 přineslo dva příspěvky týkající se korespondence mezi Slaným a Louny. V prvním se Jan Mareš zabýval tzv. slánským

kopiářem, kde jsou opisy listů poslaných z tohoto města do Loun a Žatce v letech 1440–1442, a pokusil se o jejich obsahové rozčlenění a zařazení do dobové politické situace. Na předbělohorský raný novověk se pak zaměřil Bohumír Roedl, který vyšel z lounských listů uložených v registratuře Slaného a naznačil existenci slánských register odeslané korespondence, v nichž je bohatý studijní materiál.⁵ Ve stejném roce jsem pak publikoval edici nejstarších register odeslané pošty z Rakovníka, týkající se let 1534–1545.⁶

Bezesporu významnější Slaný měl větší štěstí na zpracování své historie, než tomu bylo v případě Rakovníka. Soubornější monografie Josefa Laciny nebo Karla Kazdy doplnili o další studie či populární články F. Vacek, V. Fiala, J. Hulínský, později zpracovával raný novověk tohoto města Karel Křesadlo, jenž vyšel z let 1540–1570.⁷ Rakovník disponuje pouze jedinou vydanou monografií, a to od Františka Levého z roku 1896. Šestnáctým stoletím se sice zabýval Zikmund Winter, ale jeho práce je nepřehledná a obtížně použitelná.⁸ Tím jsme pro Rakovník u konce, pomineme-li sérii populárních prací Jana Rennera, jež mnohé zůstaly ve strojopisech.⁹ Všechny zmiňované souborné texty se pochopitelně soustřeďují na vnitřní problematiku sledovaných měst, systematicky vnější meziměstské vztahy nezpracovávají.

Je třeba vyjít také z odlišného postavení Slaného a Rakovníka v 16. století. Rakovník jako poddanské město v rámci křivoklátského komorního majetku měl slabší podmínky rozvoje než výraznější královské město Slaný. Nedisponoval tak širokým ekonomickým zázemím, jaké

¹ Například: STERNECK, T., *Z korespondence mezi Českými Budějovicemi a Brnem v polovině 16. století*, Brno v minulosti a dnes 18, 2005, s. 557–587 (zde je uvedena další literatura). Významem *missivů* jakožto nástroje komunikace se zabývala KRUMPHOLCOVÁ, J., *Komunikace královských měst Českého Brodu, Kolína a Nymburka v době předbělohorské ve světle jejich úřední korespondence*, Diplomová práce obhájená na Vysoké škole pedagogické v Hradci Králové r. 2000 (autorka práci zpřístupnila na více místech: Kuděj 4, 2002, č. 1, s. 20–33; Celostátní studentská vědecká konference – Historie 1998. Sborník prací, Praha 1998, s. 73–109; Vlastivědný zpravodaj Polabí 34, 2000, s. 42–62).

² VACEK, F., *Rada velvarská pánům slánským v letech 1622–1631*, Slánský obzor 2, 1894, s. 22–28.

³ ROUBÍK, P., *Regesta listin chovaných v městském archivu slánském*, Slánský obzor 12, 1904, s. 52–57; 13, 1905, s. 3–22; srv. také FIALA, V., *Regesta ze slánského archivu*, Slánský obzor 38, 1930, s. 64–70.

⁴ ZILYNSKYJ, B., *Soubor listů rakovnické městské rady z května až července 1620 (Nad zápisy jednoho svazku rakovnických městských register)*, Rakovnický historický sborník 3, 2002, s. 4–19; TÝŽ, *Rakovník v korespondenci se Slaným a Louny roku 1620*, tamtéž 4, 2003, s. 26–38; FIALA, V., *Slaný v letech 1618–1632 (České město za 30leté války)*, Praha 1925, s. 23–27.

⁵ MAREŠ, J., *Vztahy mezi městy Slaným a Louny v polovině 15. století ve světle slánského kopiáře*, Slánské rozhovory, Louny–Slaný 2006. Slaný 2007, s. 14–17; ROEDL, B., *Ke komunikaci městských rad ve Slaném a v Lounech v předbělohorském století*, tamtéž, s. 18–21.

⁶ ČERNÝ, J., *Službu svů vzkazujem, slovné opatnosti páni sousedé a přátelé naši milí. Registra odeslaných listů města Rakovníka z let 1534–1544 (1545)*, Rakovnický historický sborník 7, 2006, s. 163–228.

⁷ LACINA, J., *Paměti královského města Slaného I*, Slaný 1885; KAZDA, K., *Slaný po stránce historické. Město a jeho kraj*, Slaný 1920; KŘESADLO, K., *Městské knihy, kancelář a správa ve Slaném v polovině 16. století*, Diplomová práce FF UK Praha 1969; TÝŽ, *K dějinám města Slaného v 15. a 16. století*, Středočeský sborník historický 9, 1974, s. 119–134; TÝŽ, *Správa a soudnictví ve Slaném v polovině 16. století*, tamtéž 10, 1975, s. 173–182. K historiografii Slaného KŘESADLO, K., *K historiografii starších dějin Slaného*, tamtéž 12, 1977, s. 195–206.

⁸ LEVÝ, F., *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896; WINTER, Z., *Rakovník století šestnáctého*, Časopis Musea Král. českého 57, 1883, s. 449–472; 58, 1884, s. 81–99, 222–238, 425–446; 59, 1885, s. 23–45.

⁹ Bibliografii Rennerových prací sestavil ČERNÝ, J., *Jan Renner (1869–1959)*, Rakovník 1999, s. 138–146. K historiografii Rakovníka pouze stručně ČERNÝ, J., *Vývoj rakovnického archivu ve vztahu k regionálnímu dějepisectví*. In: *Knihy o Rakovníku*. Rakovník 2002, s. 142–143.

pro Slaný představovalo jeho dominium, ač oslabené po porážce protihabsburského odboje z let 1546–1547. Naopak Rakovník, který se odboje neúčastnil, získává roku 1588 také statut královského města, i když jeho nové postavení již v tomto období takovou politickou váhu nemělo. Slaný se navíc nachází v regionu s poměrně hustou sítí emancipovaných měst s jistějším politickým a hospodářským postavením. Rakovník, ležící na komorním majetku u královských lesů, měl spíše omezené možnosti rozvoje. Sledovaná města si tím v podstatě nekonkurovala, což se odrazilo na vzájemných vztazích v korespondenci.

Systém vnitřní správy Rakovníka a Slaného se tolik od sebe neliší, u obou měst se setkáváme s obvyklými raně novověkými principy. Radu dvanácti konšelů obnovoval ve Slaném po roce (ač s nepravidelnostmi) podkomoří či hofrychtěři, v Rakovníku do roku 1588 královští nebo komorní úředníci. Pro Slaný však můžeme rozlišit vedle obecních starších sbor dvanácti volenců. Po roce 1547 je také do Slaného dosazován královský či císařský rychtář, za podíl na zmíněném protikrálovském odboji. Rakovník toto omezení neměl, ač slánský rychtář obvykle vzešel z místního měšťanstva.

Základním pramenem po náš příspěvek jsou vedle dochovaných listů v registraturách především uvedená registra odeslané korespondence. Ve fondu AM Slaného je uložena řada těchto knih, které nesou název „*notulář listů poselacích*“. Námi vymezeného období se týkají čtyři tyto svazky, zahrnující dohromady léta 1573–1597.¹⁰ Starší pramen tohoto typu zde nenajdeme. Všechny notuláře jsou opatřeny novější vazbou a obsahují koncepty odeslané korespondence z městské kanceláře. Nás zajímala okolní města, která se tu vyskytují nejčastěji. Listy směřovaly především do sousedních Velvar a pak hlavně k významným severním a severozápadním sousedům, tedy do okruhu vymezeného městy Mělník, Roudnice, Litoměřice, Louny a Žatec. Najdeme tu i listy do Berouna, Unhoště a Nového Strašecí, ojediněle do měst vzdálenějších (pomíjíme pražské centrum). Rakovník se co do počtu missivů řadí k průměru. Všechna uvedená města vytvářejí okruh zhruba okolo 30 kilometrů od Slaného, což byla nejvhodnější vzdálenost pro každodenní styk. V uvedených registrech se tedy nedostaneme před rok 1573.

V Rakovníku jsme na tom o mnoho lépe, příslušná registra odeslané pošty se tu dochovala mimořádně příznivě, a to pro 16. století v počtu jedenácti knih, svázaných většinou uměle ve dvacátých a třicátých letech archivářem Janem Rennerem, který je také opatřil tradičním nepřesným názvem „*kopíár*“. Vedle zmíněných register z let 1534–1544 zahrnují ostatní knihy období 1559

až 1600 (resp. 1607).¹¹ Řada pak pokračuje do 17. století. Z měst tu kromě Prahy dominuje nejvíce Žatec a Louny. Dále se vyskytují Rokycany, Beroun, Radnice, Kralovice, Nové Strašecí, Unhošť a častěji západní a severozápadní města směrem k zemským hranicím – Žlutice, Kadaň, Cheb, Horní Slavkov. Slaný a Velvary stojí na hranici tohoto okruhu severovýchodně. Vyložení západní česká města, nacházející se jihozápadně od Rakovníka, tu jsou zastoupena minimálně (Plzeň, Domažlice).

Ve slánských notulářích najdeme do r. 1600 21 listů směřujících do Rakovníka, rakovnická registra obsahují missivů poslaných do Slaného 110. Jde tedy o nesporně výraznější vzorek. Přímo slánské radě je adresováno listů 69.

Opačnou situaci než v registrech nalezneme v registraturách sledovaných měst. V nepřehledně uspořádané rakovnické registratuře, která se v současné době zpracovává, najdeme pro 16. století jen dvě záležitosti týkající se Slaného, ani v jednom případě se však nejedná o poselací list. V Archivu města Slaného je 27 jednotlivin, které se bezprostředně vztahují k Rakovníku, a to v letech 1534–1599.

Celkově lze shrnout, že máme dochováno mnohem více listů směřujících z Rakovníka do Slaného, a to převážně ve zkrácených, česky psaných konceptech, o nichž předpokládáme, že byly ve výsledné podobě doručeny.¹² Nestejný poměr je způsoben různou mírou zachovanosti charakterizovaných pramenů. Vezmeme-li počty missivů v letech, v nichž se dochovanost materiálu překrývá, dojdeme ke zjištění, že oboustranná korespondence byla spíše vyrovnaná, což odpovídá logice věci. K příslušnému listu náležela zdvořilá odpověď, ač je třeba počítat také s praxí, že odpověď mohla být předána poslem ústně.

Rozčlenění missivů podle obsahu lze podrobněji učinit až pro období od šedesátých let. Pro léta 1561–1600 můžeme pracovat se 141 listy, z časnějšího období víme o kontaktech minimálně. Nejstarší záležitost je dochována ve slánském archivu, ale nejde o missiv. Jedná se o výslechový protokol na útrpném právu z 20. srpna 1534, zapsaný rakovnickým písařem Václavem bakalářem a poslaný sousednímu městu.¹³ Jde tedy o bezpečnostní záležitost. Obě města se tehdy informovala o zátahu na

¹⁰ SOKA Kladno – pracoviště Slaný, AM Slaného (dále AMS), neuspořádáno, notulář listů poselacích 1573–1586, č. 65; 1580–1582, signatury N73, 48, 67; 1580–1584, signatury N72, 47, 66; 1590–1597, signatury N74, 49, 68.

¹¹ SOKA Rakovník, AM Rakovníka (dále AMR), neuspořádáno, registra odeslané korespondence 1534–1544, 1559–1569, 1560–1566, 1569–1575, 1576–1585, 1576–1598, 1584–1591, 1591–1597, 1594–1596, 1598–1600 a 1600–1607. Fond se v současné době pořádá a knihy jsou z důvodu orientace opatřeny prozatímními evidenčními čísly, které zde neuvádíme.

¹² Korespondence mezi městy se samozřejmě odráží v jiných typech městských pramenů. Jde zejména o radní manuály, které jsou ze 16. století ve Slaném dochovány pro léta 1561–1604 v počtu 4 knih, a pro Rakovník to je jeden manuál z l. 1538–1556. V Rakovníku lze pracovat také s radními protokoly z let 1564–1601 (7 knih). Na další související prameny poukazují níže.

loupežnou skupinu z Podžbánska, o níž máme v rakovnických pramenech zpráv více. Nejstarší missiv je doložený v rakovnických registrech a je z 16. června 1536. Týká se dluhu slánského poddaného Maška z Lotouše.¹⁴

Dostáváme se tím k nejčastějším tématům řešeným v poselacích listech, ač obsahy nelze vždy striktně dělit do vymezených kategorií. Hodnoty tak uvedu přibližně, v zaokrouhlených procentech.

Absolutní většina listů se vztahuje k *ekonomickým záležitostem* měšťanů obou měst s tím, že asi 30 % missivů řeší soukromé dluhy, 6 % se týká dědictví, majetkových narovnání a sirotků a 11 % obchodních záležitostí, trhů, cechů a zásobování. Nejčastější jsou případy, kdy město přijímá stížnost svého postiženého obyvatele a obrací se na město, kde žije obžalovaný, aby jej vyslalo k obhajobě a přinutilo k nápravě. Obě města své obyvatele hájí, avšak o dané situaci se zpravují a směřují k vyřešení případu. Město tak hlídalo majetkové a obchodní záležitosti svých měšťanů. Od těchto věcí lze nejasně oddělit *záležitosti trestní a sporné*, věci půhonné či různá svědomí (17 %), avšak ty se mohou prolínat s ekonomickými záležitostmi a s řešením dluhů.

K nejvýraznějším slánským dlužníkům patřil Martin Paša, jenž r. 1597 dlužil peníze rakovnickým měšťanům Janovi Pšanskému a Václavu Vojtíškovi za prodané pivo.¹⁵ Důležitý je také případ luteránského kněze Šimona Cerasina. Ten po roce 1587 působil v Rakovníku, kde se oženil, posléze v Berouně a ve Slaném. Kvůli své svárlivé povaze měnil často působiště a nakonec se ve Slaném rozešel i se svou manželkou. Neúspěšně pak vymáhal podíl na jejím rakovnickém statku, který zdědila po svém předchozím muži. Obě města v této věci hojně korespondovala a případ vzájemně koordinovala.¹⁶

Zajímavý je také osud rakovnického bednáře Filipa Kropmana, který roku 1595 vyrobil levnější kád' pro slánského pivovarníka Václava Kozáka, a slánský bednářský cech dosáhl z důvodu nepřipustné konkurence jeho uvěznění.¹⁷ Naopak Rakovník zase odhání ze svých trhů slánské pekaře, neboť ti zde v roce 1591 konkurovali pekařům rakovnickým. Obě městské rady však také spolupracovaly na výměně některého zboží, ať to bylo vhodné dřevo na slánská mlýnská kola nebo oukleje či střelný prach, který pro Rakovník vyráběl slánský měš-

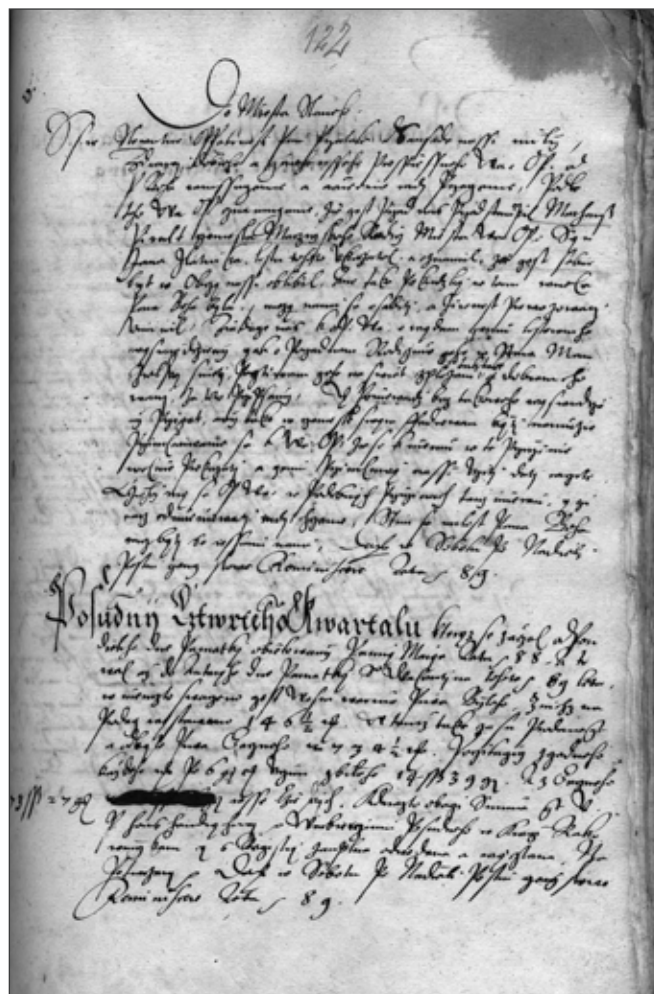
¹⁴ AMS, neuspořádané, registratura 16. st., kart. č. 1, 1419–1549, výslechový protokol z Rakovníka z 20. 8. 1534. Písmo Václava bakaláře se však v tomto období nachází ve slánské registratuře vícekrát. Záležitost si zaslouží hlubší paleografický průzkum.

¹⁵ Edice listu viz ČERNÝ, J., *Službu...*, c. d., s. 193, list č. 45.

¹⁶ AMR, registra odeslané korespondence 1591–1597, druhá foliace, fol. 5v, 33v–34r, 53r, 82r, 145r–v, 164r, 169r 70v–71r.

¹⁷ AMS, notulář listů poselacích 1590–1597, nefol.; AMR, registra odeslané korespondence 1594–1596, fol. 64v–65r, 70r; LEVÝ, F., *Dějiny...*, c. d., s. 185 a 187; LACINA, J., *Paměti...*, c. d., s. 71.

¹⁸ AMS, registratura, listy z 6. 12. 1595 a 16. 12. 1595; AMR, registra odeslané korespondence 1594–1596, fol. 105r–v, 111r, 116v–117r.



Rakovník žádá r. 1589 město Slaný o zachovací list pro Matouše Pirul-ta – rakovnická registra odeslané korespondence z let 1584–1591, fol. 122r (SOKA Rakovník, AMR)

tan Šimon Okrašovský. Slaný též poskytoval Rakovníku svého kata v případě, když byl zaneprázdněn popravčí mistr ze Žatce.

K dalšímu výrazně vymežitelnému obsahovému okruhu patří *bezpečnostní záležitosti* (5 %), které se nejčastěji týkají obav ze zhárství. Obě města si vyměňují bezpečnostní informace a zpravují se o uvězněných podezřelých osobách, popřípadě předávají zprávy dalším městům. Vojensky klidnější 16. století nezavdalo příčinu k obavám z vojsk, což výrazně kontrastuje s opačnou situací ve století sedmnáctém. Vymyká se případ přepadení Nového mlýna u Rakovníka v noci na 30. prosince 1590. Rakovník poté zorganizoval zátaž na lupiče a většinu jich pochytil, a to za spolupráce rychtářů z okolních vsí. Protože vyslychaní uvedli informace k přepadení mlýna v Zákolanech, o celé věci Rakovník zpravil své slánské sousedy.¹⁸

Přibližně 7 % listů řeší *obyvatelské záležitosti*, tedy žádosti o zachovací či výhostní listy. Dokládají tak migraci mezi městy, a to většinou z důvodu sňatku nebo od-

¹⁸ AMR, registra odeslané korespondence 1591–1597, fol. 4v a následující; tamtéž, registra odeslané korespondence 1576–1598 (tzv. kopiář Simeona Žlutického), fol. 129v–130r.

chodu za jinou, lepší živností. Žadatel aspiroval v novém působišti na řádného člena obce a potřeboval se vyvázat ze svých dřívějších svazků. Pokud město mělo o nového obyvatele zájem, zapojilo se do vymáhání výhostu od původní obce. Pro Rakovník lze tyto listy doplnit o dochovanou matriku přijatých měšťanů z let 1542–1635 a o knihu evidence zachovacích, výhostních a fedrovních listů z let 1589–1635.¹⁹ Pro Slaný tuto možnost nemáme. Ve sledovaném období lze z missivů vystopovat větší pohyb obyvatel směrem z Rakovníka do Slaného. V tomto smyslu zde vystupuje šest osob, v opačném směru se jednalo pouze o osoby dvě.

Klidné období druhé poloviny 16. století a umenšené politické postavení měst vylučuje z obsahů běžné korespondence řešení *politických záležitostí*. Máme dochovány jen dva listy – oba se týkají hotovosti pro turecké války, kterou mezi sebou města koordinovala. Přistoupit tedy můžeme k věcem výjimečným.

První se týká soukromé korespondence rakovnického písaře Simeona Žlutického a slánského královského rychtáře Ondřeje Mráze, jenž pocházel z Rakovníka (asi 20 % listů). Oba nabyli vzdělání na pražské univerzitě a Mráz učil ve slánské a posléze žatecké škole. Ve Slaném se trvale usadil po návratu ze Žatce roku 1588, kdy se tu oženil a nastoupil strmou místní politickou kariéru. Stává se konšelem, purkmistrem, od roku 1591 je uváděn jako primas a od r. 1595 až do své smrti r. 1616 působí ve funkci královského rychtáře. Žlutický dosáhl funkce rakovnického primátora v době českého povstání a umírá až v roce 1626. Zanechal po sobě registra odeslané korespondence z let 1576–1597, kam vkládal mj. četné listy soukromého či polosoukromého rázu.²⁰

Známe jen listy Žlutického napsané v konceptech Mrázovi, odpovědi se nedochovaly. Korespondence začíná v době Mrázova odchodu z Rakovníka na slánskou školu r. 1584. Týká se osobních a rodinných věcí, výměny drobného zboží, Žlutický Mrázovi zajišťuje jeho rakovnické majetkové pohledávky a informuje ho o místních poměrech. Oba protagonisté vyřizují mezi sebou také oficiální městské záležitosti, pokud nešly řešit standardní cestou. Žlutický informuje o přepadení Nového mlýna nebo o špatných dodávkách střelného prachu do Rakovníka od uvedeného Šimona Okrašovského, popisuje smrtelnou nemoc rakovnického písaře Davida Krinita, u něhož tehdy působil jako mladší písař. Soubor těchto listů tvoří v korespondenci výrazné specifikum a je důležitý pro poznání myšlení a intelektuálního rozhledu rakovnického městského písaře a právníka, který byl členem místní elity.

Charakteristiku korespondence zakončíme rokem 1599, kdy došlo k souběhu dvou událostí. Jednak v září tohoto roku Slaný vyhořel a Rakovník mu se zpožděním čtyř měsíců posílá přátelskou výpomoc 25 kop g. míš., jednak v zemi tehdy řádil mor a do Rakovníka se před epidemií uchýlila česká komora. Ta odtud se Slaným komunikovala a vysílala posla s pomocí. Rakovničtí měšťané takovou možnost neměli a naopak se museli podřídit omezenému pohybu z důvodu nebezpečí zavlečení nákazy do města. Rakovnický posel vyjel do Slaného až s listem napsaným 14. ledna 1600.

Závěrem lze shrnout, že sledovaná korespondence mezi městy Slaným a Rakovníkem se převážně týká relativně klidnějšího období. Slaný se vymaňoval z omezení uvalených králem po porážce odboje roku 1547 a Rakovník šel cestou emancipace za získáním statusu královského města. Poselací listy neboli missivy jsou však zaměřeny na všední záležitosti obchodu, soukromých dluhů měšťanů nebo meziměstské migrace obyvatel. Období bez vážnějších válek s sebou neslo jen strach ze žhářů a lupičů, v případě poškození města ohněm došlo k tradiční sousedské výpomoci. Korespondence je (aspoň formálně) postavena na přátelských vztazích a na všudypřítomné vůli obou měst řešit prohršky svých měšťanů a dobrat se spravedlnosti. Vážnější spor není v listech zaznamenán, což byl jistě důsledek i toho, že obě města se nacházela v odlišných oblastech a příliš si nepřekážela. Odhodlání k nápravě běžných drobných sporů obyvatel nelze zpochybnit. Přátelskou náklonnost násobí osobní vztahy rakovnického notáře Simeona Žlutického a slánského královského rychtáře Ondřeje Mráze.

Podle množství missivů a sledovaných sfér zájmů obou měst lze považovat intenzitu vzájemných kontaktů Slaného a Rakovníka v 16. století za průměrnou. Obě města jsou od sebe vzdálena asi 30 kilometrů, což byla obyčejně vnější hranice bezprostředních denních styků mezi obcemi. Na rozdíl od Slaného však Rakovník není na tuto vzdálenost obklopen většími městy a jeho kurýři museli vyvíjet výraznější úsilí pro překonání delších tras. Po Lounech a Žatci, kam směřovala korespondence nejintenzivněji, byl Slaný dalším severním partnerem rakovnické obce.

¹⁹ AMR, neuspořádáno.

²⁰ AMR, registra odeslané korespondence 1576–1598 (tzv. kopiář Simeona Žlutického). Část těchto listů se nachází také v registrech odeslané korespondence 1591–1597. Ke Žlutickému a Mrázovi též LACINA, J., *Paměti...*, c. d., s. 101, 116–117; LEVÝ, F., *Dějiny...*, c. d., s. 216, 232–233.

Dva rodáci ze Slánska a počátek výzkumu rakovnických dějin

(Josef Duras a Matěj Dobromír Štembera)

BOHDAN ZILYNSKYJ

Součástí povědomí o novějších rakovnických dějinách zůstává už poměrně dlouho představa o rozhodujícím podílu lékaře Matěje Dobromíra Štembery (1803–1879) v počátcích výzkumu rakovnických dějin.¹ Hlavním podpůrným argumentem zůstává jeho útlý knižní místopis Rakovníka, doplněný v závěru edicí jedné z městských kronik.²

Význam této Štemberovy práce je a zůstane nesporný – navíc lze říci, že zaujala určité místo i v širším kontextu, v rané fázi vývoje jazykové české historické regionalistiky.³ Vyzdvížení významu Štemberova místopisu však odedávna odsouvá do pozadí časově předcházející variantu tohoto díla. Štembera sám přitom ve svém místopisu naznačuje, že k prohloubení snah o poznání rakovnických dějin ho přivedla německy vydaná práce jeho kolegy v lékařském povolání Josefa Durase (1791–1846).⁴ Bez ohledu na tuto skutečnost o Josefu Durasovi dodnes nevyšla žádná, byť jen stručná studie. Pokusím se zde toto nedopatření napravit a upozornit zároveň na skutečnost, že dva lékaři, kteří stáli u zrodu rakovnické místní historiografie, pocházeli ze Slánska.

Josef Duras upadl do zapomenutí už ve druhé polovině 19. století. Nebyl vzpomenuť v nejstarších českých encyklopediích, které oproti tomu soubor údajů o Štemberovi zveřejnily.⁵ Kolem Durasova díla přešel nevšimavě i autor prvních knižně vydaných dějin Rakovníka

František Levý.⁶ Stručné, neúplné a zčásti chybné zmínky o Josefu Durasovi lze najít jen v několika regionálních příručkách věnovaných Rakovníku.⁷

Tak odlišný osud díla obou autorů se jistě odvíjel od odlišnosti jazyka použitého při zpracování jejich poznatků. Josef Duras přitom nebyl ani v nejmenším Němcem, jak by se mohlo zdát. Narodil se stejně jako Štembera v českém venkovském prostředí, oba dokonce pocházeli z téhož regionu, který lze označit jako střední část Slánska. Josef Duras se narodil v Želenicích,⁸ zatímco Matěj Štembera v Kmetiněvsi. Obě tyto vsi leží východně od Slaného – Kmetiněves směřem severovýchodním, zatímco Želenice jihovýchodním. Uvedené lokality jsou od sebe vzdáleny vzdušnou čarou asi jedenáct kilometrů a v prostoru mezi nimi najdeme jen šest vsí.⁹

Oba budoucí lékaři a místopisci tedy pocházeli z poměrně bohaté oblasti, která byla v rámci Rakovnického kraje součástí souvislé české jazykové oblasti. Na svět přišli na přelomu 18. a 19. století v třináctiletém časovém rozestupu – za vrstevníky je tedy není možno označit. Životní cesta přivedla želenického i kmetiněveského rodáka na pražskou univerzitu. Na její lékařské fakultě začal Duras studovat v r. 1814, zatímco Štembera až o deset let později – setkat se zde tedy nemohli.

Duras získal lepší předpoklady pro rychlý kariéerní postup. Doktorem všeobecného lékařství se stal v dubnu 1820 – v tomtéž roce vyšla jeho německy psaná disertace o rozboru lázeňské vody ve Šternberku u Smečna. Naopak Štembera se ještě dlouho po absolutoriu (r. 1833) nemohl prezentovat tiskem vydanou odbornou prací a ve srovnání s Durasem dosáhl zprvu jen nižšího odborného titulu i míry kvalifikace.

Bez zajímavosti nejsou doklady o vztahu obou mladých lékařů k rodnému kraji z doby před jejich usazením v Rakovníku. Lázně ve Šternberku, jimž byla věnována Durasova disertace, se nacházejí nepříliš daleko od jeho rodné vsi, kterou Duras v textu aspoň krátce zmínil.¹⁰ U Štembery můžeme pozorovat přetrvávání intenzivních vzpomínek na slánský region v ještě výraz-

¹ Nejpodrobnější práci o Štemberovi sestavil KONÍČEK, J., *Rakovnický buditel MUDr. Matěj Dobromír Štembera*, Věstník Museijního spolku královského města Rakovníka a politického okresu rakovnického 15, 1925, s. 17–46, vyšel i samostatný otisk datovaný: Rakovník 1926.

² ŠTEMBERA, D. M., *Místopis král. krajského města Rakovníka (Přeložený a nalezeným rukopisem rozmnožený)*, Praha 1839.

³ KUTNAR, F. – MAREK, J., *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví (Od počátku národní kultury do sklonku 30. let 20. století)*, Praha 1997 (2. vyd.), se o Štemberovi nezmiňují. Zařazení Štemberova díla do celozemského kontextu regionálně-historického bádání musí být teprve provedeno s přihlédnutím k podílu J. Durase na celé práci.

⁴ DURAS, J., *Medizinisch-topographische Beschreibung der koenigl. Kreisstadt Rakonitz und des unterthaenigen Marktes Senomat*, Prag 1838.

⁵ Na mysli mám samozřejmě *Slovník naučný* redigovaný F. L. Riegrem a *Ottův slovník naučný*, o Durasovi se však nezmiňuje ani Wurzbachův lexikon. Příslušné heslo neobsahuje ani *Biographisches Woerterbuch zur Geschichte der boehmischen Laender*. Duras zůstal také mimo pozornost lékařských biografických slovníků z českého prostředí, např. NAVRÁTIL, M., *Almanach českých lékařů*, Praha 1913, s. 323.

⁶ LEVÝ, F., *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896, s. 1. Durasovo dílo je celkem náhodně citováno *tamtéž*, s. 398 pozn. 2, s. 442 pozn. 9 a s. 480 pozn. 18.

⁷ LHOTA, A., *Kulturní místopis rakovnického kraje*, Rakovník 1940, s. 80; MIČKA, L., *Kulturní tvář Rakovnicka*, díl 1, Rakovník 1976, s. 83 (zde je Duras chybně označen za rakovnického rodáka).

⁸ Narodil se 4. prosince 1791 v Želenicích otci Václavovi a matce Alžbětě, roz. Rohlové (Státní oblastní archiv Praha, sbírka matrik – Pchery 5, matrika narozených z let 1771–1823, pag. 572).

⁹ Obě vsi se v současnosti nacházejí na území okresu Kladno, opět východně od jeho centra. Kmetiněves najdeme v severní části Kladenska, v blízkosti hranice s litoměřickým okresem, Želenice jsou umístěny spíše v jihovýchodní části okresu, o něco blíže k Praze.

¹⁰ DURAS, J., *Chemisch-medizinische Beschreibung der Stahlwaesser zu Sternberg in Boehmen, nebst einer skizzirten Topographie dieses Kurortes*, Prag 1820, s. 5.

nějším rozsahu. Odkázat lze v této souvislosti na jeho dopis z května 1834 adresovaný z Karlových Var vlastnímu švagrovi – učiteli Příbíkovi.¹¹

Štembera zde srovnává vzdálenost dvou vsí jižního Plzeňska (u Přestic), které nakrátko navštívil, s prostorem oddělujícím jeho rodnou ves od lokality Bergschenk (dnešní Hospozínek). V další části dopisu se zmiňuje o městečku Bochoř, kudy jel do Karlových Var, a konstatuje, že „*jest to městeček chatrný, as tak velký jako Zlonice*“. Zároveň komentoval podání vyprávějící o tom, „*kde mají Bochořští svatého Duchu*“, slovy: „*budeť to asi taková potupa jako tvrdé vejce Velvarštím* [sic!]¹²“. Zde přišla ke slovu vzpomínka na známé podání o okolnostech stavby Karlova mostu, využitě mj. Aloisem Jiráskem ve Starých pověstech českých.¹³ V dopise najdeme konečně také zmínku o Štemberově vrstevníkovi, básníkovi a překladateli Karlu Vinařickém, který je zde připomenut jako slánský rodák.

Vraťme se k pražským studiím obou mužů. V souvislosti s nimi lze vyslovit domněnku o jejich rozdílném pohledu na tehdy aktuální problém výhledů a perspektiv českého jazyka a hnutí. Dá se předpokládat, že postoj dvou rodáků ze Slánska odlišila právě léta strávená na univerzitě. Duras minulo setkání se snahami a sny generace, která navštěvovala univerzitu ve 20. letech 19. století. Její příslušníci výrazně podpořili snahy o pozdvížení českého jazyka a o rozvíjení českých literárních a vydavatelských snah.¹⁴ Daleko skromnější rozměr měly takové snahy v prvních letech po ukončení napoleonských válek. Pokud je Duras sledoval s určitou nedůvěrou, nezastával v uvedené době takovýto názor sám.

Snad právě doba studií odlišila nazírání obou mužů na smysluplnost snah o aktivní používání češtiny také jako jazyka vědeckého. O Durasových snahách v tomto směru nic neslyšíme, zatímco v případě Štembery lze mluvit o soustavnosti jeho nadšeného přístupu, který projevil už navštěvováním přednášek Jana Nejedlého o české řeči. Snaha sloužit českému národnímu hnutí charakterizuje Štemberův život od přelomu 20. a 30. let až do poloviny let sedmdesátých.

Duras i Štembera, vybavení souborem nestejných dojmů a zkušeností z doby studií, pokračovali v činnosti i na rakovnické půdě, kde se jejich cesty nakrátko protnul. Jako první se zde ocitl, zřejmě už v r. 1820, Josef Duras¹⁴ a vykonával zde pak funkci městského lékaře asi do podzimu r. 1835. Brzy po příchodu do města se oženil a v letech 1823–1830 se mu narodily čtyři dcery.¹⁵ Podle

zprávy z r. 1828 vykonával (snad jen dočasně) i funkci krajského lékaře (fyzika).¹⁶ V r. 1831 byl poslán na několik týdnů do Vídně, aby se informoval o vhodných opatřeních pro boj s epidemií cholery.¹⁷

Zřejmě až ve druhé části svého rakovnického pobytu začal Duras pomýšlet na sestavení souhrnné práce o tomto městě. Protože ji posléze neopatrili žádným úvodem, nevíme o motivech tohoto rozhodnutí ani o postupu jeho realizace. Přestože měla mít práce do jisté míry bilanční charakter (vznikala v době, kdy se Durasovo působení ve městě chýlilo ke konci), nezdá se, že zde šlo přednostně o vytvoření pomníku vlastní činnosti. Duras se ve svém díle nijak nevyvyšuje a své zásluhy nezveličuje.

Durasovi se při vytváření rakovnického lékařského místopisu jednalo spíše o upozornění na málo známé provinční město, se kterým spojil hlavní část života. Knížka měla asi oslovit spíše než velmi úzkou vrstvu rakovnické inteligence širší okruh zájemců v Čechách i za jejich hranicemi. Z tohoto hlediska se jevílo jako logické použití němčiny. Autor mohl mít před očima i vzor z města podobné velikosti a významu. V r. 1833 vyšla lékařsko-historická topografie města Poličky, sepsaná tamním lékařem Janem Nepomukem Eislem.¹⁸ Tato monografie je ve srovnání s prací Durasovou delší a zpracovává širší okruh témat. Zároveň vyniká výraznější polygrafickou podobou, o kterou se zasloužilo hlavně zařazení dvou rytin do jejího textu.

Stejně jako v případě Eiseltovy knihy se pokus o lékařskou topografii Rakovníka i blízkého městečka Senomaty¹⁹ neměl týkat jen doby Durasova úředního působení v Rakovníku. Aspoň zčásti začal autorův zájem směřovat hlouběji do minulosti. Všiml si pozoro-

¹⁴ Tento názor lze vyslovit na základě několika zmínek, které autor ve své knížce učinil o svém patnáctiletém působení v Rakovníce, srv. DURAS, J., *Medizinisch-topographische...*, c. d., s. 67, 79.

¹⁵ SOKA Rakovník, f. Archiv města Rakovníka, kniha rakovnických obyvatel (bez sign.), údaje lze najít v rámci zápisu o domě č. 1.

¹⁶ Srv. zmínku v *novostražské rukopisné kronice Václava Preinheltera* (k vydání připravuje dr. Jan Černý), v rukopisné verzi pag. 181.

¹⁷ DURAS, J., *Medizinisch-topographische...*, c. d. Oproti tomu Štembera získával poznatky o prostředcích boje s cholerou v době svého pobytu na Merklínsku.

¹⁸ EISELT, J. N., *Policzka, koenigl. boehm. Leibgedingstadt in historisch-medicinisch-topographischer Beziehung*, Prag 1833. K této knize srv. RŮŽIČKA, J., *O dvojím vlastenectví dvou dějepisců Poličky z 30. let minulého století* (J. N. Eiselt a A. Hájek), *Práce Muzea v Hradci Králové – řada B (vědy společenské)*, 6, 1964, s. 75–105 a TÝŽ, *Román a skutečnost (O Drašarovi a poličských buditelích)*, Hradec Králové 1966, s. 31–34 a 81–82.

¹⁹ Jakkoli byla Senomatům věnována v knížce jen zlomková pozornost, zachovalo Durasovo i Štemberovo zpracování cenný soubor údajů k dějinám tohoto městečka, spravovaného v letech 1610–1848 rakovnickou městskou radou coby vrchností. První pokus o shrnutí vývoje Senomat učinil LEVÝ, F., *Senomaty (Nástin dějepisný)*, Památky archeologické a místopisné 7, 1866–1868, sl. 535–546.

¹¹ SOKA Rakovník, f. Pozůstalost M. D. Štembery, neuspořádáno. Zlonice i Velvary jsou od Kmetiněvsi vzdáleny jen nepatrně, první z nich jihozápadním, druhé jihovýchodním směrem. Kromě toho se Štembera v dopise zmiňuje i přímo o Slaném – není však jisté, že by byl opravdu jel z Prahy do Karlových Var přes toto město.

¹² JIRÁSEK, A., *Staré pověsti české*, Praha 1894, s. 181.

¹³ Patřil k nim mj. Jan Jindřich Marek, k jehož studím v prvním pololetí 20. let srv. ZILYNSKYJ, B., *Jan Jindřich Marek – Jan z Hvězdý (Život obrozeneckého spisovatele)*, Mariánská Týnice 2003, s. 8–9.

ruhodných městských staveb, epigrafických památek i některých archivních písemností, kterými se do té doby odborně nikdo nezabýval. Výsledkem se stala především úvodní, vysloveně historicky zaměřená kapitola místopisu, ale zčásti také partie o významných budovách města.

Celá práce se zřejmě už blížila završení, když se v Rakovníce objevil v r. 1834 Štembera, jehož pokus o získání lékařské praxe v Karlových Varech se nezdařil. Příchod dalšího lékaře do Rakovníka asi nesouvisel s odchodem Duras z funkce městského lékaře. Štembera se však začal neméně než Duras zajímat o nové působišťe – motivovat ho mohla právě existence už téměř úplně sepsaného německého místopisu jeho kolegy.

Oba rodáci ze Slánska mohli zájem o Rakovník pěstovat souběžně jen krátkou dobu. Nevíme, zda se přitom mohl projevit moment spolupráce nebo spíše určité konkurence. Jisté je, že hned v následujícím roce Duras text knížky uzavřel – nejnovější místní aktuality uvedené v jeho místopisu jsou právě z r. 1835 a dvakrát je pro tento rok použito termínu „heuer“ (letos).²⁰ Ještě téhož roku, snad v říjnu, Duras své působení v Rakovníce ukončil a přestěhoval se do Prahy. Autorský úkol, který si předsevzal, splnil a mohl doufat, že o vydání jeho knihy se postará město. Rakovnické představitele ostatně opravnil k využití výtěžku z prodeje publikace k charitativním účelům.²¹ Tím byl asi jeho zájem o Rakovník vyčerpán.

Jako penzionovaný městský lékař a čestný měšťan Rakovníka žil Duras v metropoli království přes deset let. Víme jen, že v r. 1845 bydlel v Krakovské ulici na Novém Městě v domě neoznačeném číslem, tedy snad v čerstvě novostavbě. V tomtéž roce je uváděn jako čestný člen hudebního spolku v Rokycanech.²² Krátce poté, 25. ledna r. 1846, Josef Duras v Praze zemřel, aniž by tato skutečnost ve své době vyvolala výraznější ohlas.²³ Stejně rychle jako na Durase se zapomnělo i na jeho práci o Rakovníku – na rozdíl od přepracované verze české.

O Durasově nástupci ve funkci městského lékaře, MUDr. Josefu Královi, nevíme mnoho.²⁴ Zjevně je, že v lékařsko-topografickém díle svého předchůdce nepokračoval. Tento úkol se rozhodl vykonat Štembera, který dlouhodobě, po čtyři desetiletí, pokračoval v pátrání po písemných pramenech městských dějin a zkoumal i jiné městské památky. Nestal se přitom pouhým Durasovým epigonem, přestože se mu vlastní výzkum nepodařilo dovést k žádné rozsáhlé, metodicky pokročilejší publikaci.

Po Durasově odchodu z Rakovníka, kde asi zůstal rukopis jeho práce, dozrála Štemberova idea o potřebnosti a užitečnosti českého překladu místopisu. Zatímco Duras jistě doufal ve vydání svého spisu, musil se Štembera snažit o to, aby byl vytištěn i jeho český překlad, který vytvářel, jinak by tato činnost postrádala smysl. Úvod Štemberova přepracování napovídá jasně, jak nekompromisně upřednostňoval vydání české varianty knihy. Zdá se být pravděpodobné, že k pořízení i vydání českého překladu byl potřebný Durasův souhlas, bezprostřední doklad o tom ani o Durasovu názoru na překládání jeho práce do češtiny však nemáme. Nevíme tedy, nakolik byl se Štemberovou iniciativou srozuměn či zda ji nepovažoval za komplikaci odsouvající vydání německého originálu práce.

Štembera vyhotovil svůj mírně pozměněný a doplněný překlad Durasovy práce asi v r. 1836. Naznačuje to předmluva k české verzi, datovaná 1. ledna 1837. Překládaný text doplnil zprávami o městských událostech roku 1836, které přidal jen do české varianty knihy. Zachytil tak hlavně dokončení stavby reálky i dovršení její trojtřídní struktury, zařazena byla však i zpráva o zřízení nových luceren.²⁵ Nevíme, zda měl Štembera už v té době k dispozici také text městského letopisu, který se mu podařilo najít a jehož publikací se rozhodl Durasův text obohatit.

Poslední dvě drobné zprávy, které Štembera do textu přidal, se týkají událostí roku 1837, tedy doby po sepsání úvodu. Jednalo se o zmínky týkající se dalšího vydlažďování města a vysazování stromů.²⁶ Toto drobné doplnění textu najdeme jen v české variantě místopisu, do původního německého textu pojata nebylo.

V následujícím roce už Štembera do textu své varianty místopisu Rakovníka žádnou další aktualitu nepřipojil – text publikace už byl uzavřen a čekal stejně jako německý originál spisu na vytištění. Jedinou výjimku představovala citace nově vydané brožury Josefa Václava Justina Michla o reálných školách v Čechách, zařazená do české i německé verze práce.²⁷ Michlova brožura vyšla právě v r. 1838, ač byla na titulním listu vložena do roku následujícího.²⁸

Citování Michlovy práce v obou variantách rakovnické topografie ukazuje, jak velký význam Štembera přisuzoval tomuto spisku, snad díky jeho zmínkám o rakovnické reálce. Důvodem byla snad skutečnost, že

²⁰ DURAS, J., *Medizinisch-topographische...*, c. d., zmínky o událostech r. 1835 jsou na s. 15, 36, 44 a 56.

²¹ Tamtéž, s. 79

²² *Handbuch des Koenigreiches Boehmen fuer das Jahr 1846*, Prag s. d., s. 344.

²³ Stručný údaj o Durasově úmrtí tamtéž, s. 968. Autentický zápis o této události srv. v matrice kostela sv. Štěpána Velkého na Novém Městě pražském z let 1838–1847 (Archiv hl. města Prahy, sbírka matrik, sign. ŠT Z 7, nové foliace fol. 249v).

²⁴ NAVRÁTIL, M., *Almanach...*, c. d., s. 154.

²⁵ ŠTEMBERA, M. D., *Místopis...*, c. d., s. 37, 40, 52, 53, 68.

²⁶ Tamtéž, s. 38 a 39.

²⁷ DURAS, J., *Medizinisch-topographische...*, c. d., s. 57, resp.

ŠTEMBERA, M. D., *Místopis...*, c. d., s. 53. Jednalo se o jedinou citaci odkazující na práci vydanou koncem 30. let 19. století.

²⁸ MICHL, J. V. J., *Slovo o českých věcnicech v Rakovníce a Liberce (K užitku povšechnému slovansky a německy sepsané a vydané) – Einige Worte ueber die boehmische Realschulen zu Rakonic und Reichenberg*, Praha 1839 /recte 1838/. Stejný rozpor charakterizuje rok reálného vydání Štemberova místopisu (1838) a údaj na titulním listu (1839).

reálka začala dosud nepříliš známý Rakovník zviditelňovat, a navíc nabízela určitý prostor pro výuku češtiny. Upozornění na tuto skutečnost se zdálo být užitečné.

Pozoruhodné je, že Michlova knížka o reálkách odkazuje v úplném závěru pro změnu na rukopisnou podobu Štemberovy verze místopisu.²⁹ Je příznačné, že německá varianta nebyla pro Michla natolik zajímavá, aby citoval ve své práci o reálkách také ji.

Oba autoři si tedy téměř souběžně navzájem ocitovali své tituly, datované do r. 1839, ale fakticky vydané v r. 1838. Michl věděl o ještě nevydaném místopisu Rakovníka jistě zásluhou své návštěvy tohoto města v srpnu 1837. Je možné, že chtěl na rakovnické reálce učit, osud ho však zavál na podzim r. 1838 na školu do Slaného.³⁰

Zhruba v této době končilo sešitové vydávání Michlovy bibliografie české literatury, nazvané *Ouplný literární letopis*.³¹ Michl zmínil ve svém bibliografickém pokusu na dvou místech i rakovnický místopis. Nejprve uvedl v rámci dodatku k přehledu rukopisných děl s místopisnou tematikou Štemberův místopis a zmínil i příjmení autora německé předlohy v atypicky psané formě „Düras“. ³² V rámci souboru životopisů českých spisovatelů, kterým je Michlova kniha uzavřena, mohl autor konstatovat, že rakovnický místopis byl mezitím vydán a uvedl jeho dataci k r. 1838 – o vydání Durasovy německé předlohy se přitom Michl vůbec nezmínil.³³

Stručný náčrt Štemberova života a činnosti uveřejněný Michlem lze označit za první otištěnou Štemberovu „minibiografii“. Zajímavé je zde akcentování obtíží, které musel Štembera ve školách překonat, když chtěl dosáhnout lepší znalosti českého jazyka. Tento i jiné údaje získal Michl téměř určitě od samotného Štembery.

Vraťme se přímo k vydání Durasovy i Štemberovy práce. Na přelomu let 1837 a 1838 byly německá i česká varianta místopisu Rakovníka připraveny do tisku. Na publikaci Durasova původního textu nebylo možno rezignovat, Štembera však chtěl prosadit i svou českojazyčnou

verzi, hlavním argumentem podporujícím její užitečnost se stala připojená edice místního letopisu se zprávami ze 16. a 17. století. Na město Rakovník, který měl finančně zajistit vydání obou verzí, kladla tato „čestná povinnost“ zvýšené finanční nároky. Ve hře byl nejen rozsah peněžních nákladů, ale také jejich dosti nejistá návratnost.

Pořadí, ve kterém byly obě publikace dány do tisku, záviselo snad na rozhodnutí arcibiskupské tiskárny, vedené Václavem Špinkou, i když spolurozhodovaly asi představy rakovnické městské rady. Náklady byly v každém případě vykalkulovány před 1. květnem 1838, kdy spolupracovník tiskárny Josef Franta-Šumavský žádal písemně Štemberu o zaujetí postoje k několika nedorozetým otázkám.³⁴ Jednalo se o formát české verze, o volbu mezi tzv. gotickým a humanistickým písmem a o případné přiložení rytiny k textu knihy. Zvolen byl nakonec archaičtější typ písma, zatímco rytina nebyla do knihy zařazena pravděpodobně s ohledem na přílišné zvýšení výrobních nákladů, a tedy i ceny knížky. Také Durasova varianta místopisu vyšla v neilustrované podobě.

Německá varianta díla byla vydána snad už před začátkem léta r. 1838, tisk českého znění zmiňuje dobová časopisecká zpráva v červnu 1838, jeho dokončení a uvedení knížky na trh v říjnu téhož roku.³⁵ Vročení datace do následujícího roku nebylo jevem příliš neobvyklým. Na knižním trhu tak vznikla koncem r. 1838 mírně kuriózní situace. Případní zájemci mohli volit mezi dvěma textově blízkými, jazykově odlišnými knížkami o Rakovnici, vyhotovenými v téže tiskárně.

Česká i německá knížka o Rakovnici sledovaly obdobně zaměřené humanitární určení: výnos z prodeje měl být použit místním magistrátem v případě díla Durasova ve prospěch „pokladny chudých“, zatímco Štembera hodlal podpořit založení opatrovny malých chudých dětí. O způsobu pokrytí nákladů na vydání obou variant díla, o počtu jejich výtisků a o tom, jak šly na odbyt, nevíme nic. Je však velmi nejisté, zda výnos z prodeje obou místopisů mohl rakovnickým chudým výrazněji pomoci.

Každá z variant si hledala cestu k odlišně vymezeným skupinám čtenářů a v jejich rámci mohla doufat v určitý ohlas. Snáze můžeme sledovat reflexi české verze díla, protože na ni se samozřejmě upřela pozornost tehdy ještě málo početného a diferencovaného českého periodického tisku. Problematictější je podchycení ohlasu práce Durasovy, která v tehdejší značně rozsáhlé německé literatuře snadno zaniká. Přitom by bylo možno teoreticky hledat její ohlas i v odborném tisku vydávaném mimo české území.

Větší životnost si vybojovala bez většího úsilí Štemberova česká varianta. Důvodem narůstajícího

²⁹ Tamtéž, s. 72. Poslední kapitola knížky, v níž citaci najdeme, byla na rozdíl od předchozího dvojazyčného zpracování otištěna pouze v německém jazyce.

³⁰ V té době se Michl zdržoval v Praze, až na konci uvedeného roku odešel do Slaného, kde však pobyl jen rok (STRÁNSKÝ K. – HEIDENREICH J., *Životní dílo českého buditele Josefa Václava Justina Michla, u lidu Drašara*, Polička 1935, s. 6, 37; SVÁTEK J., *Dopisy Josefa Václava Justina Michla z let 1835–1841 a jeho práce jako učitele*.

In: Národní obrození severovýchodních a východních Čech, Hradec Králové 1971, s. 108). Znovu byl pak Michl ve Slaném ve školním roce 1843–1844.

³¹ MICHL, J. V. J., *Ouplný literární letopis*, Praha 1839. Je nutno upozornit na to, že kniha vycházela po sešitech v letech 1837 a 1838 a pouze na jejím titulním listu je uveden rok 1839.

³² Tamtéž, s. 255. Sešit Michlovy práce obsahující tuto zmínku o Štemberově práci byl vydán v květnu 1838 (srv. Příloha ke Květům 1838, s. 44).

³³ Tamtéž, s. 336.

³⁴ SOKA Rakovník, fond Pozůstalost M. D. Štembery, neuspořádáno.

³⁵ O tom, že kniha je v tisku, informovaly Květy 5, 1838, s. 184 (text tištěný v rubrice Denní kronika náleží asi Michlovi), jako novinku zmínila Místopis Příloha ke Květům 1838, s. 84.

nezájmu o Durasovu knížku byla už od konce 30. let 19. století právě její jazyková podoba. Nárůst českých národních snah na celozemské i místní úrovni vedl k logickému upřednostnění české varianty rakovnického místopisu. O její úspěch se zasloužil také Štemberou přidáný, obsahově dosti zajímavý letopis.³⁶ Česky psané městské kroniky z doby raného novověku se před koncem 30. let 19. století nestaly objektem zájmu tehdejších editorů.

Jazykově odlišná podoba dvou verzí rakovnického místopisu, vydaných téměř současně, přispěla zároveň ke vzniku představy o zásadním kontrastu mezi Durasem, jakoby nijak nesouvisejícím s českou společností a kulturou, a vlastenecky aktivním Čechem Štemberou. Snad se podařilo naznačit, že Duras i Štembera nebyli žádnými výraznými antipody, ale naopak lidmi v jistém směru blízkými. Každý z nich představoval určitý typ českého vlastence. Duras se hlásil typem svého zemského, jazykově ještě ne aktivně českého vlastenectví snad nejspíše k názorům generace Josefa Dobrovského, resp. některých jeho následovatelů. O něco mladší Štembera mířil svým přesvědčením, nadějami a činy jinam, k jazykově jednoznačně českému vlastenectví.³⁷

Díky snahám obou lékařů ze Slánska se Rakovník přiřadil k nepočetným českým městům, kde se už ve 30. letech 19. století prosadily snahy o dílčí výzkum místních dějin. Výsledkem bylo téměř souběžné vydání dvou jazykových variant v zásadě téže místopisné publikace, zčásti orientované historicky. Podobné zdvojení představovalo tehdy v případě českých měst srovnatelného typu a velikosti unikátní jev. Zároveň však nedosahovala tato publikace z hlediska hloubky zájmu o místní dějiny úrovně srovnatelné se souběžně vydaným přehledem dějin Prachatic.³⁸

Město Slaný přitom takové štěstí jako Rakovník nemělo – na první, rozsahem ovšem daleko skromnější topograficko-historickou práci muselo čekat do sklonku 40. let 19. století. Na přelomu srpna a září 1847 vydal student Ferdinand Břetislav Mikovec (1826–1864) v několika číslech časopisu Květy články o památkách města Slaného.³⁹ Díky této, rozsahem i záběrem skromnější

publikaci se Slaný přiřadil k městům, v nichž lze tradici regionálně-historického výzkumu doložit už před r. 1848.

Srovnání dalšího vývoje regionálně-historického výzkumu v obou lokalitách ukazuje, že Rakovník svůj prvotní předstih vůči Slanému postupně ztrácel. Přispěla k tomu příznivější dopravní poloha města pod Slánskou horou, jeho dynamičtější ekonomický rozvoj a snad i bohatší zemědělské okolí. Není proto náhodou, že Lacinova knižní monografie starších dějin Slaného vyšla o jedenáct let dříve než Levého přehled dějin Rakovníka.⁴⁰ Obě knihy byly sice dohotoveny téměř ve stejnou dobu, ale slánská městská rada byla ochotna investovat do zjevně nevýdělečné záležitosti s větší ochotou než rakovnická.

Stejně tak předstihl místní tisk ve Slaném dobou svého vzniku vznik novinářství v Rakovníce. S určitým časovým odstupem to platí i pro tituly, které se staly na dlouhou dobu „vlajkovými loděmi“ odborného výzkumu obou regionů – ročenka Slánský obzor vznikla dříve než rakovnický muzejní Věstník.⁴¹ Všechny nadhozené skutečnosti týkající se dvou středně velkých měst v západním okolí Prahy by zasluhovaly zasazení do širšího kontextu v rámci výkladu o vývoji celočeské regionálně-historické práce.

³⁹ MIKOVEC, F. B., *Některé starožitnosti města Slaného*, Květy 14, 1847, s. 399, 402–403, 411, 415, 418–419, 423–424 /v č. 100 z 21. 8. až 106 ze 4. 9. /. Autor zde popsal městské hradby, františkánský klášter a děkanský chrám sv. Gotharda. Srv. TÝŽ, *Starožitnosti a památky země české*, sv. 1, Praha 1860, s. 52–59 (zde o hlavním chrámu a bývalé Pražské bráně).

⁴⁰ LACINA, J., *Paměti královského města Slaného*, díl 1, Slaný 1885. Citaci práce LEVÉHO srv. výše v pozn. 6.

⁴¹ Slánský obzor, který vyšel poprvé v r. 1893, neměl zprvu charakter vysloveně historické ročenky, předstihl však o téměř dvacet let Věstník Musejního spolku královského města Rakovníka a politického okresu rakovnického, vydaný poprvé v r. 1912. – Za pomoc, kterou mi poskytl při ověřování některých skutečností v době přípravy této práce, děkuji kolegovi Janu Černému a kolegyni Heleně Ševčíkové.

³⁶ Později byl letopis vydán ještě dvakrát odborně poučenějšími editory. Srv. EMLER, J., *Paměti Rakovnické od r. 1425–1639*, Věstník Královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-filologická, 1894, č. IV, a RENNERT, J., *Nejstarší kronika král. města Rakovníka (1425–1800, Rakovník s. d. Bez ohledu na trojnásobné ediční vytěžení si problematika rakovnických letopiseckých záznamů žádá provedení detailnějšího rozboru.*

³⁷ V tomto směru nemůže být autorská dvojice Duras – Štembera vnímána jako analogie dvou výše zmíněných autorů zpracování dějin Poličky, srv. odkazy v pozn. 18.

³⁸ SLÁMA, F. J., *Obraz minulosti starožitného města Prachatic*, Praha 1838. Z Přílohy ke Květům 1838, s. 76, lze usuzovat, že kniha vyšla v září 1838, o významu, který jí byl přisuzován, svědčí charakter recenze časopisu Českého museum 13, 1839, s. 124–126.

Lidová architektura na Slánsku

BOŽENA FRANKOVÁ

Podoba českého venkova vznikala po staletí jako výsledek mnoha vlivů.

Do vzhledu vesnické zástavby se promítaly místní přírodní podmínky, např. terénní konfigurace, klima, způsob obživy obyvatel. Od 2. pol. 18. století ovlivňovala lidovou architekturu zděných vesnic silná tradice českého baroka, které obohatilo náš venkov o malebné kapličky, kostelíky, křížky na rozcestích i mohutné soliterní stromy a stromořadí.

Úrodná, teplá, ale i poměrně suchá krajina severozápadně od Prahy patří ke staré sídelní oblasti. Archeologické a etnografické výzkumy dospěly k pozoruhodnému zjištění, že kamenné vesnické statky pocházejí často již ze středověku.

Archeologický výzkum v lokalitě Svídna u obce Drnku tuto skutečnost dokumentuje. V 70. letech minulého století dr. Z. Smetánka odkryl půdorys vesnice, zaniklé v pozdním středověku. Nalezenou keramiku lze přesně datovat na konec 13. a počátek 14. století. Dochoval se půdorys usedlosti s trojprostorovým obydlím z kamene kladeného na sucho. Při stavbě bylo použito lícovaného opukového zdiva u všech odkrytých objektů.

Málo zalesněná krajina Slánska, členěná většinou jen údolími potoků, měla příznivé podmínky pro zemědělskou výrobu, a proto byla poměrně brzy souvisle osídlena.

Z důvodu nedostatku dřeva byl jako stavební materiál využíván místní kámen. Výzkum ztěžuje okolnost, že kamenné usedlosti zřídka bývají datovány, často byly opakovaně přestavovány a upravovány vně i uvnitř.

Ateliér SURPMO Praha pod vedením ing. arch. J. Škabrady zrealizoval v letech 1982–1983 základní zjišťovací stavebně historický průzkum lidové a vesnické architektury na okrese Kladno. Dnes, po více než 20 letech, se zjistilo, že dochází u zdokumentovaných objektů ke stavebním změnám. Ve Svinářově čp. 6, kde byla v patře dochována původní lepenicová konstrukce s pavlačí, ji majitel při stavebních úpravách domu zcela zlikvidoval. Naopak mile překvapil pan Dalibor Zika, vlastník domu čp. 8 ze Svinářova, když v muzeu ohlásil, že při stavebních pracích na svém domě našel část roubené stěny. Po bližším prozkoumání bylo zjištěno, že dům je trojdílný, komorového typu, a byl postaven prakticky bez základů. Přízemí je zděné, zatímco patro tvoří také tzv. lepenice. Průzkum domu provedli nezávisle dr. Lubomír Procházka a ing. arch. Eva Volfová. V době zjištění byl výskyt této konstrukce ve slánské oblasti ojedinělým příkladem. Majitel roubenou stěnu i výplně z lepenicové konstrukce zachoval.

V roce 1997 byl objeven při rekonstrukci zemědělské usedlosti čp. 12 Lidického dvora v Otrubech u Slaného zevně obezděný srub. Po odstranění omítky

v obytné části patra byly odkryty části roubených stěn z kuláčů s vymazávkou a dřevěnými kolíky zevně opatřeny mazaninou. Dochoval se i povalový strop ze silných oloupaných, těsně na sebe kladených kuláčů. V přízemí se našla černá kuchyně s povalovým stropem, očazeným kouřem z otevřeného ohniště. Nález dokumentovali ing. arch. Jiří Škabrada, ing. arch. Eva Volfová a dr. Lubomír Procházka.

Při rekonstrukci statku čp. 2 v Sakách se před několika lety našla celá zevně omítnutá roubená světnice i s pozůstatkem kurného okénka ve štítové stěně. Představovala už dnes zcela ojedinělý nález na Slánsku, kde roubené stavby postupně vymizely. Ještě poskrovnu je můžeme spatřit na Novostrašecku (např. v Kalivodech čp. 5 a 6) či hojněji na Rakovnicku. Také hrázdné konstrukce tzv. „slánské lepenice“ je vidět v našem regionu již zřídka. Zůstaly zachovány spíše u špýcharů (Královce) nebo stodol (Hobšovice), ojediněle v patrech domů (Schořálkův statek v Neprobylčích). V průběhu 20. století jich bohužel většina zanikla.



Goticko-renesanční okno na špýcharu čp.1 v Třebízi.

Řada nejhodnotnějších staveb na Slánsku byla zcela zdevastována a často i zdemolována v období socialismu. Vesnice pozbyly svá původní návesní uspořádání zejména díky zcela nevhodné novodobé zástavbě, které ustoupily cenné starobylé objekty bývalých statků (samoobsluha v Klobukách, kulturní dům ve Vraném, bytová zástavba v Hořešovicích, prodejna v Třebichovicích, demolice východní návesní fronty v Honicích a řada jiných).

Šťastnou výjimkou je v našem regionu vesnice Třebíz, ve které byl v letech 1969–1975 za spolupráce odborných a vědeckých pracovníků zachráněn Cífkův statek čp. 1, který dal základ Národopisnému muzeu Slánska ve Třebízi.

V roce 1968 byl vybydlený statek připraven k demolici. Na jeho místě se měly budovat bytovky pro zaměstnance JZD. Za aktivní spolupráce zástupců odborných institucí a pod odborným vedením pana stavitele Jana Nedvěda ze Zlonic byl Cífkův statek posléze zachráněn. Obec si tak zachovala svou tvář staročeské návsi

také díky tomu, že hlavní silnice 1/7 se vyhnula zástavbě a byla nově směřována mimo její historické jádro. Tím je pravidelná obdélníková náves s rybníkem a kostelíkem sv. Martina z roku 1754 uprostřed. Na návsi stojí také výklenková kaple, zasvěcená Nejsv. Trojici, v jejíž nise stávala soška P. Marie. Jedinečnou památkou zděné barokní lidové architektury na Slánsku je Cífkův statek čp. 1, který nás upoutá svou výstavností. Dokumentuje její vývoj od pozdního středověku až do počátku 20. století.

Obytný dům statku je patrový, obrácený do návsi štítovým průčelím. Uprostřed horní části štítu, který je plasticky členěn pilastry, byla při stavebních pracích na fasádě odkryta malá nika pro sošku. Na průčelí domu navazuje vjezdová brána se štítovým nástavcem a s branvou pro pěší.

Nejstarším objektem v areálu statku je patrová pozdně gotická sýpka. V patře sýpky byla při stavebních opravách fasády náhodně odkryta část goticko-renesančního okénka. Pan stavitel Nedvěd nechal chybějící část doplnit, aby mohl otevřít okenní otvor, který byl původně zazděný. Úkol světil Josefu Kramperovi, který část ostění přizpůsobil a do fasády usadil. Během dalších stavebních prací byla nalezena také chybějící část okénka. Posloužila jako stavební materiál na jiném místě budovy. K osazení původního okénka již nedošlo a nalezená část ostění je vystavena s jinými kamenickými prvky. Další překvapení nás čekalo v půdním prostoru obytného domu. K záklopu stropu bylo použito dvou malovaných trámů a několika záklopových desek. Desky jsme sejmuli a vybrané tři nejzachovělejší byly také restaurovány. Zde zřejmě došlo kolem roku 1811 při velké přestavbě obytného prostoru k výměně dřevěného stropu za novější klenbu, která budovu zpevnila. Martin Cífků na stavební úpravy domu vzpomíná v rodinné kronice.

V té době byla k sýpce vpravo od vrat přistavěna světnice, která sloužila rychtáři pro výkon svého úřadu a současně také kaplanům k převlékání a od té doby se této místnosti říká Kaplanka.

Vročení s datací 1696 bylo nalezeno v čp. 3 ve sklepě. Dům byl ve třicátých letech přestavěn. Zachovala se jen ve dvorním traktu opuková sýpka s dochovaným lepenem v podkroví.

Mimořádně hodnotnou památkou je areál usedlosti čp. 10 v západní části návsi.

Na obytný dům navazuje patrová hospodářská budova přístupná z peronu. V patře byly dva pozdně gotické portály, kterými se vcházelo do komor. Jeden z nich byl přenesen do Cífkova statku a osazen jím jeden z vchodů do stáje. Do zahrady této usedlosti byla na místě zbořeného stodoly přenesena zbylá část hrázděné stodoly z obce Telce, vzdálené 6 km od Třebíže. Je kryta valbovou doškovou střechou. Na pokrytí jsme zajistili došky z vlastní sklizně žitné slámy.

Za stodolou je založený švestkový sad a v jeho zadní části postavena kopie sušárny pana Kolaříka ze Srbce. Sloužila několik let k sušení ovoce. Při restitucích



Torzo hrázděné stodoly v Telcích.

byly usedlost i sad vráceny původnímu majiteli a s nimi předána i nově zbudovaná sušárna, která pak přestala sloužit návštěvnickým prohlídkám.

Součástí návsi jsou ještě deputátní chalupy čp. 64 a 63, které patří k usedlostem čp. 10 a čp. 11. Na jižní straně návsi se dochovaly tři patrové chalupy postavené z nepálených cihel. Nejznámější je čp. 19, rodný domek spisovatele a kněze V. Beneše Třebízského. V průčelí domku byla v r. 1885 osazena pamětní deska od V. Hromady z Loun.

Jedinečný soubor lidové architektury doplňují mohutné hospodářské stavby – zejména stodoly, dochované doposud téměř ve všech usedlostech.

Místní zajímavostí jsou sklepy, vytesané do pískovcové skalní stěny v horní části vesnice.

Mimořádně hodnotným lidovým uměleckým dílem je skalní reliéf Piety s rámem v pískovcové stěně ze 17. století (dnes je bohužel velice poškozena a potřebovala by restaurátorský zásah). Na temeni pahorku byla v roce 1892 umístěna socha V. B. Třebízského, dílo autorů Ant. Hergessela a Fr. Procházky.

Třebíz patří k vesnicím, kde se úspěšně podařilo zapojit muzeum v přírodě do prostředí živé vesnice s výjimečně dochovanou památkově hodnotnou zástavbou. V roce 1995 byl proto zcela po zásluze střed vesnice nařízením vlády ČR ze dne 24. května 1995 prohlášen vesnickou památkovou rezervací.

Václav Rabas

VÁCLAV ZOUBEK

Rakovnicko a Slánsko jsou dva středočeské regiony, které mají mnoho společného, mimo jiné podobný geologický vývoj, určující charakter krajiny i života jejich obyvatel. Mladší třetihorní uloženiny, opuky, tvořící specifický reliéf vrchoviny, vyplňují víceméně celé Slánsko a severní část Rakovnicka a určují místní specifika zemědělského a lesního hospodářství. Plochá tabule Džbánu tu je rozbrázděna hlubokými údolími s typicky železem zabarvenými půdami, červenicemi. Právě kontrast bílých opukových strání a intenzivně obdělávaných červenicových polí s tradičními plodinami, obilím, bramborami a chmelem, rámovaných rozsáhlými lesními porosty, se stal inspirací celoživotního díla zdejšího rodáka, malíře Václava Rabase.

Narodil se roku 1885 na mlýně pod Krušovicemi v kotlině mezi nejvyššími body regionu Loustínem (537) a Džbánem (535). Jeho rod pocházel ze západních Čech, nejstarší dochovaná zmínka o mlynářích Rabasech praví, že přišli od Stříbra na mlýn Mozolín pod Plasy a dál postupovali až na Rakovnicko. Václav Rabas chodil do škol v Postoloprtech, Krušovicích a na rakovnickou reálku. Pak odešel studovat na Uměleckoprůmyslovou školu v Praze, při přijímací zkoušce však neuspěl. Po roce dobrovolné vojenské služby a soukromého studia ve škole Ludvíka Vacátka to zkusil znovu, tentokrát na Akademii výtvarných umění. Byl přijat a stal se spolužákem řady budoucích významných osobností českého moderního malířství (Rudolf Kremlíčka, Karel Boháček a další). Po všeobecné škole Vlaho Bukovace vstoupil do speciálky malíře žánrů Hanuše Schweigra. Studentům se poměry na škole nelíbily a kritizovali konzervativní učitele, Rabas to napsal a uveřejnil v novinách a byl z akademie vyloučen. Studia dokončil až v nově otevřené grafické škole Maxe Švabinského.

V organizačních strukturách kultury tehdy ještě byly důležitými jednotkami spolky. Jejich členové pořádali společné výstavy, vydávali časopisy a sborníky, pořádali společenská setkání s podobně naladěnými milovníky umění. Mladý malíř si našel cestu do starobylé Umělecké besedy, kdysi založené nejlepšími z generace Národního divadla. Beseda ale právě procházela generační krizí. Mluvím o době okolo roku 1910. Tehdy sem přišla větší skupina mladých: Karel Boháček, Jaroslav Jareš, Vlastimil Rada, Gusta Nekolová, Vojtěch Sapík ... Byla to doba programů, v dnešní mluvě projektů, se kterými vystupovala řada nejrůznějších uskupení a nabízela řešení jednotlivých společenských problémů.

Besední program se ještě orientoval na národní problematiku, tradici českou a slovanskou, na život venkovských, většinou zemědělských vrstev. Malíři se záměrně usazovali ve vsích po českém venkově, aby byli blíž prostředí, o kterém chtěli vypovídat. Rabas se roz-

hodl pro rodné Krušovice, oženil se tu a vystavěl si dům „Nový svět“. Zpočátku skutečně čerpal inspiraci z „čtyřrečnického kilometru“, nejbližšího okolí. Maloval většinou alegorické figurální kompozice, zasazované do typického krušovického krajinného rámce.

Nejdříve však malíře od díla odvedla první světová válka. V prvních měsících bojů byl raněn na ruské frontě a dál válečný čas trávil po lazaretech. Vznik republiky ho již zastihl v plné práci v Umělecké besedě, zdecimované válkou, vidění světa se v jeho generaci změnilo. Po splnění národních snah vyvstalo intenzivní uvědomění sociálních rozporů. Připojil se k humanistickému proudu, který hledal řešení v budování silné české kultury a vzdělanosti národa. Spolupracoval s bratry Čapky a masarykovským hradním křídlem.



Václav Rabas: Krajina, 1931, olej, plátno, 61×94, O 122.

Stále ještě sbíral zkušenosti. Byl vyslán jako „válečný“ malíř na bývalá bojiště východní fronty na Slovensku. Setkal se tu se svébytnou tradiční kulturou Slováků, která ho nadlouho inspirovala. Později podnikl pouť po památkách Itálie. Zřetelný přelom v jeho díle nastal po tom, co získal státní zakázku na výtvarné zpodobení Českého středohoří. Nejen že hlouběji pronikl do tajů krajinomalby, ale za honorář si koupil motocykl, se kterým mohl vyjízďet dál od Krušovic. Rabas byl důsledný krajinář – plenérista. Vozil si s sebou stojan, plátna i barvy v upraveném postranním vozíku a maloval přímo na místě před motivem. Na konci třetí dekády minulého století se Rabasův svět začíná zvětšovat, putuje za motivy nejdříve na Slánsko, pak i druhým směrem na Podbořansko do údolí Zlatého potoka, vyhledává krajinu poznamenanou prací člověka, civilizovanou, rozčleněnou mezemi a cestami a typickou červenými půdami.

Prožívání přírodních dějů ho vede k hledání paralel s lidským osudem, malbou krajiny úspěšně usiluje o vyjádření jakékoli emoce, jak sám říkal, „jakéhokoli stavu duše“. Roku 1929 si zřídil v Praze v sousedství domu Umělecké besedy ateliér a žije střídavě v Krušovicích, kde maluje, a jako aktivní člen Výtvarného odboru UB bydlí v Praze. Jeho organizační schopnosti beseda ocenila zvolením do čela spolku. Za jeho starostenství byly při-

praveny výstavy Pražské baroko a Slovenské umění, které patří k vrcholným národním kulturním akcím v Čechách dvacátého století. Obrat ke krajinomalbě Rabasovi zajistil značnou oblibu u publika a uznání kritiky. Od pražské výstavy, kterou uspořádal ke svým padesátinám (1935), patřil k uznávaným umělcům.

V druhé polovině třicátých let se pokusil o shrnutí celoživotních zkušeností v cyklu „Chleba“. Ukázalo se, že cyklická forma vyprávění příběhu v žánrových scénách již neodpovídá moderní citlivosti a stejně pak v dalším pokusu v cyklu „Píseň míru“ z druhé poloviny čtyřicátých let působí poněkud toporně a neadekvátně použitým prostředkům soudobé malby. Obrazy vznikající na okraj cyklu, většinou zátiší, ale výrazně obohatily malířův repertoár. S postupujícím věkem i vlivem politické situace Rabasova aktivita ochabuje. Období protektorátu prožívá většinou v krušovickém ústraní a má i zdravotní potíže. Kvalita jeho produkce neklesá, ale proměňuje se, je lyričtější. Několik let se vrací k motivům předjarní (velikonoční) krajiny s dominancí propracované barevné skladby a uvolněného způsobu malby.

Hned po osvobození, na podzim roku 1945, jej prezident E. Beneš jmenoval národním umělcem. Rabas se snažil využít svého vlivu při formování nové státní kulturní politiky – nebyl však příliš úspěšný. Mnohé z nastávajících reforem fungovaly a byly by umělcům prospěšné. Mocí prosazovaná proměna samé podstaty tvorby, přinášející především unifikaci, hegemonii jediného názoru, jediné metody, upřednostňovala spíš vykonavatele než vynikající tvůrčí osobnosti. Konec války zároveň Rabasovi otevřel možnosti k obnovení cest po krajině českého středozápadu. Nejdříve se vydal zas na východ na Slánsko, ke Kralupům, ojediněle až ke Staré Boleslavi. Po dvaceti letech zas malířsky objevoval dramatickou krásu lounského Středohoří. Vedle privátní tvorby zahájil projekt již zmíněného cyklu „Píseň míru“, který vystavil roku 1950 U Hybernů v Praze. I když mu věnoval nesmírné pracovní vypětí, nesetkal se, z části jistě oprávněně, s příznivým přijetím.



Václav Rabas: Krajina s oráčem, 1913, suchá jehla, 135×181, G 505.

Na počátku padesátých let ho zarazil nápor srdeční choroby. Přestal malovat a jen s námahou kreslil, až se nakonec po zotavení nakrátko k malbě vrátil. Zemřel na podzim roku 1954. Roku 1957 bylo jeho dílo shromážděno na výstavě v Jízdárně Pražského hradu. Byl uznán jeho přínos českému výtvarnému umění první poloviny dvacátého století jako pokračovatele a jednoho z dovršitelů úsilí o emancipaci národní kultury, započatého v devatenáctém století.



Václav Rabas: Polerady, 1949, olej, plátno, 32×94, O 8.

O Boženě, Oldřichovi a třech králich aneb Na okraj sváteční postily Jana Antonína Kelského

MILOŠ SLÁDEK

Laskaví v Kristu poslouchači, možná přemýšlíte, co mohou mít společného tři králové s peruckou scénou seznámení knížete s prostou dívkou. Jednou se scéna odehrává v jeskyni, podruhé pod dubem, jednou se přichozí klanějí, podruhé si ten, který přijel, vztyčeně prohlíží neznámou, jednou se předávají dary, podruhé se odnáší vyprané prádlo. Propast nad propastí dělí ty dva příběhy – a tak to bude v celém tomto příspěvku, budeme se pohybovat mezi naším světem a světem člověka 18. století, můžeme se snažit něco popsat nebo pochopit, ale vždy s vědomím, že mezi námi na jedné straně a dobovým čtenářem či posluchačem na straně druhé je podobná vzdálenost, jaká dělí poušť od lesního potůčku nebo myrhu od spodničky.

Při četbě homiletiky 17. a 18. století se často objevuje otázka, jak vypadala obvyklá či průměrná venkovská kázání. Zlomek textů z celkové produkce, který zůstal zachován, obsahuje poměrně exkluzivní duchovní promluvy, většinou vzniklé pro přednes v městských či klášterních kostelech, mnohdy před tištěním literárně upravované, jejichž autory bývají nejčastěji jezuité či příslušníci jiných řádů. Vydaná kázání od venkovských kněží bývají spíš výjimkou, navíc – jako třeba v případě postil ze západní Moravy od Bohumíra Hynka Josefa Bílovského nebo u textů pošumavského faráře Ondřeje Františka de Waldta – si už současníci uvědomovali, že to jsou promluvy výjimečných osobností, jejichž proslulost byla v prvním případě dána vrozeným temperamentem, konfliktností a tvůrčí odvahou, ve druhém případě mimořádnými literárními vlohami a bohatou obrazností.

Naštěstí se dochovaly i dvě postily venkovského kněze, jehož kazatelská tvorba je poněkud více zaměřena na konkrétní pastorační činnost. Vzhledem k tomu, že působil jak v nedalekém Smečně, tak v Kněževsi u Rakovníka, pokládám za vhodné jeho tvorbu při tomto setkání krátce připomenout. Jeho jméno dnes nic neřekne ani mnohým regionálním historikům: Jan Antonín Kelský. Přestože je autorem mnoha stovek česky tištěných stran, nenalezneme jej ani v českých naučných encyklopediích, dokonce ani v moderním Lexikonu české literatury. Ve svých Dějinách české literatury ho jmenuje pouze Jaroslav Vlček, a to navíc v souvislostech zcela nepřesných („přece rád mluví v okázalých obrazech i drastických přírovnáních a rád uvádí rozepré scholastické“).¹ Zatímco některým jiným osobnostem české barokní literatury byly v nedávné době vystavěny pomníčky (de Waldtův v Dobrušce u Vimperka) nebo byli alespoň opakovaně připomínáni (byť nepřesně) v regionálních studiích (Koniáš, Bílov-

ský), na Kelského jméno dosud nereagují ani internetové vyhledávače. Vzhledem k časovému limitu mého příspěvku se budu věnovat pouze jeho známější postile, jednoduše nazvané Conciones festivas (sváteční kázání), stranou zůstane sbírka jeho nedělních kázání (Conciones dominicales). Jako jedna z mála jazykově českých postil se Conciones festivas dočkaly dvou vydání, které od sebe navíc dělí pouhé dva roky (1732, 1734).

Údaje o narození Jana Antonína Kelského nejsou bohužel známy; narodil se někdy kolem r. 1683. Vystudoval na pražské univerzitě, stal se magistrem filozofie a svobodným uměním a bakalářem bohosloví. Smečno bylo zřejmě jedním z prvních míst, kde v duchovní službě působil; kaplanem byl jmenován 2. dubna 1709, ze Smečna odešel 18. listopadu 1710.² Několik let pracoval jako kaplan v Nižboru, v r. 1721 se stal farářem v Kněževsi, kde také zemřel r. 1735 ve věku 52 let.

Kelský zcela jistě udržoval velmi dobré vztahy s majiteli rozsáhlého královského panství, do kterého vsi Nižbor i Kněžves přináležely, vždyť jeho sbírky kázání vyšly tiskem jen díky finanční podpoře hraběte Jana Josefa z Valdštejna (1684–1731) a jeho dcery a dědičky rozsáhlého velkostatku kněžny Marie Anny, provdané z Fürstenberka († 1749). Vydaná kázání můžeme vnímat jako literární paralelu k řadě barokních staveb a přestaveb na valdštejnském panství (jen na okraj připomeňme zdejší působení architektů F. M. Kaňky a F. I. Préca) i k desítkám barokních plastik na návších, před kostely i v polích, které společně s barokními artefakty na sousedním kolešovickém panství vytvářejí mimořádně působivý krajinný celek. Sám Kelský se zřejmě aktivně účastnil zdejšího stavebního a uměleckého ruchu, v době jeho farářování byl mj. po požáru barokizován kněžveský farní kostel, dokončen hlavní oltář i vystavěna nová budova fary.

Každá sbírka svátečních kázání vyvolává otázku, zda máme před sebou kázání skutečně proslovená, případně kde byly jednotlivé promluvy předneseny. Kelského sbírka není proporční z hlediska významu jednotlivých svátků v průběhu církevního roku, větší pozornost je věnována těm světcům a svátkům, kteří a které souviseli s kněžveskou farností a jejím okolím; to dokládá, že Kelského sváteční kázání jsou výsledkem jeho kazatelské práce v konkrétní farnosti. Tak v postile nalezneme tři různá kázání na svátek patrona kněžveského chrámu sv. Jakuba Většího, dvě kázání na svátek sv. Vavřince, patrona kostela v nedalekých Senomatech, dvě promluvy o sv. Bartolomějovi, patronovi rakovnického městského chrámu, kázání o sv. Jiljím, ve kterém se přímo mluví o tomto světcovi jako o chrámovém patronu (kostel tohoto patrocinia nalezneme na západním předměstí Rakovníka, v českých postilách je tento světec jinak zastoupen jen minimálně) atp.³ Zda některá ze svátečních kázání vznikla

¹ VLČEK, J., *Dějiny české literatury*, Praha 1960, s. 26.

² SOKA Kladno, f. J. Dvořák, kart. č. 2, kniha poznámek a výpisků k dějinám smečenské farnosti, fol. 281 (s. 1039). Za upozornění mnohokrát děkuji dr. Vladimíru Přibylvi.

již při Kelského působení na Smečensku, nedokážeme s jistotou posoudit, s patrociniem smečenského chrámu (N. Trojice) kupodivu nesouvisí jediná promluva (v tomto směru je Kelského postila v českém prostředí výjimkou, trojiční kázání jsou poměrně častá), žádná z Kelského tiskem vydaných promluv také nesouvisí se svátkem sv. Anny, jíž byla zasvěcena smečenská zámecká kaple. Zdá se tedy, že zmiňovaný kazatel čerpal takřka výhradně ze svých promluv z Rakovníka.

Hlavním pramenem všech křesťanských kazatelů je pochopitelně Písmo. Zaznamenání hodná je ovšem mimořádná záliba Kelského ve Starém zákoně; velice hojně jsou citovány nejen První a Druhá kniha Mojžíšova a Píseň písní (což bylo zejména v mariánských promluvách běžné), ale také Ezechiel, jehož časté zmiňování by mohlo dokládat Kelského oblibu této biblické knihy. Mimořádně frekventované zmínky o starozákonním Jákobovi a jeho synu Josefovi souvisejí se snahou některých raně novověkých kazatelů využívat starozákonní knihy jako předobrazné, tj. dokládat na dějích a symbolech z textu Starého zákona děje a události novozákonní, případně současné. Tento způsob výkladu Kelský ještě zvýrazňuje důmyslným vytvářením paralel mezi Josefem Egyptským a Josefem, pěstounem Páně, případně mezi Jákobem a apoštolem Jakubem Větším, přičemž akcent na jméno Jakubovo můžeme snad vykládat i jako častou připomínku patrona farnosti.

Z nebiblických pramenů cituje Kelský nejvíce ze spisů sv. Bernarda z Clairvaux a sv. Jana Zlatoústého. V těchto duchovních vazbách není v 1. polovině 18. století zdaleka osamělý, většina kazatelů, kteří používali nové kazatelské přístupy včetně nejrůznějších druhů konceptů, překvapivých nápadů, se mnohostranně hlásila právě k myšlenkám a homiletickým textům těchto světců a proslulých kazatelů, hledali v jejich díle impulzy nebo nápady, které transformovali do raně novověkých rétorických teorií, jejich výroky s oblibou zaštiťovali svá tvrzení. Z církevních Otců je pochopitelně nejvíce citován sv. Augustin, přiznané vlivy děl sv. Řehoře, Jeronýma a Ambrože jsou u Kelského jen okrajové. Antické autory cituje Kelský jen velmi zřídka, nejoblíbenější je – stejně jako u většiny dobových kazatelů – Seneka, odkazy na Plinia, Platóna, Vergilia nebo Ovidia jsou jen minimální. V odkazech Kelský zásadně neuvádí žádné kazatelské příručky, přitom je velmi pravděpodobné, že je běžně používal. Pokud neměl ve farní knihovně rozsáhlou příručku Beyerlinkovu nebo Lohnnerovu, docela jistě s tradiční křesťanskou symbolikou pracoval za pomoci některého méně obsáhlého slovníku symbolů (např. slovník Pieria Valeriana). Mnozí z venkovských kazatelů užívali také výpisky a rukopisné rejstříky, které si zakládali již v době studií a které mnohdy obohacovali poznámkami a náčrtý svých předchůdců či kolegů.

³ KELSÝ, J. A., *Conciones festivas in totius anni festa*, Praha 1734 (Knihopis č. 3911), s. 530.

To, co čtenáře překvapí při otevření Kelského sváteční postily na první pohled, je délka jednotlivých promluv. Zatímco de Waldtova nebo Račínova kázání trvala minimálně hodinu a výjimkou nejsou ani promluvy takřka dvouhodinové, mnohé z Kelského homilií byly ukončeny za pouhých 20–25 minut, průměrná délka jeho promluv zřejmě nepřesahovala tři čtvrtě hodiny. Kelský tak naplňoval dobové požadavky českých misionářů, kteří volali po větší stručnosti a jasnosti kázaného slova.⁴

Začteme-li se do Kelského svátečních promluv, překvapí nás poměrně malé zastoupení legendistických motivů. Zatímco většina kazatelů v 1. polovině 18. století opírala své sváteční promluvy o texty legend, které ovšem pro potřebu kázání značně upravovala a zkracovala, Kelský se buď legendě zcela vyhne, nebo z ní použije jen několik málo motivů. Dokonce i v kázáních o světci, jejichž legendární osudy nebyly posluchačům až tak dobře známy (sv. Kliment papež, sv. Šimon a Juda, sv. Martin), jsou motivy a děje z legendy potlačeny na minimum. Kelský není na první pohled ani přívržencem tehdy oblíbených jednoduchých komparací (ve svátečních kázáních počátku 18. století bývali světci nebo P. Marie přirovnávání k nějakému drahocennému předmětu, planetě, rostlině, přičemž úlohou kazatele bylo snést co nejvíce společných vlastností a ukázat vzácnost a duchovní prospěch jednoho i druhého, například srovnání P. Marie s olivovým stromem). Zdá se, že tento způsob kázání byl již ve 30. letech 18. století některými kazateli včetně Kelského vnímán jako přežitý a motivicky vyčerpaný. Pokud se Kelský přece rozhodl pro takové srovnání, pak volí složitější varianty: P. Marii srovnal hned s osmi stromy nebo druhy dřev, jednomu každému z jedenácti zemských patronů přisoudil určitý drahý kámen a všechny zároveň pomyslně zasadil do české královské koruny (kázání na den sv. Prokopa), snad jen v kázání na den sv. Filipa a Jakuba oba světce jednoduše srovnal s dvojicí krásných růží.⁵

Přitažlivější než komparace byl pro Kelského následující postup: vybere si z biblického či jiného citátu jeden motiv, zdánlivě okrajový, a ten se pokusí v symbolické rovině rozvést tak, aby posluchače poučil a zároveň jej duchovně vedl. Například v kázání na den Navštívení P. Marie příliš nemluví o setkání P. Marie a sv. Alžběty, ale soustředí se na motiv hory („odešla na hory s chvátáním“). Pro P. Marii stejně jako pro každého křesťana je v Kelského podání cesta na hory cestou duchovního cvičení, první hora je v jeho symbolickém výkladu horou ochotnosti, druhá hora je vrcholem pravé lásky, třetí hora symbolizuje rychlost v cvičení ctnosti a všeho dobrého.⁶

⁴ Narážíme na požadavek misionáře Jakuba Firma, srv. Literární archiv PNP Praha, f. V. V. Kremer, rukopisy cizí, J. Resl, P. Jakub Firmus, s. 17.

⁵ Svatoprokopského kázání si povšiml již Vlček, je to jediný příklad, který z rozsáhlé Kelského sváteční postily uvedl ve svých *Dějinnách české literatury*, Praha 1960, s. 26; srv. KELSÝ, J. A., c. d., s. 381 n.

⁶ KELSÝ, J. A., c. d., s. 373 n.

V prvním kázání na svátek Všech svatých podobně rozvinul málo frekventovaný citát z knihy Ezechielovy o osmi stupních, jimiž se vstupovalo k palmám (tj. symbolu duchovního vítězství); těmito stupni je v kazatelově podání osmero křesťanských blahoslavenství (blahoslavení chudí duchem, plačící, tichost, lačnost a žízeň po spravedlnosti, milosrdenství, čistota srdce, trpělivost, pronásledování pro spravedlnost).⁷ Kelského sváteční kázání jsou tak promyšleným pokračováním katechetiky, svým obsahem a zaměřením se daleko více než u jiných dobových řečníků blíží kázáním nedělním, ve kterých bylo neustálé opakování základních křesťanských pravd nutné nebo alespoň daleko běžnější. Jednotlivé promluvy o svatých se tak v Kelského podání transformují do naučení o trojici božských ctností (kázání na den sv. Šimona a Judy), o úloze chudoby a bohatství (druhé kázání o Všech svatých), o trpělivosti (na den sv. Klimenta papeže), o výchově dětí (na den sv. Jana Křtitele), o pokání (první na den sv. Tomáše apoštola), o bídách na tomto světě (na den sv. Štěpána), o ospravedlnění hříšníka (na den sv. Matouše) aj. Znalost legendy Kelský u posluchačů předpokládá nebo je pro něj v dané souvislosti zcela druhoradá. Mimořádnou pozornost si zaslouží druhé kázání na den sv. Ignáce z Loyoly, které je úvahou o významu vzdělání a o náboženských a politických důsledcích pedagogického působení. Jen v této jediné promluvě nalezneme narážky na protestantskou minulost Čech.⁸

Z výše uvedeného by se mohlo zdát, že Kelský je především katecheta, pro nějž jedinou hodnotu představuje náboženské vzdělání farníků. Nijak nezpochybneme, že duchovní vedení posluchačů bylo jeho hlavním cílem, nicméně nové rétorické podněty spojené s tzv. concettem, zjednodušeně řečeno překvapivým nápadem, na rozdíl od některých svých kolegů zcela nezavrhoval. Poměrně častá je u Kelského konceptuální stylizace celé promluvy. V těchto stylizacích se kazatel záměrně před svými posluchači představuje v jiných úlohách než jako kněz, záměrně jakoby mění prostředí, ve kterém káže, jakoby neví, jak svou promluvu začít apod., a tak promyšleně udržuje pozornost posluchačů. Například v druhém kázání na den Narození Pána Ježíše se pomyslně mění v žebráka, který chce u svých farníků vyžebrať pro Ježíška příbytek, ve druhém bartolomějském kázání jakoby začne číst duchovní naučení z pergamenu, který pochází z kůže staženého světci při jeho mučení, na den Nového léta se stává darovníkem, který každé skupině posluchačů udělí novoroční dárek, na den sv. Šimona a Judy hodlá mezi posluchače rozdělovat relikvie zmíněných světců. Pro konceptuální postupy je typické i spojování zdánlivě neslučitelných nebo obtížně spojitelných tezí. Tak se například Kelský v kázání na den sv. Františka Xaverského pokouší propojit starozákonní historii o babylonské věži se světovým misionářským úsilím (tím vzniká působivý

kontrast mezi zmatením jazyků a jazykovými schopnostmi sv. Františka i kontrast mezi pýchou, jíž se Bůh protiví, a ponížeností, jíž uděluje milost).⁹ Mimořádné v širším kontextu homiletické tvorby je Kelského kázání na den sv. Martina. Kazatel jakoby při volbě tématu váhal, zda mluvit o sv. Martinovi, který celou Francii osvětlil, nebo o tom, že celé pokolení lidské v temnostech a v stínu smrti pozůstává. Záměrně vybere druhé téma, o sv. Martinovi v celé výkladové části kázání nepadne ani zmínka, jen kratičce je připomenut v závěru promluvy. Smysl je jasný: chtěl kázat o světle, ale nakonec promlouvá o temnotách, aby ukázal velikost a význam světla.¹⁰ Takový přístup ovšem kladl na pozornost a důvtip posluchačů mimořádné nároky, proto byl poměrně málo používán, přestože jej některé dobové učebnice rétoriky doporučují nebo alespoň zmiňují.¹¹

Zřejmě záměrně zařadil vedle sebe Kelský dvě promluvy, které v podstatě rozvíjejí též nápad. V prvním kázání na den Neposkvrněného početí je P. Maria – jak již zmíněno – přirovnávána k osmi vzácným stromům, ve druhém kázání na též svátek k lodi zhotovené ze dřeva těchto osmi stromů. Z jednoho kázání do druhého autor převzal symboliku, jenom ji poněkud jinak zarámoval.¹² Zachoval tak pro nás příklad různých úprav a obměn, které kazatelé při své tvorbě běžně využívali, ale které obvykle nepřiznávali, neboť originální nápad byl v této době stále více považován za mimořádnou hodnotu. Tento příklad by mohl naznačovat, že Kelský své texty pro tisk nijak zásadně neupravoval, že se nesnažil dát jim literárnější podobu, a tak poukázat na svoji mimořádnou invenci.

Na rozdíl od dnešních zvyklostí raně novověcí řečníci běžně v kázáních neužívali příkladů z vlastního života. Pokud vím, historka o drobné morce (krůtě), kterou Kelský údajně sám viděl, jak při obraně vlastních mládat zahnal psa, je nejstarším využitím osobní zkušenosti v českém homiletickém textu (pozoruhodnější, pověrečné historky z rodného Hronova předkládá čtenářům ve svém Katechismu katolickém o desetiletí později východočeský kněz Vojtěch Václav Klugar).¹³ Místo historek ze života byla ve středověku a v raném novověku využívána exempla, krátké příběhy nebo výroky známých osobností, na kterých kazatelé či katecheti běžně vysvětlovali nějakou abstraktní tezi. V 1. polovině 18. století jsou sice exempla v českém prostředí na ústupu, v složitých konceptuálních konstrukcích by působila poněkud

⁹ Tamtéž, s. 16 n.

¹⁰ Tamtéž, s. 696 n.

¹¹ BALBÍN, B., *Verisimilia humaniorum disciplinarum* (přel. B. Ryba), Praha 1969, s. 258.

¹² KELSÝ, J. A., s. 40 n.

¹³ Tamtéž, v kázání na den Mládí, s. 124; o V. V. Klugarovi, jeho katechismu a jiráskových uměleckých úpravách tohoto textu jsem psal do dosud nevydaného sborníku k 60. narozeninám univ. prof. Alexandra Sticha.

⁷ Tamtéž, s. 653 n.

⁸ Tamtéž, s. 466 n.

těžkopádně, ale Kelský – možná podobně jako stovky dalších venkovských farářů – exempla užíval celkem hojně, pomáhaly mu nejen při objasňování některých věroučných pravd, ale užíval je někdy i jako argument či důkaz pravdivosti daného tvrzení; vedle toho exempla pomáhala odlehčit text a připoutat pozornost posluchačů. Exempla přebíral jak z dobových evropských autorů (např. z Nierenberga), tak i z českých zdrojů (např. *Vestigia Bohemiae piae jezuitu Albrechta Chanovského*).

Jan Antonín Kelský je jedním z mnoha českých kazatelů 1. poloviny 18. století, jehož zájem o českou krajinu a zejména o české dějiny výrazně přesahoval rámec nutný pro duchovní pastýřskou činnost na teritoriu Čech. Z řady odkazů zjišťujeme, že znal poměrně dobře Hájkovu Kroniku českou, zřejmě četl mnohá díla Balbínova, odkazuje i na Beckovského či Dubravia. Jeho národní citění se pochopitelně nejvíc odráží ve svatováclavských kázáních, kde mj. neváhá hrdě připomenout, že kaple sv. Václava v chrámu sv. Petra a Pavla v Římě je umístěna hned po pravé straně hlavního oltáře. Ze svatováclavských legend vybírá zejména okrajové, méně známé příběhy: tak zmiňuje příběh dívenky ze Žitavy, vyléčené u světce hrobu, zázračné zjevení světce dánskému králi Erikovi, svatováclavskou ochranu české země při vpádu Míšňanů, z relativně užívanějších svatováclavských legendárních příběhů tu nalezneme zmínku o teplých šlépějích sv. Václava ve sněhu, do kterých vstupoval jeho služebník Podiven, a o zázracích při přenášení ostatků světce ze Staré Boleslavi do Prahy. Svatováclavské příběhy uvádí bez odkazů, cituje zřejmě po paměti na základě textů raně novověkých českých kronik a zřejmě i Tannerova zpracování svatováclavské legendy.¹⁴ O Kelského zálibě v českých dějinách také svědčí podivuhodná koncepce druhého kázání na den sv. Třech králů. Nečekaně zde srovnává známý příběh o Oldřichovi a Boženě (převzatý z latinské Dubraviovy kroniky) s příchodem třech králů k narozenému Ježíši. Kazatel zdůrazňuje – jak je v některých konceptuálních kázáních běžné – propastnou vzdálenost děje i duchovního vyznění obou příběhů. Zároveň ale hledá spojitosti: oba výjevy v Kelského podání spojuje nerovnost vzniklého spojení, stejně jako se kníže Oldřich musel snížit ke své poddané, když ji vyvolil za manželku, snížil se i Kristus, když sobě zasnoubil církev z pohanů nebo když se zamiloval do našich duší, duší velkých hříšníků.¹⁵

Ten, kdo by pod vlivem četby některých děl Aloise Jiráska nebo Jaroslava Vlčka očekával v této postile z 1. poloviny 18. století mnohé zmínky o pekle a hrůzných posmrtných trestech, bude asi zklamán, vlastně je tu vůbec nenajdeme. Objevují se tu jen zmínky o duších v očištění, tradičně zejména v kázáních na den Památky

všech věrných dušiček; hlavním záměrem řečníka ovšem není posluchače zastrašit, ale poradit jim, jak mohou pomoci svým blízkým, kteří už nejsou mezi živými. Ať už si o modlitbě či o almužně za zemřelé myslíme cokoliv, v každém případě pomáhaly vytvářet určité sociální citění mezi generacemi, pomáhaly kultivovat lidové myšlení o smrti i v širším slova smyslu přispívaly k pocitům lidské sounáležitosti.

Poklidný výkladový styl Kelského bývá jen občas narušen řečnickými otázkami (jejich kupení je ale velmi výjimečné), pozoruhodná, ale zřídka je stylizace začátku kázání do podoby lidového vyprávění (druhé kázání na den sv. Tomáše apoštola). Běžné a pro dobovou homiletiku typické je hojně užívání symbolů a alegorií. Poměrně výjimečně užívá kazatel repetitia, několikanásobného opakování zvolené krátké věty nebo slovního spojení; najdeme je zejména v jeho kázáních na Velký pátek, kdy pomáhají dokreslit vypjatou atmosféru popisovaných dějů. Výjimečně najdeme u Kelského i některé další rétorické figury, např. *ocupatio*.

Sváteční postila Jana Antonína Kelského je mimořádným literárněhistorickým dílem i pozoruhodným kulturněhistorickým pramenem. Kelský byl bezesporu zkušený venkovský praktik, který dokázal zvolit jakousi střední cestu mezi některými výstřelky konceptuálních přístupů na jedné straně a nezázivností raně klasicistních homilií na straně druhé (srovnej např. kázání z Koniášovy postily).¹⁶ Zřejmě proto byl o jeho postilu takový zájem, který si vynutil v brzké době druhé vydání spisu. Je pravděpodobné, že podobný přístup zvolila z praktických důvodů celá řada dalších kazatelů, zejména venkovských kněží, a že vydání Kelského postily v tištěné podobě tento proud na dlouhá léta ještě více posílilo.

Zásadní změnu zřejmě přinesla až 60. a 70. léta 18. století. Kázání tohoto typu nevyhovovala raně osvícenským představám o podobě sváteční homilie, pokud nebyla vysmívána, byla rychle zapomenuta a spolu s nimi se zapomnělo i na jejich autory. Ty, kteří by si chtěli přečíst Kelského kázání, mohu odkázat jen k vydáním z 30. let 18. století; pouze dvě krátké velkopáteční homilie jsme vydali ve výboru *Vítr jest život člověka*.¹⁷

Laskaví poslouchači, už jste slyšeli, co má příběh třech králů klanících se Ježíškovi s historkou o Oldřichovi a Boženě společného: je to nerovnost vzniklého spojení. Podobnou nerovnost můžeme vnímat ve vztahu k našim předkům z 18. století, kteří tuhle postilu četli nebo poslouchali. Z hlediska poznání vnějšího světa stojíme vysoko nad nimi, skláníme se k těm, kteří nepoznali genetiku, atomovou fyziku, kybernetiku nebo organickou chemii. Z hlediska poznání sebe sama se ale oni sklánějí

¹⁴ Tuto nejrozšířenější barokní verzi svatováclavské legendy vydal v nové době Zdeněk Kalista: TANNER, J. – KADLINSKÝ, F., *Život a sláva svatého Václava*, Praha 1941.

¹⁵ KELSÝ, J. A., c. d., s. 148 n.

¹⁶ Několik kázání z Koniášovy postily vydal v nové době Milan Kopecný: KONIÁŠ, A., *Vejšťnáž naučení*, Brno 1995.

¹⁷ *Vítr jest život člověka aneb Život a smrt v české barokní próze*, Praha 2000, s. 72–83.

z výšin k nám, k nám, kterým unikají základní životní a křesťanské pravdy, sklánějí se k nám, lidem 21. století, jejichž život se stal jen snůškou materiálních prožitků a jejichž smrt se proměnila v pád do nicoty.



Rakovnický kraj (nedatováno).

→

Krajský úřad rakovnický se sídlem ve Slaném

JANA KROTILOVÁ

Téma tohoto referátu je obsaženo v samotném názvu a naším úkolem bude vysvětlit, proč a za jakých okolností se stalo, že krajské město Rakovník nebylo sídlem krajského úřadu rakovnického. Byl to důsledek historického vývoje a pro jeho pochopení si musíme alespoň ve stručnosti připomenout i dějiny krajského zřízení v Čechách.

Vznik krajů jako pevnějších správních jednotek se dvěma popravčími v čele, které měly nahradit již nevyhovující hradské zřízení, zavedl Přemysl Otakar II. Ještě v době Karla IV. pokračuje budování a upevňování krajského zřízení. Kraje v té době neměly pevně ustálené hranice a také jejich počet v rozmezí 12–14 krajů kolísal. Již v raném stadiu krajského zřízení najdeme mezi tehdejšími dvanácti kraji i kraj Rakovnický a kraj Slánský.

Po husitských válkách byli na krajských sjezdech, kde se projednávaly důležité zemské záležitosti, voleni dva krajsí hejtmani: jeden ze stavu panského, druhý ze stavu rytířského. Zvoleni mohli být pouze příslušníci šlechty usedlí v kraji. Základem působnosti hejtmanů byla veřejná správa, berní záležitosti, vojenské záležitosti včetně bezpečnosti v kraji (policie) a hejtmani měli částečně i pravomoc soudní. Jejich agenda se postupem času rozšiřovala. Počátky úřadování hejtmanů byly jednoduché – vládli takřkajíc „z koňského sedla“.

V 16. století dostávají kraje ustálené hranice a vývoj probíhá bez větších teritoriálních změn. Přibývá písemná agenda a pravděpodobně vznikají krajské kanceláře. Hejtmani spravují kraj v součinnosti s nižšími správními jednotkami, které byly statky (panské, rytířské, duchovenské a městské) a města. Vystává také potřeba přebývání krajských hejtmanů v krajském městě. Tak kupříkladu v r. 1618 jsme zaznamenali zprávu, že město Slaný projevilo ochotu vybrat příhodný a tichý dům pro krajské orgány.

A jaká byla praxe? Instituce krajských hejtmanů se vykrystalizovala v instituci čistě stavovskou, hejtmani nebyli zeměpanskými úředníky a nebyli za svoji činnost také placeni. Většinou sídlili na svých panstvích, odkud řídili správu kraje, sami ze svých prostředků si vydržovali kanceláře a záleželo jen na nich, kde budou úřadovat. Museli být však mezi sebou ve stálém styku. Pokud hejtmani kraje Slánského úřadovali občas i ve Slaném, tak hejtmani kraje Rakovnického léta úřadovali na různých místech v kraji mimo krajské město Rakovník, nejčastěji v okolí hradu Krakovce (Všesulov, Olešná, Chťíč, Petrovice, Skřiván).

Po nástupu Habsburků na český trůn začaly pochopitelně sílit snahy po omezení moci stavů, a tedy i po přeměně krajských úřadů na orgány zeměpanské. To se částečně podařilo bělohorským vítězům až po Obnoveném zřízení zemském (1627), kdy zcela zanikly krajské

sjezdy a krajští hejtmani byli zařazeni mezi ostatní královské zemské úřady. Pouze jejich jmenování bylo stále vázáno na šlechtu usedlou v kraji. Trvalo však více než 100 let, než tato důležitá složka veřejné správy v Čechách byla zcela postátněna.

Při prodeji královského města Slaného Martinicům v roce 1638 bylo vyhrazeno, aby Slaný zůstal krajským městem. Ale již v r. 1663 byly místodržitelstvím ustanoveny krajským městem Slánského kraje Louny, kam bylo i přeneseno místo verbování vojska.

Mezitím se připravovala berní reforma, která vyžadovala, aby kraje byly poměrně stejně velké a pokud možno aby bylo mezi nimi dobré spojení. Za tím účelem byla zřízena komise, která rozhodla o sloučení kraje Podbrdského a Vltavského v kraj Berounský a o sloučení kraje Rakovnického a Slánského. Tímto rozhodnutím z 3. 8. 1714 byly spojeny oba posledně jmenované kraje v Rakovnický kraj s Rakovníkem jako krajským městem. Slánský kraj jako samostatný správní celek přestal existovat.

Podíváme-li se na schematickou mapu krajské správy v Čechách, tak poznáme, že teprve sloučením obou krajů vznikl útvar, který se rozlohou i počtem obyvatel mohl srovnávat s ostatními tehdy dvanácti kraji.

V 18. století, zvláště za vlády Marie Terezie, sílily centralizační snahy Vídně, které se samozřejmě odrazily i ve státní správě. Pro rakouský byrokratický systém bylo již neúnosné tolerovat úřady stojící posud na stavovské samosprávě se dvěma hejtmany, jejichž na půl soukromé kanceláře vyvíjely činnost na dosti velkou vzdálenost od sebe. Postátnění krajských úřadů bylo připraveno v letech 1748–1751.

Těsně před reformou byl Rakovnický kraj v letech 1750–1751 rozdělen mezi dva hejtmany, a to tím způsobem, že hejtman za panský stav hrabě Jan Hartman z Klarštejna měl spravovat území se $\frac{3}{4}$ osedlých, kdežto hejtman za rytířský stav Karel Josef Hildprant z Ottenhausenu pouze s $\frac{1}{4}$ osedlých. (Hildprandt byl majitelem menšího panství Krakovec a sídlil na malém statku Zhoř v Rakovnickém kraji.) Klarštejnovi tím připadlo více práce a starostí, a proto se domáhal nového přerozdělení.

Než však mohlo dojít k nápravě, bylo rozhodnuto o postátnění krajské správy s jedním hejtmánem a pevným sídlem úřadu. Direktorium předpokládalo, že starší Karel Josef Hildprandt nebude aspirovat na místo krajského hejtmána a ten skutečně na své místo 27. 3. 1751 rezignoval a odešel do penze. Prvním samostatným rakovnickým krajským hejtmánem byl jmenován hrabě Jan Hartman z Klarštejna.

Až do té doby byly sídly krajských hejtmánů Slaný a Zhoř. V roce 1751 se rozhodnutím shora stala sídlem rakovnického krajského úřadu Praha, kam do martinického paláce byly přemístěny spisové registratury ze Slaného a Zhoře a s nimi i krajská filiální pokladna. Centralizace postihla i další dva kraje v centru země. Do Prahy se stěhovaly registratury i personál krajských úřadů Beroun a Kouřim.

Krajskými městy zůstaly Čáslav, České Budějovice, Hradec Králové, Chrudim, Klatovy, Litoměřice, Locket, Mladá Boleslav, Nový Bydžov, Písek, Tábor a Žatec – tedy třináct krajských měst při existenci šestnácti krajů. Praha, jak víme, pod žádný kraj nespádala, i když císař Josef II. se snažil, aby jednotlivá pražská města byla zařazena do krajů Berounského, Kouřimského a Rakovnického.

Umístění úřadovny krajského úřadu rakovnického v Praze vyvolávalo nespokojenost. Proto docházelo v dalších letech, hlavně r. 1772, 1782 a 1787, k jednáním, která jednoznačně směřovala k přeložení sídla krajského úřadu z Prahy více do středu Rakovnického kraje. Byl přirozeně navržen i samotný Rakovník, ale podle soudu krajského hejtmána (zřejmě hraběte Filipa Krakovského z Kolovrat) se prý pro sídlo úřadu nehodil. V říjnu 1787 se město Rakovník pokusilo získat krajský úřad pro sebe, ale gubernium rozhodlo vyhovět příkazům císaře a navrholo za nové sídlo úřadu město Slaný. Dvorským dekretem z 13. 11. 1787 byl Rakovník zamítnut a Slaný potvrzen.

V této kauze se nedá mluvit jako o mocenském boji mezi dvěma městy. Spíše zvítězily vlivné osoby, které si uměly najít cestičku do nejvyšších míst. Patrně rozhodla i poloha Slaného na hlavní rušné silnici a možná svoji roli sehrála právě uvolněná piaristická kolej. Analogicky bylo rozhodnuto i v případě berounského krajského úřadu, jehož sídlo se také vrátilo z Prahy do krajského města Berouna.

Od 20. 5. 1788 začal úřadovat rakovnický krajský hejtman v bývalé piaristické koleji ve Slaném a v domě čp. 117 byla umístěna krajská filiální pokladna. Ještě v roce 1791 se pokusila některá panství o vrácení krajského úřadu do Prahy, ale neuspěla. Proti těmto tendencím se se vši rozhodností postavil krajský hejtman. Jedním z důvodů jeho nesouhlasu bylo, že by se znovu musela rozházet spisová registratura, která byla před lety s takovou námahou dána do pořádku.

V piaristické koleji zůstal krajský úřad do roku 1807, kdy našel azyl na slánské radnici. V té době však bylo rozhodnuto o stavbě vlastní budovy na slánském náměstí, která vyrostla na místě dvou zbořených měšťanských domů čp. 98 a 99. Do novostavby byl krajský úřad rakovnický slavnostně uveden 4. listopadu 1818.

Rakovnický kraj po r. 1714 byl funkčním správním celkem. Převážně zemědělský kraj ohraničovaly na západě rozsáhlé lesní komplexy Křivoklátska. Královská města byla v kraji pouze tři: Rakovník, Slaný a Velvary. Z toho Slaný byl po roce 1638 městem poddanským. Národnostně se jednalo o kraj s převážně českým obyvatelstvem, jen úřadování bylo německé. Římskokatolické náboženství bylo majoritní. Celá oblast spadala pod pražskou arcidiecézi a přímou správu vykonávaly tři vikariáty: rakovnický, slánský a budyňský. Na teritoriu kraje byly založeny kláštery: benediktinský klášter v Břevnově, piaristické kláštery v Rakovníku a ve Slaném, františkánské kláštery ve Slaném a v Hájku a kapucínský klášter v Roudnici.

Vyšší školy pouze ve Slaném (gymnázium) a v Rakovníku (reálka).

V 17. století dochází k nálezu železné rudy u Nučic a v 80. letech 18. století bylo objeveno kamenné uhlí u Buštěhradu, Vrapic a Zvoleněvsi. Kladensko-rakovnická kamenouhelná pánev dala základ rozvoji železářského průmyslu na Kladně. Horní soudy vykonávaly pravomoc u jednotlivých panství na Slánsku, Rakovnicku a Velvarsku. Průmysl se rozvíjel paralelně v Rakovníku i ve Slaném, a navíc byla průmyslová předměstí ovlivňována blízkostí Prahy, neboť pražská průmyslová předměstí (Bubeneč, Holešovice, Smíchov) byla tehdy součástí Rakovnického kraje. Krajský úřad se také intenzivně staral o dopravní infrastrukturu, tj. o zakládání a údržbu silnic a cest.

Na konci svojí existence v roce 1847 čítal Rakovnický kraj 56 správních jednotek (pro srovnání měl v roce 1782 ještě 64 správních jednotek). Na rozloze 44 mil čtverečních žilo 193 654 obyvatel. Ve srovnání s ostatními šestnácti kraji byl Rakovnický kraj v počtu správních jednotek na desátém místě, rozlohou území na čtrnáctém místě a počtem obyvatel na patnáctém místě.

Návratem sídla krajského úřadu z Prahy do Slaného kraj nepochybně získal, nejvíce na změně profitovalo bývalé královské město Slaný. Stačí si jen na okraj připomenout, jak blahodárny vliv na hospodářský a kulturní rozvoj Slaného mělo úřadování oblíbeného krajského hejtmána Kazimíra Fortwanglera v letech 1833–1848.

V letech 1714–1850, tedy 136 let, tvořil Rakovnický kraj převážně dva historické celky – Rakovnicko a Slánsko. Písemná pozůstalost krajského úřadu rakovnického ze staršího období se bohužel nedochovala. A registratura novějšího období již postátněného úřadu (1751–1850) zůstala torzem. Po zrušení krajských úřadů k 15. 1. 1850 byly uloženy písemnosti krajského úřadu rakovnického u okresního hejtmanství ve Slaném, odkud je převzal do trvalé archivní úschovy Archiv ministerstva vnitra až v době okupace. Zde byl fond Krajský úřad Rakovník (1751–1850) zpracován formou inventáře. Většina spisů pochází z registraturního období 1787–1847 a převážně se zachovala skupina „publicum“ (na 120 kartonů). Z posledního období úřadování 1847–1850 je zpřístupněn k bádání pouze první karton.

Ale i tak se nám otevírá byť jen omezený prostor pro bádání ve vztazích, které se vyvíjely v daném období mezi oběma regiony, ať se jedná o oblast hornictví, průmyslu, dopravy, školství, správy anebo třeba stavby nemocnic v Rakovníku a ve Slaném, které sice vznikly později, ale byly financovány ještě z krajského nemocničního fondu, stejně jako k výstavbě silnic sloužil krajský silniční fond.

Politik a člověk Alois Pravoslav Trojan

ZDENĚK VÍŠEK

Mezi nejvýznamnější postavy českého politického i kulturního života předminulého století nepochybně patří Alois Pravoslav Trojan, rodák z Knovíze u Slaného. Jméno tohoto politika však v současné době oslovuje pouze úzký okruh historiků, přestože Alois Pravoslav Trojan svými mnohostrannými občanskými, politickými i kulturními aktivitami výrazně ovlivňoval události českého veřejného života po dobu více než padesáti let – od počátku čtyřicátých let 19. století až do své smrti roku 1893.

Rodiče a sourozenci

Alois Trojan se narodil 2. dubna 1815 v Knovízi u Slaného v rodině mlynáře Václava Trojana (1780–1857) a jeho manželky Marie, roz. Durasové (1787–1823), dcery Josefa Durase, mlynáře z nedalekých Jemník. Po předčasné smrti své první manželky Marie se Václav Trojan 14. října 1825 podruhé oženil, a to s její mladší sestrou Magdalenou (1800–1875). Z prvního manželství mlynáře Václava Trojana se dospělosti dožily čtyři děti – kromě Aloise ještě syn František (1807–1891) a dcery Marie (1810–1833) a Františka (1818–1868), jež se roku 1845 provdala za slánského obchodníka Jana Turka.

František Trojan studoval po absolvování slánského gymnázia technickou školu v Praze a dosáhl významného postavení ve správě knížecích panství krušovického a křivoklátského. Později žil jako vrchní správce ve výslužbě ve Slaném, kde 18. října 1891 zemřel. Otec Václav Trojan žil v Knovízi až do roku 1857, kdy zde 30. září podlehl tyfové epidemii. Jeho druhá manželka Magdalenka zemřela v Knovízi 16. března 1875.

Léta studentská

Po ukončení piaristického gymnázia ve Slaném zahájil Alois Trojan roku 1831 studium na pražském staroměstském gymnáziu, které bylo v té době považováno nejen v Praze, ale i v Čechách za prestižní vzdělávací ústav. V letech 1835–1838 studoval na právnické fakultě pražské univerzity a studia úspěšně zakončil 7. srpna 1838. Titul doktora práv získal ale až roku 1855.

V době svých pražských studií se Alois Trojan sblížil s mnoha budoucími významnými osobnostmi, tehdy však zcela neznámými mladíky – například s pozdějším vlivným politikem Františkem Ladislavem Riegrem či s budoucím pražským purkmistrem z roku 1848 Antonínem Strobachem. Navázal ale též přátelství s Karlem Hynkem Máchou.

Přátelství s Karlem Hynkem Máchou

Kdy došlo k prvnímu setkání největšího českého básníka Máchy s knovízským rodákem Trojanem, není možné přesně určit, ale již roku 1833 Alois Trojan patřil

do okruhu známých Karla Hynka Máchy, o čemž zajímavé svědectví podala Máchova milá Lori Šomková:

„Měla jsem tenkrát sedmnácte let, když jsem se s Máchou seznámila. Moje starší přítelkyně Magdalena Forheimová uvedla mne ve společnost bereckých ochotníků, kteří chystali se bráti české divadlo ve Švestkové domě u Svatého Mikuláše na Starém Městě. Dostala jsem úlohu v Klicperově Kytce a chodili jsme tu brů zkušet do obydlí Tylova na rohu Truhlářské ulice. Bývali tam Filípek, Tupý, Trojan, Sabina a jiní mladí literáti...“¹

Na podzim roku 1836 přijal Karel Hynek Mácha místo koncipienta v kanceláři litoměřického advokáta Josefa Filipa Durase. Stalo-li se tak na upozornění Aloise Trojana, Durasova synovce, či jeho dalšího příbuzného Františka Břetislava Trojana, jak se domníval například spisovatel Miroslav Ivanov ve své knize *„Důvěrná zpráva o Karlu Hynku Máchovi“*, již pravděpodobně není možné zjistit.

Dalším dokladem přátelského vztahu mezi Máchou a Trojanem jsou četné listy Karla Hynka Máchy, které zasílal z Litoměřic do Prahy svým příbuzným. V listě rodičům a Lori ze dne 9. října 1836 mimo jiné uvádí:

„...Pan justiciér je u tabule, paní mě posílá na procházku, já ale sedím doma, tj. v kanceláři. Až to psaní přečtou, tak dojdou k panu Strobachovi, že ho dám prosit, aby řekl panu Aloisovi Trojanovi, aby jim dal ty věci, co má poslat do Litoměřic, že to sem s mýma věcmi pošlou, aby mi psali oba dva, pan Trojan i pan Strobach...“²

O Trojanovi se Mácha zmiňuje i v dalším dopise rodičům a Lori, který je datován 21. října: *„...Každou neděli, jsem povídal, aby se mi psalo, tak bych dostal každé outery psaní. Že všechny pozdravuju, p. Strobacha a oba p. Trojaný.“*

„P. Trojaný“ nechal Karel Hynek Mácha pozdravovat i ve svém posledním listě z Litoměřic 2. listopadu 1836. O tři dny později Karel Hynek Mácha v Litoměřicích zemřel.

Druhým z dvojice „p. Trojanů“ byl nepochybně František Břetislav Trojan, bratranec Aloise Pravoslava Trojana.

František Břetislav Trojan (1816–1889) byl v mládí literárně činný, po roce 1838 vstoupil do státní služby a působil jako vysoký správní úředník na různých místech tehdejší habsburské monarchie (Zvolen, Bánská Bystrica, Mladá Boleslav, Žatec, Plzeň).

Strýc Josef Duras, litoměřický justiciár

Jméno litoměřického advokáta Josefa Filipa Durase by pravděpodobně upadlo do naprostého zapomnění, nebýt skutečnosti, že na konci září 1836 nastoupil v jeho advokátní kanceláři službu koncipienta Karel Hynek Mácha, který dorazil do Litoměřic 29. nebo 30. září 1836. Pobyt v Litoměřicích, zvláště pak okolní romantickou



krajinu, si zpočátku velmi pochvaloval, později se ale objevily v jeho korespondenci obavy z hmotné tísně. Počátkem listopadu Mácha ale stále zůstal optimistou, avšak v noci z 5. na 6. listopadu 1836 – přes obětavou pomoc především Durasovy manželky Albertiny – zemřel v důsledku infekční nemoci.

Josef Filip Duras, jenž Máchu zaměstnal ve své kanceláři, a tím nezamýšleně vstoupil do českých literárních dějin, se narodil v mlynářské rodině 1. května 1793 v Jemníkách u Slaného. Jeho sestra Marie se roku 1805 provdala za Václava Trojana. V tomto manželství se narodil roku 1815 budoucí politik Alois Trojan.

Roku 1833 se Josef Filip Duras – pravděpodobně ve Slaném – oženil s Albertinou Matouškovou, dcerou Ferdinanda Matouška, ředitele panství ve Spáleném Poříčí, v Lešanech a v Pozdni u Slaného. Koncem roku 1835 manželé Durasovi odešli do Litoměřic, kde Josef Duras vykonával úřad justiciára – vrchnostenského úředníka s civilní soudní mocí pro panství Vrané, Peruc, Pátek, Žitenice a Hrdly.

Na doporučení svého strýce vykonával v letech 1838–1839 Alois Trojan v Litoměřicích u magistrátního úřadu povinnou jednorocní soudní praxi. Tato služba byla však velmi náročná i nebezpečná, neboť právě roku 1838 se na Litoměřicku, Českolipsku a Děčínsku obzvláště rozmohlo lupičství a žhářství. Alois Trojan se zúčastňoval společně s celníky a četníky řady pátracích akcí.

¹ LNĚNIČKOVÁ, J., *České země v době předbřeznové*, Praha 1999, s. 269.

² *Literární pouť K. H. Máchy*, Praha 1981, s. 53.

Tamější lesy a obtížně přístupný terén byly ideálním místem pro činnost nejrůznějších lupičských band, z nichž nejznámější nepochybně byla „zbojnická družina“ Václava Babinského. Sám Babinský byl však na Litoměřicích zatčen již na podzim 1835.

Josef Duras zůstal rádcem svého synovce – ne vždy však zcela úspěšným – ve věcech finančních a právních i poté, co čtyřicetiletý Alois Trojan odešel z Litoměřic zpět do Prahy.

Advokát Josef Filip Duras zemřel v Litoměřicích po více než dvacetiletém působení roku 1856. Po jeho smrti se stal poručníkem jeho dětí – Karla (1834–1857), Františka (1836–?), Julie (1838–1857) a Norberty (1841–?) – právě Alois Pravoslav Trojan.

Albertina Durasová, Trojanova teta, která tak obětavě pečovala o umírajícího Máchu, zemřela v Litoměřicích roku 1863 ve věku padesáti čtyř let.

Podobiznu Josefa Durase neznáme, avšak litoměřické muzeum uchovává ve svých sbírkách vzácný fotografický snímek Albertiny Durasové s dcerou Norbertou z počátku šedesátých let 19. století.

Občanské aktivity Aloise Pravoslava Trojana na počátku čtyřicátých let 19. století.

Po návratu z Litoměřic do Prahy složil Alois Trojan požadované zkoušky a roku 1841 byl přijat na místo konceptního praktikanta u královské komorní prokuratury. Tato dnes zcela zapomenutá instituce měla ve své době velký společenský význam, neboť poskytovala právní konzultace tehdejšímu zemskému guberniu, tedy orgánu nejvyšší výkonné moci v Čechách.

V této době se Alois Trojan plně zapojil do vlasteneckého života tehdejší Prahy a stal se například organizátorem druhého českého plesu v Praze v únoru 1841. První český ples se konal v Praze o rok dříve a jeho organizátorem byl Josef Kajetán Tyl. Příklad Prahy následovala brzy i jiná česká města (Mladá Boleslav, Kutná Hora, Beroun, Turnov, Slaný). Prostřednictvím českých plesů pronikaly české národně emancipační myšlenky do širokých měšťanských vrstev.

Počátkem čtyřicátých let si Alois Trojan připojil ke svému jménu – dle tehdejšího dobového zvyku – vlastenecky znějící jméno Pravoslav. Podobný krok učinil například též právník František Ladislav Rieger, básník Karel Jaromír Erben či historik Václav Vladivoj Tomek.

Rodina

Do svazku manželského vstoupil Alois Trojan 30. června 1844 sňatkem s Amálií Skrohovskou, dcerou Ondřeje Skrohovského, majitele postríhačského závodu na Novém Městě pražském. Osobní život Aloise Trojana však příliš šťastný nebyl.

Ve čtyřicátých letech se manželům Trojanovým narodily čtyři děti – dcera Milada a tři synové Pravoslav (1846–1846), Přemysl (1847–1847) a Pravoslav

(1848–1849). Dospělého věku se dožila pouze Milada, i ta však zemřela předčasně roku 1867.

Později se narodili synové Boleslav (1850) a Lidumil (1851) a dcera Olga (1853). Jejich životní příběhy ale příliš radostné rovněž nebyly.

Průmyslová jednota a Měšťanská beseda

Významným místem pro aktivizaci českého společenského života před rokem 1848 byly především dvě pražské instituce – Průmyslová jednota a Měšťanská beseda. Na jejich činnosti se Alois Pravoslav Trojan zásadním způsobem podílel.

Jednota k povzbuzení průmyslu v Čechách, jak zněl její původní název, byla založena již roku 1833 příslušníky tehdejší zemské šlechty. Jednota měla vydáváním knih a časopisů a pořádáním přednášek a výstav napomáhat k rozvoji průmyslové výroby v tehdy převážně agrární zemi. Původní aristokratický ráz Průmyslové jednoty byl odstraněn přijetím nových stanov 18. 5. 1842, které umožnily přijímat i členy z řad českých řemeslníků a intelektuálů. Do Jednoty tehdy vstoupili například právníci František Ladislav Rieger, Antonín Strobach a Alois Pravoslav Trojan, novinář Karel Havlíček Borovský, ale též stavitel železnic Jan Perner.

Nejvýznamnějším přínosem Jednoty byla organizace celonárodní finanční sbírky – první svého druhu v Čechách – za účelem založení české průmyslové školy. Do roku 1847 výtěžek této sbírky dosáhl částky sedmi tisíc zlatých. Avšak projekt této školy se podařilo realizovat až roku 1857.

Další významným krokem k aktivizaci společenského života bylo slavnostní otevření Měšťanské besedy v Praze dne 31. ledna 1846. Na vypracování stanov Besedy se podíleli společně v průběhu roku 1845 právníci Rieger a Trojan. Na první schůzi přípravného výboru 20. října 1845 byl zvolen jeho předsedou advokát Josef Frič, rodák ze Slaného, otec pozdějšího studentského radikála Josefa Václava Friče.

Měšťanská beseda sehrála významnou úlohu v procesu postupného politického dozrávání pražského měšťanstva v předvečer revoluce 1848. Svě místo v českém společenském a politickém životě si však Měšťanská beseda udržela i ve druhé polovině 19. století.

Revoluční léta 1848/1849

Trojanova veřejná činnost v době demokratické revoluce 1848/1849 se stala pravděpodobně vrcholem jeho politické dráhy, neboť i přes pozdější porážku revoluce ovlivňovala osudy českého politického života i v letech následujících.

Dne 11. března 1848 se pod dojmem zpráv o svržení monarchie ve Francii konala ve Svatováclavských lázních na Novém Městě pražském schůze několika set nespokojených občanů, kteří se dožadovali zavedení občanských a národních práv. Text petice, jejíž osnovu připravil známý advokát František August Brauner, přeče-

tl shromážděným občanům právě Alois Pravoslav Trojan. Tato petice, adresovaná císaři Ferdinandovi, mimo jiné požadovala vytvoření státoprávního celku ze zemí Koruny české, rovnoprávnost Čechů a Němců, zrušení poddanství a tiskovou, shromažďovací a náboženskou svobodu. Pro konečnou redakci petice byl zvolen tzv. Svatováclavský výbor, jehož členem se stal také Alois Pravoslav Trojan.

Události 11. března znamenaly zcela zásadní společenský přelom, neboť toho dne se vlastně zrodila moderní česká politika. O podíl na správě věcí veřejných se důrazně přihlásili neprivilegovaní občané – měšťané, studenti a řemeslníci, kterým byl vstup do politického života do té doby zapovězen.

Alois Trojan se významně podílel na dalších politických událostech roku 1848. Na přelomu března a dubna 1848 se zúčastnil cest dvou delegací do Vídně, kde se domáhaly splnění českých požadavků. Později se podílel na činnosti Národního výboru, účastnil se jednání Slovanského sjezdu v Praze a byl zvolen poslancem ústavního říšského sněmu, který se sešel 22. července 1848. Tento sněm po vypuknutí nepokojů ve Vídni v říjnu 1848 přenesl své sídlo do Kroměříže na Moravě.

Význam Trojanova působení v roce 1848 zhodnotil Ottův slovník naučný z roku 1906 takto: „*Nejpamátelnější a nejdůležitější činnost jeho spadá do roku 1848. Trojan byl duší historické schůze konané 11. března v lázních Svatováclavských, kde jako státní úředník nestrachoval se čísti petici, v níž národ český dovolával se svobod politických a rovného práva s národy ostatními v Rakousku. Petice schválena a Trojan ještě s jinými zvolen do deputace, která by panovníkovi tlumočila přání národa českého. Patent císaře Ferdinanda z 8. dubna 1848, jímž zabezpečeno bylo národu českému rovné právo s národem německým v Čechách, byl vydán podle návrhů Trojanových... Trojan zvolen za poslance na sněm Království českého, který se nesešel, a na zákonodárný sněm do Vídně a Kroměříže, kde náležel k nejčinnějším členům pravice slovanské. Na radě říšské usiloval o to, by země Koruny svatováclavské jako samostatná skupina v říši rakouské nabyly místa důstojného a právoplatně zabezpečeného.*“

V březnu 1849 byl však kroměřížský sněm na příkaz nového rakouského císaře Františka Josefa I. rozeznán vojskem. Nastalo období policejních a soudních perzekucí, které bude později označeno za dobu Bachova absolutismu. Mezi pronásledované patřil i Alois Pravoslav Trojan.

Roku 1849 byl Alois Trojan za nejasných okolností na základě falešného obvinění z nepolitického trestného činu zatčen a uvězněn. Na obranu svého přítele Trojana, který byl později propuštěn jako nevinný, se v Národních novinách 13. prosince 1849 postavil redaktor Karel Havlíček Borovský:

„*Všichni, kteří tohoto muže od jeho mládectví znají a s ním obcují, přesvědčili se nejednou o jeho šlechetné a poctivé povaze, o jeho upřímné obětavosti, s kterou vždy, nebledě na žádný zisk a na žádnou obět, usiloval o obecní dobro naší vlasti.*“

A já sám, pisatel tohoto, již po více let stoje s ním v užším přátelském svazku a obcování, měl jsem nejednou příležitost nejen ze slov i z činův, a to nejen veřejných, nýbrž i nejsoukromějších, přesvědčiti se nevýjratně o šlechetné jeho povaze.“

V té době byla ale již demokratická revoluce, která v Čechách začala památnou schůzí ve Svatováclavských lázních 11. března 1848, zcela poražena.

Po porážce revoluce

Po porážce revoluce byla Trojanovi, podobně jako dalším „osmačtyřicátníkům“, rakouskými úřady znemožněna politická činnost a Alois Pravoslav Trojan se vrátil ke svému povolání koncipienta. Avšak i v nelehké době bachovské reakce pokračoval alespoň v aktivitách společenských a kulturních.

V červenci roku 1850 podal Alois Trojan pražskému vojenskému velitelství, neboť od května 1849 panoval nad Prahou výjimečný stav, žádost o ustavení Sboru pro zřízení českého Národního divadla. Žádosti bylo překvapivě 29. srpna 1850 vyhověno. Již 7. září téhož roku byl na schůzi Sboru zvolen jeho předsedou historik František Palacký a Alois Trojan byl jmenován prvním intendantem Národního divadla. Do slavnostního otevření Národního divadla v listopadu 1883 však zbývalo ještě dlouhých třicet tři let.

Významným v jeho životě byl rok 1855, kdy obhájil svoji diplomovou práci, která se zabývala vznikem a vývojem notářství, a byl mu udělen titul doktora práv. Promoční řeč v Karolinu však přednesl v německém jazyce, neboť čeština stále ještě nebyla na pražské univerzitě vyučovacím jazykem, třebaže česky začal přednášet na právnické fakultě již na jaře roku 1848 Trojanův přítel dr. Josef Frič.

Alois Pravoslav Trojan osvědčil své občanské postoje roku 1855, kdy se setkal v Praze s Karlem Havlíčkem Borovským po jeho návratu z brixenského vyhnanství. Zúčastnil se rovněž Havlíčkova pohřbu, který se konal 1. srpna 1856.

Působení Aloise Trojana v Rakovníce

Téměř čtvrt století trvajícím pobyt Aloise Pravoslava Trojana v Rakovníku podrobně popsal historik Tomáš Pavlíček v rozsáhlé studii „*Působení Aloise Pravoslava Trojana v Rakovníku 1857–1880*“, která byla publikována v Rakovnickém historickém sborníku roku 2002. V beletristické podobě byl Trojanův život v Rakovníku zachycen v knize spisovatelky Zory Dvořákové „*Život a příběh*“ (1987). V této kapitole budou proto připomenuty jen ty nejvýznamnější mezníky zdejšího působení Aloise Trojana.

Na podzim roku 1856 shledaly rakouské úřady další Trojanovo působení v Praze politicky nevhodným, a proto byl jednačtyřicetiletý Alois Trojan 10. prosince 1856 vrchním soudem jmenován „*notářem kraje Pražského se zvláštním přidělením okresu rakovnickému i královskému*“. Do Rakovníka manželé Trojanovi dorazili se svými



Albertina Durasová s dcerou Norbertou (fotografie z 60. let 19. stol; Vlastivědný sborník Litoměřicko 1985–86)

čtyřmi dětmi na přelomu let 1856/1857. Příchod Aloise Trojan, kterého předcházela pověst politického opozičníka, byl konzervativními rakovnickými občany očekáván s napětím, možná i s obavami. Alois Pravoslav Trojan se však postupně s Rakovnickými sblížil a s některými i spřátelil.

Jeho právnické vzdělání, znalost systému státní správy a samosprávy, celkový rozhled a v neposlední řadě i životní zkušenosti ho předurčily k dráze významného regionálního politika. V srpnu 1864 byl zvolen členem obecního zastupitelstva a později i členem městské rady. Na sklonku roku 1868 byl dokonce zvolen starostou rakovnického okresu a tuto funkci zastával až do jara 1881 – s krátkou přestávkou mezi lety 1872–1874.

Jeho činnost v úřadě okresního starosty znamenala velký přínos pro Rakovník a Rakovnicko. Připomeňme alespoň, že například roku 1879 byla v Rakovníku zřízena okresní nemocnice. Alois Pravoslav Trojan se též výrazně podílel na odstraňování následků katastrofální povodně, která 25. května 1872 postihla Rakovník a způsobila zde velké škody.

Úřad okresního starosty vykonával Trojan až do dalších voleb nového okresního zastupitelstva v dubnu 1881. Z Rakovníka Alois Trojan ale odešel již na podzim roku 1879 a v úřadě jej zastupoval náměstek Jan Heinz.

Alois Pravoslav Trojan v době svého rakovnického pobytu byl rovněž členem mnoha místních vlasteneckých spolků i hospodářských korporací. Veřejná činnost

mu přinášela nejenom ocenění a uznání, ale nevyhnutelně též mnohé společenské i právní spory a střety.

Osobní život Aloise Trojan v Rakovníku však šťastný nebyl, provázely ho četné rodinné tragédie a bolestná zklamání. Dne 15. prosince 1867 zde zemřela jeho prvorozená dcera Milada, která ve věku dvaceti tří let podlehla zápalu plic. Devatenáctiletý syn Lidumil 9. dubna 1871 dobrovolně odešel ze života z důvodu nešťastné lásky. Na rakovnickém hřbitově byla rovněž pohřbena manželka Amálie, která zemřela 29. dubna 1876 ve věku jednašedesáti let. Dcera Olga trpěla duševní nemocí a zůstala neprovdána.

Úspěšný byl naopak život Trojanova staršího syna Boleslava, i když i on svým nerozvázným útekem do Spojených států (1870–1871) svému otci způsobil mnoho starostí. Boleslav Trojan (1850–1929) se stal významným českým vodohospodářem, jenž v letech 1903–1917 působil jako vrchní stavební rada zemědělské rady v Praze. V mládí byl i literárně činný, stal se spolupracovníkem almanachu Ruch a roku 1874 vydal básnickou sbírku „*Básně*“.

Zdeňka Havlíčková v rodině A. P. Trojan

Při hodnocení činnosti Aloise Trojan v Rakovníku nelze opomenout tříletý pobyt dcery Karla Havlíčka Borovského Zdeňky v jeho rodině.

Zdeňka Havlíčková po smrti svých rodičů Julie Havlíčkové (1855) a Karla Havlíčka (1856) byla českou společností vnímána jako symbol protirakouského vzdoru. Tato společenská role však výrazně omezovala její soukromý život, za který se cítil být osobně zodpovědný její poručník František August Brauner, významná postava revoluce 1848.

Do Rakovníka Zdeňka Havlíčková přijela na pozvání Aloise Trojan, Havlíčkova přítele, v květnu 1867. Rakovnický pobyt, který trval do července 1870, kdy se opět vrátila do rodiny F. A. Braunera, byl pro Zdeňku Havlíčkovou snad spokojený a šťastný. Poslední dva roky svého krátkého života prožila u své babičky Josefy Havlíčkové v Německém Brodě, kde 20. září 1872 ve věku čtyřadvaceti let, podobně jako její rodiče, podlehla tuberkulose.

V nejvyšší politice

Po pádu Bachova absolutismu a vydání tzv. únorové ústavy 1861 byl Alois Pravoslav Trojan zvolen v příbramsko-dobříšském okrese poslancem českého zemského sněmu. Dne 22. srpna 1868 podepsal společně s dalšími 80 poslanci zemského sněmu zvláštní deklaraci, která protestovala proti rakousko-uherskému vyrovnání, jež zcela opomnělo práva a nároky českého národa. Funkci zemského poslance vykonával v letech 1861–1871 a 1874–1893.

V letech 1867 a 1873 byl zvolen poslancem vídeňské říšské rady, tedy rakouského parlamentu. Čeští poslanci se však jednání říšské rady neúčastnili na protest

proti rakousko-uherskému vyrovnání a do říšské rady vstoupili až roku 1879, po nástupu nového vládního kabinetu, vedeného hrabětem Eduardem Taafem, který vyzval Čechy k návratu do aktivní politiky.

V červnu 1879 byl Alois Trojan opět zvolen říšským poslancem a zůstal jím až do své smrti. Svým politickým působením na říšské radě důrazně hájil české národní zájmy a zasazoval se o zrovnoprávnění češtiny v oblasti justice a školství.

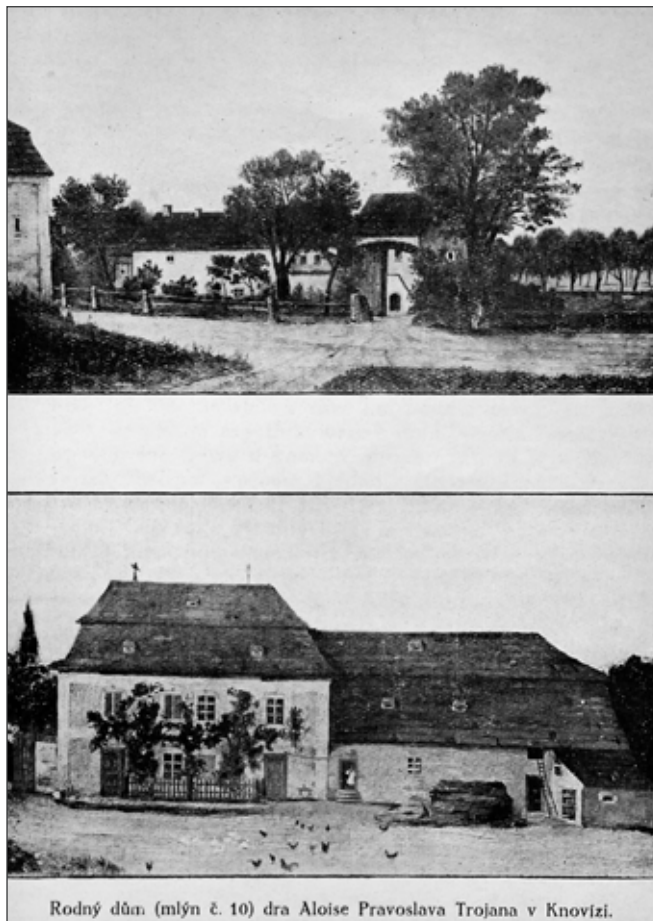
Velkým politickým a osobním problémem pro Aloise Trojana bylo rozdělení českého politického tábora na tzv. staročechy a mladočechy, ke kterému došlo v sedmdesátých letech předminulého století. Alois Pravoslav Trojan vstoupil do politiky jako poslanec tehdy jediné české existující Národní strany, jež byla později označována za stranu staročeskou. Tato strana pod vedením Františka Ladislava Riegra prosazovala ve spojení s tehdejší zemskou šlechtou výrazně konzervativní program. S tím však nesouhlasil Alois Trojan, a proto roku 1874 vstoupil do nově založené Národní strany svobodomyšlné, jejíž politická orientace byla liberální a výrazně vlastenecká. Třebaže Trojan patřil k výrazným osobnostem mladočeské Národní strany svobodomyšlné, spory mezi staročechy a mladočechy se snažil spíše mírnit než vyhrocovat.

Projevilo se to například v lednu 1888, kdy mladočeští poslanci vytvořili vlastní poslanecký klub na říšské radě. Do mladočeského poslaneckého klubu Alois Pravoslav Trojan odmítl vstoupit, protože jeho vznik považoval za oslabování české politiky, neboť do té doby čeští poslanci ve vídeňském parlamentu vystupovali alespoň navenek poměrně jednotně. Tím se vlastně Alois Trojan ocitl v táboře staročechů. Historik Otto Urban výstižně charakterizoval jeho pozici jako postavení „*mladočecha mezi staročechy a staročecha mezi mladočechy*“.

Když však roku 1890 zahájila Riegrova Národní strana jednání s německými politiky pod patronací vídeňské vlády o národnostním rozčlenění Čech na území „*všlučně německé*“ a „*území dvoujazyčné*“, Alois Pravoslav Trojan se proti těmto dohodám (tzv. puntacím) ostře postavil. V březnu 1891 pak ve volbách do říšské rady Alois Trojan, jenž kandidoval za mladočeskou stranu, porazil svého protikandidáta a přítele z mládí Františka Ladislava Riegra. V tomto svém posledním politickém zápase šestasedmdesátiletý Alois Pravoslav Trojan sice zvítězil, avšak jeho vliv v české politice začal postupně slábnout.

Úmrtí

Alois Pravoslav Trojan, jeden z nejvýznamnějších českých politiků 19. století, zemřel 9. února 1893 v Praze. U jeho lože stáli do posledních chvil jeho života syn Boleslav a mladočeský politik Julius Grégr, vydavatel Národních listů. Pohřebního průvodu na vyšehradský hřbitov se zúčastnili především členové Sokola a příslušníci dalších vlasteneckých spolků a organizací.



Rodný dům (mlýn č. 10) dra Aloise Pravoslava Trojana v Knovízi.

Památku Aloise Trojana dnes připomíná náhrobek na vyšehradském hřbitově a pamětní deska v dnešní Trojanově ulici v Rakovníku. Deska na Trojanově rodném mlýně v Knovízi, odhalená již roku 1894, časem podlehla zkáze. Trojanovo jméno nese i jedna ze slánských ulic.

Životní a politické zápasy Aloise Pravoslava Trojana se nestaly součástí celonárodního historického vědomí, jsou však stále připomínány především ve statích a studiích slánských, rakovnických a kladenských regionálních historiků.

Poděkování:

Autor této studie děkuje ředitelce Státního okresního archivu v Rakovníku paní Renatě Mayerové a ředitelce Vlastivědného muzea ve Slaném paní Boženě Frankové za pomoc a spolupráci při přípravě této studie.

ODBOBNÁ LITERATURA:

- DVOŘÁKOVÁ, Z., *Život a příběh*, Praha 1987.
 KAZDA, K., *Dr. Alois Pravoslav Trojan*, Slánský obzor 1928, 1930.
Literární pouť Karla Hynka Máchy, Praha 1981.
 LNĚNIČKOVÁ, J., *České země v době předbřeznové*, Praha 1999.
 PAVLÍČEK, T., *Působení Aloise Pravoslava Trojana v Rakovníku 1857–1880*, Rakovnický historický sborník 2002.
 URBAN, O., *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982.
 VOLKOVÁ, J., *Pozůstalost rodiny advokáta Durase*, Vlastivědný sborník Litoměřicko 1985–1986.

Specifika pramenné základny k dějinám Jednoty katolického duchovenstva v letech 1918–1920 na Rakovnicku, Křivoklátsku a Slánsku

JAN KRŠKO

Úvod

Bouřlivý vývoj náboženského života po vzniku první republiky se teprve před několika lety dostal do intenzivnějšího zájmu odborné veřejnosti. V prvé řadě hovoříme o iniciativě pracovníků katedry politologie olomoucké univerzity, kteří pod vedením Pavla Marka publikovali několik pozoruhodných monografií o reformním hnutí římskokatolických kněží a činnosti obnovené Jednoty duchovenstva. Dosavadní studie však problematiku zpracovávají v celostátní rovině při absenci regionálních pramenů. Úskalí této skutečnosti přitom podtrhuje okolnost, že mnoho otázek nastíněných v těchto pracích nelze zodpovědět bez znalosti situace v jednotlivých vikariátech. K odstranění daného rozporu by snad mohl pomoci i tento příspěvek mapující poměry ve třech pobočkách Jednoty. Konkrétně jde o sekce vytvořené na vikariátu rakovnickém, křivoklátském a slánském.¹

Při výběru lokalit jsem bral zřetel na odlišný výsledek aktivit reformních farářů. Myslím tím otázku církevního rozkolu, kdy po nezdaru prosadit program Jednoty vytvořili někteří kněží samostatnou církev československou. Na Rakovnicku přestoupili k nové konfesi postupně čtyři duchovní a získali na svoji stranu většinu obyvatel regionu. V křivoklátském vikariátu sice zůstali všichni kněží v dosavadní církvi, nicméně v některých vesnicích odešla do nového křesťanského společenství převážná část občanů. Naproti tomu Slánska se bezprostředně schisma nedotklo. Nová církev zde vznikla až o rok později z iniciativy laiků, přičemž jejich mínění ovlivnilo celorepublikové dění, nikoliv působení zdejších reformních farářů. Různé varianty vývoje ve zmíněných regionech tak dávají badateli možnost stanovit závěry se všeobecnější platností.²

¹ Z prací Markovy skupiny uvádíme: MAREK, P. – SOLDÁN, L., *Karel Dostál-Lutinov*, Třebíč 1998; MAREK, P. – ČERVENÝ, V. – LACH J., *Od Katolické moderny k českému církevnímu rozkolu. Nástin života a díla Emila Dlouhého-Pokorného*, Rosice u Brna 2000; MAREK, P., *Apologetové, nebo kacíři?* Rosice u Brna 1999; TÝŽ, *České schisma*, Rosice u Brna 2000; TÝŽ, *K problematice církevního rozkolu v Československu v roce 1920*, ČČH 99, 2001, s. 85–120; TÝŽ, *Český katolicismus 1890–1914*, Olomouc 2003; TÝŽ, *Pravoslavní v Československu v letech 1918–1942*, Brno 2004; TÝŽ, *Církevní krize na počátku první Československé republiky (1918–1924)*, Brno 2005. Přehled další literatury k problematice: KRŠKO, J., *Stavba kostela Jana Husa v Lužné v kontextu vývoje zdejší náboženské obce Církve československé*, Rakovnický historický sborník 4, 2003, s. 105.

Základní charakteristika pramenné základny

Vlastní studium pramenů k dané problematice komplikuje jejich torzovitost a roztržitost. Po zákazu Jednoty se totiž jednotliví aktéři organizace snažili zbavit kompromitujících materiálů a písemnosti své pobočky vesměs likvidovali. Přes tento fakt však lze, po zhlednutí některých fondů ústřední a místní povahy, činnost jednotlivých sekcí alespoň rámcově zrekonstruovat. Část spisů vedení Jednoty se nachází v Archivu Národního muzea a v Literárním archivu Památníku národního písemnictví. Pro náš předmět zájmu stojí za pozornost především zprávy o činnosti poboček a osobní korespondence řadových duchovních s představiteli organizace.³ Při výčtu centrálních pramenů nesmíme zapomínat ani na radikální proud reformního hnutí, jehož písemnou produkci uchovává Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské.⁴

V regionální rovině vycházíme v hlavní míře z dokumentů farních a vikariátních úřadů. U těchto druhů materiálů však nastává pro badatele určitý problém. Zatímco spisovny far z Křivoklátska a Rakovnicka převzaly okresní archivy téměř v kompletním stavu, na Slánsku zůstaly písemnosti s výjimkou agendy samotné vikariátní správy u dosavadního majitele. Důsledkem této skutečnosti se do dnešních dnů dochovalo z farních úřadů pouze několik kronik a knih hospodářského rázu. Přitom řadu informací z aktivit reformních kněží můžeme vyčíst vedle běžné korespondence především z knih ohlášek bohoslužeb a knih pořádku služeb Božích. V těchto materiálech se často objevuje, zda duchovní seznamovali věřící s programem Jednoty či dokonce konali bohosluž-

² Reformní hnutí katolického duchovenstva a vznik československé církve na Rakovnicku a Křivoklátsku jsem přiblížil v několika pracích: KRŠKO, J., *Husovy oslavy ČČS na Krakovci z historického hlediska*, Rakovník 1999; TÝŽ, *Historie Církve československé v Rakovnicku I. Rakovník a české schisma 1918–1920*, Rakovník 2001; TÝŽ, *Stavba...*, c. d. s. 103–173; TÝŽ, *Reformní hnutí katolického duchovenstva a počátky Církve československé v Rakovnicku*, Věstník Muzejního spolku královského města Rakovníka a okresu rakovnického, 27, 1999, s. 69–78; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu v odraze reformního hnutí v letech 1918–1920*, Minulosti Berounska (dále MB) 8, 2005, s. 114–131; 9, 2006, s. 78–107. Pro poznání situace na Slánsku se badatel musí obrátit k archivnímu materiálu, uvedenému v dalších odkazech.

³ Archiv Národního muzea Praha, f. Jednota československého duchovenstva; Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, f. Jednota katolického duchovenstva. Při studiu písemností v Literárním archivu nesmíme zapomínat ani na pozůstalosti představitelů reformního hnutí Jindřicha Šimona Baara, Viléma Bitnara, Sigismunda Boušky, Karla Dostála-Lutinova, Xavera Dvořáka, Františka Teplého a Bohumila Zahradníka-Brodského.

⁴ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, f. Ohnisko a Klub reformních kněží; tamtéž, f. Karel Farský; tamtéž, f. Antonín Procházka; tamtéž, f. Emil Dlouhý-Pokorný.

by v češtině. Mezi písemnostmi farních úřadů lze navíc nalézt vlastní spisy pobočky Jednoty, a to i v případech, kdy dotyčný kněz nepatřil k funkcionářům sekce.⁵ Striktní situaci pramenné základny Slánska částečně překlenuje tisk Jednoty a politických stran centrální i místní úrovně. Pobočky Jednoty totiž často v periodikách zveřejňovaly průběhy svých schůzí a texty závěrečných deklarací. Některé údaje obsahují fondy místní samosprávy a spolků, nicméně vesměs až v reakci na církevní schisma.⁶

Počátky reformního hnutí a jejich místní specifika

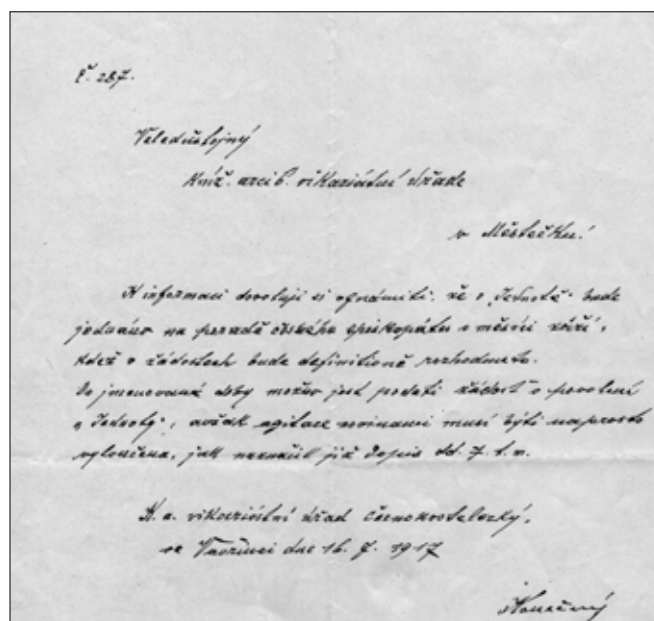
Přes obtíže související s provenienční různorodostí písemných zdrojů poznáváme alespoň základní mezníky vývoje reformního hnutí katolických kněží v námi sledovaných regionech. První zprávu spjatou s Jednotou duchovenstva máme z Křivoklátska. Pochází již z roku 1917 a točí se kolem úsilí o obnovení této organizace. Původní Jednota fungovala jako stavovská organizace kněží s cílem bránit zájmy řadových duchovních vůči výlučnému postavení církevní hierarchie a značný vliv zde měli stoupenci katolického modernismu. Čeští biskupové tedy v rámci restriktivních opatření proti modernistům Jednotu 25. února 1907 rozpustili. V úsilí o znovuzřízení Jednoty se pak promítaly představy dát instituci ryze odborový charakter, či ji přetvořit v organizaci modernistického reformního hnutí.

První variantu apriorně neodmítali ani někteří čelní představitelé české církevní správy, což se záhy rozneslo mezi řadové kněžstvo. O situaci zběžně informoval 16. července 1917 farář z obce Vavřinec na Kutnohorsku Jan Konečný křivoklátského vikáře Josefa Tichovského. Konečný svému kolegovi ve dvou větách sdělil, že o možnosti vytvořit Jednotu bude jednat český episkopát v září, takže se do té doby musí podat oficiální žádost o povolení organizace. Za nezbytné však Konečný považuje, aby případná agitace pro Jednotu proběhla bez účasti tisku. Důvodem byla zřejmě snaha neprovokovat výraznější kampaní církevní vedení.

Na podzim roku 1917 se otázka znovuzřízení Jednoty skutečně dostala na pořad intenzivních rozhovorů českých biskupů a vyhlídky k obnovení organizace rozhodně nevypadaly beznadějně. Z iniciativy episkopátu dokonce vznikla odborná komise ze zástupců jednot-

⁵ Ve spisovém materiálu luženské fary se našly protokoly z několika schůzí rakovnické Jednoty, ačkoliv tamější kněz Bohumil Jakeš byl pouze členem organizace. Písemnosti zřejmě získal jako důvěrný přítel předsedy zdejší pobočky Josefa Hlaváčka, který působil v sousedních Lišanech (SOKA Rakovník, f. Římskokatolický farní úřad Lužná, neuspořádáno, Protokoly schůzí vikariátní skupiny rakovnické katolického duchovenstva 1918–1919).

⁶ Výraznější zájem rakovnické veřejnosti o reformní hnutí vzbudila před vznikem nové církve přednáška jednoho z vůdčích činitelů Jednoty Bohumila Zahradníka-Brodského (KRŠKO, J., *Historie...*, c. d., s. 15).



Dopis Jana Konečného o situaci kolem obnovení Jednoty katolického duchovenstva (SOKA Rakovník).

livých biskupství, která v říjnu 1917 předložila stanovy budoucí Jednoty. Charakter stanov nicméně vycházel z představ církevní hierarchie, což pochopitelně nemohlo naplnit požadavky řadových duchovních. Vypracovaný koncept nejenže bránil Jednotě vyvolávat diskusi v teologické oblasti, ale vylučoval i odborový charakter organizace. Jednota tak měla fungovat jen jako zájmové sdružení bez možnosti ochrany nižšího kléru vůči svým nadřízeným. Nikoliv náhodou byl v budoucnu tento návrh stanov převzat do organizační podoby diecézních svazů, kterými chtěl arcibiskup v rámci likvidace reformního hnutí v roce 1920 nahradit rozpuštěnou Jednotu. Ačkoliv předloha výrazně oklešťovala manévrovací prostor Jednoty, Vatikán a část biskupského sboru nadále nepovažovali za vhodné uvést organizaci v život. Faráři se proto Jednoty dočkali až po vzniku samostatného státu.⁷

Samotný list vavřineckého kněze z 16. července 1917 výrazně přesahuje rámec regionálního studia, neboť posouvá úsilí o znovuzřízení Jednoty do staršího období. Dosavadní literatura hovoří o aktivizaci reformních farářů až od podzimu 1917, přičemž přímý požadavek k obnovení stavovské organizace spojuje teprve se schůzí kléru 3. září 1918. Toto shromáždění ve stručnosti popisuje ve farní kronice slánský děkan Karel Pokorný, který s neskrývaným smutkem konstatoval negativní postoj pražského arcibiskupa Pavla Huyna. Stejnou událost zaznamenal v pamětní knize rovněž děkan ze Zlonic Josef Jaška. Na rozdíl od svého slánského kolegy však hlavní pozornost věnuje otázce, jak se zasedání postavilo k emancipačnímu hnutí českého národa. V závěru zprávy totiž uvádí text rezoluce, v níž se požaduje od státních i církevních orgánů právo na státní sebeurčení. Obě zprávy dokládají

⁷ KRŠKO, J., *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 8, 2005, s. 116–117.

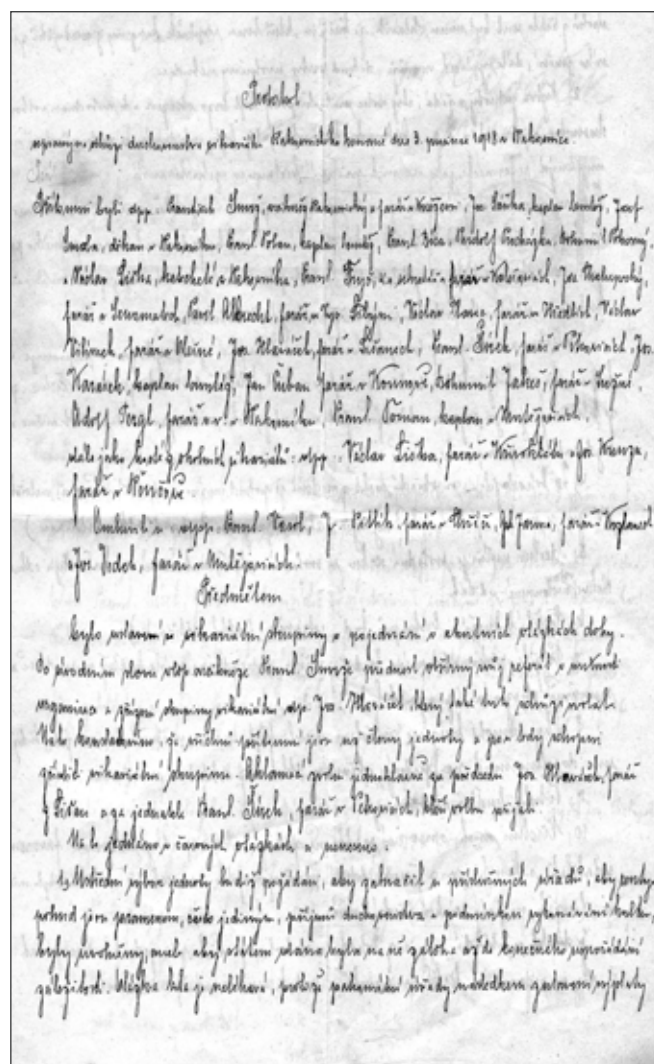
zájem pisatelů o reformní hnutí ještě před uvolněním poměrů po vzniku republiky a znovuzaložením Jednoty 7. listopadu 1918.⁸

O zainteresovanosti obou děkanů svědčí také Jaškův zápis o přípravách na slavnost ke vzniku samostatného státu. Zlonický kněz zde rozebírá, jak se domluvil se slánským děkanem na překladu mše do češtiny, kterou chtěli na oslavách sloužit. Pokorný a Jaška tak měli o změnách v církvi jasnou představu, třebaže liturgii v národním jazyce nakonec při této akci nekonali.⁹

Oddanost těchto duchovních obrodnému procesu koneckonců zapadá do celkové atmosféry na slánském vikariátu. Pramenná základna pro tuto oblast sice nemá, jak bylo výše zmíněno, příliš široký záběr, přesto z ní vystupuje do popředí razantní podpora změnám v církvi ze strany místního duchovenstva. Bez přílišné nadsázky lze dokonce říci, že v potřebě prosadit reformy neexistovala mezi klérem slánského vikariátu výraznější názorová diferenciacie. Pouze u faráře v Tuřanech Josefa Bláhy sledujeme některé konzervativnější názory a určitý odstup od reformního nadšení jeho kolegů.¹⁰

Jednoznačné postoje zřejmě ovlivnily vcelku brzké ustavení zdejší pobočky Jednoty 28. listopadu 1918, tj. pouze několik týdnů po vzniku vlastní organizace. Na zahajovací schůzi zvolili kněží funkcionáře sekce. Předsedou se stal již zmíněný Josef Jaška a jednatelem katecheta ze Slaného Miloš Snopek. Vedle těchto osobností vynikal v činnosti pobočky farář z Hořešovic Jan Pátek, který vypracoval několik dokumentů k programovým cílům reformního hnutí. Později dokonce přezval funkci jednatele sekce místo Snopka. S ohledem na poměrně rychlé začlenění duchovenstva slánského vikariátu do práce v Jednotě lze předpokládat, že boj o změny v církvi před vznikem republiky sledovali nejen Pokorný a Jaška, ale většina zdejšího kléru.¹¹

Zainteresovanost kněží v úsilí o obnovení Jednoty se objevuje také na Rakovnicku. Svědčí o tom dopis



Ustavující schůze rakovnické skupiny Jednoty (SOKA Rakovník).

faráře z Olešné Václava Vilímka zdejšímu vikáři Františku Smržovi. Vilímek se zde s odstupem několika týdnů hrdě hlásí ke svému jednání na sklonku října roku 1918, kdy podpořil obrodné hnutí v církvi. Přesněji řečeno, vyjádřil souhlas se závěry schůze z 28. října o zřízení Jednoty, a proto se již od tohoto data považuje za člena organizace. Olešenský kněz hovořil o shromáždění kléru, které svolali reformisté nespokojení s postupem pražského arcibiskupa Huyna vůči národnímu hnutí a ke snahám obnovit Jednotu. Průběh jednání umocňovala vzrušená atmosféra vyhlášení samostatného státu, která výrazně přispěla k usnesení založit Jednotu přes Huynův zákaz. Shromáždění v tu dobu ještě nevědělo, že pražský arcibiskup po zprávě o vzniku Československa opustil naše území a později se vzdal úřadu.

S ohledem na nedostatek pramenů nelze určit, zda se Vilímek přímo účastnil říjnového shromáždění, nebo jen dodatečně akceptoval usnesení. S největší pravděpodobností si však bezprostředně o výsledku schůze sehnal dostatečné informace, což dokládá jeho zájem o reformní hnutí ještě za pevného Huynova vedení. Pokud by se Vilímek skutečně dostavil na zasedání 28. října, jistě by si nenechal ujít ani vlastní ustavující

⁸ Římskokatolická farnost Slaný, Liber memorabilium Slanensis 1835–2000, s. 631; Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství, s. 640.

⁹ Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství, s. 647–648.

¹⁰ Římskokatolická farnost Slaný, Pamětní kniha farní Tuřany.

¹¹ Římskokatolická farnost Slaný, Liber memorabilium Slanensis 1835–2000, s. 635; Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství, s. 650; *Slané*. Čech 43, 1. prosince 1918, č. 328, s. 5. Jan Pátek sestavil elaborát obhajující reformní návrhy Bohumila Zahradníka-Brodského (PÁTEK, J., *O nutnosti reformy*, Jednota 1, 29. března 1919, č. 8, s. 64–66), apologii nacionalizaci a zjednodušení církevních úkonů (TÝŽ, *O modlitbách při posledním pomazání*, Jednota 1, 15. dubna 1919, č. 9, s. 77–78) a kritickou reakci na rozhodnutí biskupů zrušit Jednotu (TÝŽ, *Prosíme o lásku*, Jednota 2, 24. února 1920, č. 6, s. 71–73). Vedle těchto příspěvků Pátek zpracoval dvě rezoluce podporující svobodu kněze při výběru politického subjektu, které přiblížíme níže.

schůzi Jednoty 7. listopadu 1918, což ovšem opět nemůžeme pramenně doložit. Pravdou však zůstává, že obdobně jako na Slánsku přikročil klérus rakovnického vikariátu v relativně krátkém časovém horizontu k založení vlastní sekce Jednoty. Stalo se tak na schůzi 3. prosince 1918 za zájmu všech zdejších duchovních české národnosti. Shromáždění přitom konstatovalo, že tito všichni vstoupili do organizace ještě před vznikem místní pobočky. Míru zainteresovanosti místních kněží o změny v církvi v dobách aktivizace reformního hnutí proto nebudeme vidět ve velké odlišnosti od situace na Slánsku.

Svolání ustavujícího zasedání nicméně nezorganizoval Vilímek, ale jeho kolega, farář z Lišan Josef Hlaváček. Třebaže nelze přesně určit, kdy se Hlaváček začal hlouběji zajímat o obrodný proces v církvi, svojí iniciativou postavil mimo řeč jakékoliv pochybnosti, kdo bude duchovním vůdcem reformního hnutí na Rakovnicku. Tuto skutečnost znásobovaly nejen kontakty a přátelské vztahy s představiteli Jednoty, které právě v této době začal Hlaváček navazovat, ale také všeobecná popularita dotyčného kněze mezi duchovenstvem vikariátu. Z výše uvedených důvodů tak shromáždění jednomyslně zvolilo Hlaváčka předsedou sekce. Jednatelem se stal farář z Petrovic František Šírek, jehož postoje se dlouhodobě shodovaly s názory předsedy.

S ohledem na celkovou atmosféru na Rakovnicku není divu, že již na ustavující schůzi přítomní téměř v úplnosti akceptovali tvořící se reformní program Jednoty. Z radikálního ducha rakovnické pobočky se vymykal jen její postoj k užívání češtiny v liturgickém životě. Účastníci schůze sice souhlasili se zavedením mateřského jazyka do všech církevních úkonů, avšak s výjimkou mše svaté, u níž prozatím chtěli zachovat dosavadní stav. V průběhu několika týdnů nicméně s ohledem na dynamizující se vývoj reformního hnutí kývli členové rakovnické skupiny i na možnost české mše. Přes toto krátkodobé taktizování bychom však neměli, jak již bylo naznačeno, hledat výraznějších rozdílů mezi počáteční orientací sekcí Jednoty na Rakovnicku a Slánsku.¹²

Zcela jinak ale vypadaly poměry na Křivoklátsku. Vikář Josef Tichovský se sice v roce 1917 angažoval v úsilí o obnovení Jednoty, ale radikalizace situace po vzniku republiky jej nemile zaskočila. V Jednotě totiž viděl především stavovskou záležitost, kdy by organizace hájila sociální zájmy nižšího a středního duchovenstva. Možnost teologických změn v duchu katolického modernismu chápal jako vedlejší, ne-li dokonce nepřijatelnou záležitost. Tichovský dobře věděl, že řada kněží z jeho vikariátu má zcela jiné představy o podobě církve, a proto se snažil udržet dění v místní pobočce Jednoty pod svojí kontrolou.

S ohledem na poměrně dobrý stav agendy vikariátního a farních úřadů Křivoklátska můžeme alespoň rámcově určit názorovou diferenciaci zdejšího kléru. K oporám Tichovského patřili bezesporu slabecký farář Josef Dyrhon, kněz z Křivoklátska Václav Liška, skryjský duchovní František Zetek, farář z Velkého (Panošího) Újezda Václav Šindler a zřejmě rovněž zbečenský kněz Josef Fiala. Na opačném pólu rozhodných stoupenců reformního hnutí stáli duchovní z Rousínova Antonín Hvízdal, nezabudický farář Antonín Duspiva a kaplan z Velkého (Panošího) Újezda Josef Kubík, který svému faráři dělal chováním v Jednotě velké starosti. Za vnitřně rozkolísaného člověka lze považovat nižborského kněze Josefa Vlka. Mnohdy radikální názory tohoto duchovního se zde mísí s nezájmem a v úsilí o zabránění konfliktu se svým vikářem neváhá přitakat i konzervativnímu stanovisku. Mezi oběma křídly v křivoklátské Jednotě pak existoval jakýsi střed představovaný farářem z Bratronic Františkem Sykou, duchovním z Velízu Janem Kabešem a hudlickým knězem Františkem Jáskem. Podle tohoto klíče tak lze stanovit postup a hlasování jednotlivých kněží na schůzi zdejší Jednoty, kdy nemáme v dané zprávě uvedena konkrétní jména, ale pouze čísla.

Konstituování křivoklátské Jednoty započal sám Tichovský již 27. listopadu 1918 tím, že z titulu funkce vikáře rozeslal duchovním oběžník z výzvou k založení pobočky. Z důvodu špatného dopravního spojení mezi jednotlivými farnostmi následně vikář navrhl uspořádat 27. prosince paralelně dvě ustavující schůze, pro východní a západní část oblasti. Ve veškeré korespondenci týkající se vytváření sekce Jednoty se Tichovský snažil své podřízení přimět, aby za funkcionáře pobočky zvolili jím doporučené osoby. Zatímco ve východní části si vikář udržel svůj vliv, na západě byly na první schůzi síly radikálů a konzervativců vyrovnané. Projevilo se to při schvalování dotazníků, který v průběhu prosince 1918 rozesílal kněžím jeden z představitelů reformního hnutí Bohumil Zahradník-Brodský, kdy, jak napsal list Čech o schůzi západokřivoklátské sekce, „s některými body návrhu Zahradníka-Brodského vysloven souhlas, některé nerozřešeny“.¹³

V dotazníku se měli adresáti vyjádřit k některým navrhovaným církevním změnám, a to k vytvoření spravedlivějšího mzdového a sociálního systému pro duchovní, k demokratizaci struktury církevní správy a k volbě biskupů kněžstvem a laiky, ke zdobrovolnění celibátu, zavedení češtiny do všech stránek liturgického života a ke zrušení povinnosti farářů holit si vousy a nosit kolárek. Na dotazník sice odpovídal každý kněz sám za sebe, avšak text dokumentu se přetrásal i na schůzích řady sekcí Jednoty.¹⁴ Ve své podstatě se jednalo

¹² KRŠKO, J., *Historie...*, c. d., s. 13–14; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 8, 2005, s. 122–123; 9, 2006, s. 82; TÝŽ, *Stavba...*, c. d., s. 106.

¹³ TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 8, 2005, s. 118 a 122–131; 9, 2006, s. 78–80.

¹⁴ Základní informace k Zahradníkově dokumentu MAREK, P., *České schisma...*, c. d.; FRÝDL, D., *Reformní náboženské hnutí v počátcích československé republiky*, Praha–Brno 2001, s. 55–57.

o body, které rakovnický klérus přijal již na shromáždění 3. prosince 1918, aniž by bylo jisto, zda přítomní zmíněný dotazník již obdrželi. Teoreticky vzato se k těmto problémům mohli dobrat na základě jiných podnětů.¹⁵ Tomu nasvědčuje i jednání slánské skupiny, která se hned na své první schůzi 28. listopadu 1918 ztotožnila s programovými cíli radikálního proudu reformního hnutí a na zasedání 30. ledna 1919 vlastně vše potvrdila tím, že proklamovala podporu Zahradníku-Brodskému.¹⁶

Ačkoliv na Křivoklátsku měla radikální skupina mnohem slabší pozice, rozhodl se vikář Tichovský proti ní razantně zasáhnout. Jediné řešení viděl ve vzniku celovikariátní pobočky Jednoty, kde by se z pozice člena či funkcionáře sekce účastnil všech jejích akcí a svojí autoritou by eliminoval případné projevy rozhodných stoupenců reforem. Bez ohledu na ustavení západokřivoklátské sekce a volbu jejích funkcionářů (předseda Šindler, jednatel Duspiva) svolal na 30. ledna 1919 shromáždění všech duchovních vikariátu a prosadil spojení obou skupin. Posty předsedy a jednatele nicméně zůstaly v rukou Šindlera a Duspivy, přičemž pro Tichovského vznikla nová funkce místopředsedy. K zefektivnění chodu sekce se účastníci rozhodli konat zasedání střídavě v západní a ve východní části vikariátu. Pokud se schůze uskuteční na západě, bude ji řídit Šindler, jestliže ale shromáždění proběhne na východě, kontrolu nad jeho průběhem převezme místopředseda Tichovský.

Svůj triumf však vikář dosáhl při opětovném řešení dotazníku Bohumila Zahradníka-Brodského. Na rozdíl od usnesení minulé schůze akceptovat z dokumentu některé body, podmínilo nyní shromáždění přijetí jakéhokoli reformního návrhu z dotazníku souhlasem českého episkopátu. S ohledem na předešlá stanoviska většiny biskupů se nedal předpokládat jejich kladný vztah k předloze Zahradníka-Brodského. Tichovský se tak postavil radikálním kněžím taktikou, že při ní prakticky obětoval i jemu sympatické body z dotazníku, jako například otázku sociálního zabezpečení nižšího kněžstva. Podřízením reformních požadavků autoritě církevní hierarchie se navíc vikář dostával do příkrého rozporu s ústředím Jednoty a posouval zdejší pobočku k názorovým proudům odmítajícím jakékoliv změny v církvi.¹⁷

Postup křivoklátské Jednoty zdaleka nekorespondoval s míněním většiny kněží v republice, jak o tom svědčí vystoupení Zahradníka-Brodského na členské schůzi Jednoty 23. ledna 1919 ve Smetanově síni Obec-

ního domu v Praze. Zahradník-Brodský zde přítomným sdělil výsledky svého průzkumu s tím, že drtivá většina odpovědí souhlasila se všemi body uvedenými v dotazníku. V konkrétních číslech tak jednoznačnou podporu dokumentu vyjádřilo 1744 kněží, částečný souhlas projevilo 410 a zamítavě se k celé věci postavilo jen 55 duchovních.¹⁸

Spojení trůnu a oltáře?

Při základní charakteristice počáteční činnosti poboček Jednoty na Slánsku, Křivoklátsku a Rakovnicku otevíráme některé otázky, které v problematice reformního hnutí katolického duchovenstva řešila a řeší současná i minulé historiografie. Mezi jiným se zde dotýkáme roviny poslání Jednoty. Představitelé organizace totiž kromě stavovských a reformních záležitostí považovali za nutné ukázat, že klérus ve své většině stojí za novou republikou a účastnil se stejně jako jiné složky národa emancipačního hnutí. V rámci řešení této otázky musíme odmítnout pohled na katolickou církev jako na homogenní těleso oddané podporující habsburskou válečnou politiku. Vedení dělicí čáry mezi řadovými faráři a vyšší církevní hierarchií sice plně neodpovídá skutečnosti, nicméně funguje jako vodítko pro pochopení dobové atmosféry v církvi. Kromě tohoto aspektu pak vycházíme z velmi omezené možnosti každého faráře vyjádřit v době válečné perzekuce své názory a také reflektujeme postoje ostatních skupin společnosti.

S ohledem na zmíněné limity lze na rakovnickém, křivoklátském a slánském vikariátu zcela jinak hodnotit chování mnohých kněží v závěru existence Rakouska-Uherska. Na Rakovnicku rozhodně nepatřila k projevům loajality k dynastii řada nonkonformních kázání faráře z Lišan Josefa Hlaváčka, ve kterých kritizoval sociální poměry v zemi a zdůrazňoval lásku k české vlasti. Obdobně mše sloužená duchovním z obce Chříč Janem Pitlíkem 20. října 1918 nedělala arcibiskupovi příliš mnoho radosti. Pitlík totiž při liturgii nadšeně hovořil o úspěších legií a Masaryka a přítomné vyzýval k radostnému očekávání vzniku nezávislého státu. Závěr bohoslužby pak věřící ukončili písní Kde domov můj.

Na křivoklátském vikariátu prvkem vlastenectví nejvíce prostupovala kázání hudlického kněze Františka Vachaty. Určitým vrcholem lze v tomto ohledu označit Vachatovu promluvu při mši ke knížeti Václavu 28. září 1918, kde se zmiňoval o nutnosti bojovat za národní samostatnost.¹⁹ Svátek knížete Václava se roku 1918 nesl

¹⁵ KRŠKO, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 85.

¹⁶ Římskokatolická farnost Slaný, *Liber memorabilium Slanensis 1835–2000*, s. 635; Římskokatolická farnost Zlonice, *Kronika zlonického děkanství*, s. 650; *Slané*. Čech 43, 1. prosince 1918, č. 328, s. 5, *srv.* PÁTEK, J., *O nutnosti reforem*, c. d., *Jednota* 1, 29. března 1919, č. 8, s. 64–66.

¹⁷ KRŠKO, J., *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 81–82.

¹⁸ FRÝDL, D., *Reformní...*, c. d., s. 58; MAREK, P., *České schisma...*, c. d.

¹⁹ KRŠKO, J., *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 8, 2005, s. 118–119. Vachatovy jednoznačné postoje se však nemohly konfrontovat v poválečném reformním hnutí, neboť tento svérázný duchovní již 22. října 1918 podlehl epidemii španělské chřipky. Po smrti Františka Vachaty se administrátorem tamější fary na několik měsíců stal František Jásek.

v emancipační atmosféře také v Hořešovicích na Slánsku. Zdejší farář Jan Pátek při kázání vyjádřil přesvědčení, že úsilí za národní sebeurčení brzy dospěje ke svému zdárnému cíli. Následně pak účastníci liturgie zapěli písně Kde domov můj a Hej Slovane.²⁰

Mezi duchovenstvem byli nicméně jedinci, kteří se do zápasu o státoprávní požadavky zapojili ještě předtím, než většina reprezentantů českého politického života opustila linii prorakouského aktivismu. Šlo například o zlonického děkana Josefa Jaška. Tento kněz kritizoval národnostní a válečný kurz habsburské říše již v průběhu roku 1916. Se změnou orientace české politické scény začal přispívat svými vlasteneckými články do Národních listů, za což si vysloužil pokárání ze strany konzistoře. Přes nátlak církevního vedení ale Jaška ze svého postoje neslevil. Na schůzi obecního zastupitelstva 11. června 1917 vyzval přítomné, aby podpořili Manifest spisovatelů a prohlášení Českého svazu. Jaškovy aktivity rozhodně nezůstaly bez povšimnutí ze strany představitelů našeho politického života a zlonický farář záhy udržoval vřelé kontakty především s mladočeskými, ale také agrárními poslanci. Tato přátelství měla ve svých důsledcích užitek i pro vlastní zlonickou farnost. V posledních týdnech války totiž rekviziční komise Jaška vyzvala, aby ji předal měděnou krytinu kostelních věží. Jaška však odmítl zástupce vojenského velitelství do chrámu vpustit a obrátil se o pomoc na poslance Isidora Zahradníka. Ten vznesl několik interpelací na vyšší místa. Než se pak celá záležitost vyřídl, skončila válka a nikdo neměl důvod co zabavovat.²¹

Pro poznání vnitřního přesvědčení jednotlivých kněží se ale nelze omezit na výčet aktivit, jež se přímo dostávaly do rozporu s oficiální politikou církve. S ohledem na možné sankce jejich církevních představitelů musíme odlišit, zda duchovní vyžadované projevy loajality prováděli jako nutné zlo, či do nich vnášeli prvek osobní horlivosti. K řešení k této subjektivní záležitosti se snad přiblížíme při pohledu na způsob vedení farních kronik slánského, rakovnického a křivoklátského vikariátu. Jelikož pamětní knihy při vizitacích kontrolovali vikáři a vyšší církevní hodnostáři, není divu, že záznamy rámcově akceptovaly politické tendence mocnářství. V dílčích náznacích nicméně autoři kronik dávají najevo nesouhlas s určitými skutečnostmi, jako například s rekvizicí zvonů pro válečné účely či se zhoršujícími se životními podmínkami obyvatel.²² V posledních měsících války se dokonce

odvážují k přímé kritice Rakouska-Uherska. Již na počátku roku 1918 tak slánský děkan Karel Pokorný napsal: „o mír se sice jedná, ale naděje veliká na mír, který by byl uzavřen na základě sebeurčení národů, není, tomu brání panovačnost Němců a Maďarů.“²³

S ohledem na výše zmíněnou činnost Josefa Jaška nás jistě nepřekvapí, že zcela výjimečné postavení mezi farními kronikami má ta zlonická. Nadšené ovace Janu Husovi v souvislosti s výročím jeho upálení roku 1915, kritika uvěznění Kramáře, vlepené články o prvních krocích českých politiků a spisovatelů proti aktivistickému kurzu ukazují, že zlonický farář to s úctou k habsburskému domu nebral příliš moc vážně. Pozoruhodné však jsou zápisy o vikářových kontrolách pamětní knihy, které vše berou pouze na vědomí.²⁴

Význam těchto projevů kritičnosti vůči soudobým poměrům oceníme, srovnáme-li pro příklad farní pamětní knihy se školními kronikami, kde obsah rovněž podléhal přísnému dohledu vyšších orgánů. Vezmeme-li dochované kroniky různých typů škol Rakovníka, Křivoklátska a Slánska, musíme v souhrnu nabýt dojmu, že míra servility učitelů při organizování různých projevů loajality k mocnářství a při následném popisu těchto aktivit v pamětních knihách zdaleka přesahovala přístup řadových duchovních. Po vzniku republiky pak paradoxně právě učitelé často útočili na katolické kněze jako na bývalé nástroje habsburské politiky.²⁵

Vyslovený úsudek má však částečně sporadický charakter závislý na vnitřním postoji každého jedince, kdy zásah školního inspektora mohl způsobit větší problémy než domluva leckdy spráteného vikáře. Navíc i mnozí řadoví kněží cítili větší sympatie k bývalému režimu než k nové republice. Tuto skutečnost spatřujeme například ve vyjádření tuřanského faráře Bláhy, že český národ měl bojovat za své sebeurčení pouze v rámci stávající monarchie. Za pozornost stojí také kladné hodnocení císaře Karla I. při oslavách vzniku Československa ze strany vikáře Tichovského. Cílem zde proto není vytvářet obraz kněze jako organizátora boje za samostatný stát a podporovat mínění o učiteli jako poslušném propagátorovi státních představ. Spíše jde o zamyšlení nad mírou zodpovědnosti venkovských farářů za politiku církevní hierarchie a nad mírou ochoty běžného kněze oprostít se od ideového spojení trůnu a oltáře.²⁶

²⁰ Římskokatolická farnost Slaný, Farní kronika Hořešovice, s. 93.

²¹ Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství.

²² KRŠKO, J., *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 8, 2005, s. 119. Z dochovaných farních kronik slánského vikariátu zachycují válečnou atmosféru pamětní knihy z Hořešovic, Slaného, Tuřan a Zlonic. Rozsah ztrát farních kronik v posledních letech poznáme při srovnání současného stavu se soupisem z roku 1980 (*Kroniky a kronikářství v okrese Kladno, Středočeský sborník historický* 15, 1980, s. 249–317).

²³ Římskokatolická farnost Slaný, Liber memorabilium Slanensis 1835–2000, s. 629–630.

²⁴ Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství.

²⁵ KRŠKO, J., *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 8, 2005, s. 119–120. Pro Slánsko jsem vycházel ze vzorku školních kronik uložených v SOkA Kladno – pracoviště Slaný (Klobuky, Zlonice, Zvoleněves).

²⁶ Římskokatolická farnost Slaný, Pamětní kniha farní Tuřany, zvl. 268; KRŠKO, J., *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 8, 2005, s. 118.

Vliv Jednoty na řízení církve

Z hlediska poslání, úlohy Jednoty se dostáváme k otázce jejího postavení a vlivu v popřevratové době. Myslíme tím historiky přetřásanou otázku, zda Jednota dočasně nepřevzala církevní správu do svých rukou. Zatímco starší historiografie považovala za rozhodující sílu v katolické církvi na přelomu let 1918 a 1919 Jednotu katolického duchovenstva, některé novější práce z pera Pavla Marka se na možnost vůdčího postavení reformistů dívají skepticky.²⁷ Spíše mluví o neúspěšném pokusu Jednoty převzít kontrolu nad činností jednotlivých diecézí. V regionální rovině se toto úsilí o získání vlivu na řízení církve projevilo v návrzích řady poboček Jednoty, aby vikáře volilo místní duchovenstvo. V některých oblastech, jako například na Sedlčansku, pak skutečně došlo k rezignaci dosavadního vikáře a konzistoř byla vyzvána k respektování tajného hlasování.²⁸

Obdobný postup zvolil klérus na Slánsku. Zdejší kněží cítili nutnost naplnit reformní program ohledně volby vikářů a biskupů duchovenstvem. Současně ale měli velice vřelý vztah k dosavadnímu vikáři Ferdinandu Kučerovi. Na schůzi místní skupiny Jednoty 12. března 1919 tedy přítomní jednomyslně potvrdili Kučeru ve své funkci a poslali mu blahopřejný dopis. Kučera písemnost s povděkem přijal a začlenil jako oficiální dokument do spisovny. Celá událost tak symbolizovala primární roli Jednoty v životě vikariátu. Aktéři počínů proto nepovažovali za potřebné bránit vikáři ve vizitacích či v jiné kontrolní činnosti, neboť tyto pravomoci mu vlastně propůjčili.²⁹ V rovině volby vyšších církevních hodnostářů a personálního obsazování diecézních orgánů postupovala slánská Jednota stejně, jak o tom svědčí podpora Jindřichu Šimonu Baarovi v případě jeho kandidatury na arcibiskupský stolec či požadavek, aby se zástupci reformistů účastnili jednání konzistoře.³⁰ K reakcím ordinariátu nemáme písemné podklady, lze však předpokládat pozici mrtvého brouka s tím, že se očekávalo stanovisko Vatikánu. Celou atmosféru dokresluje kronikářský záznam tuřanského faráře, že „*ted se obsazovaly fary bez ohledu na konzistoř, na staří, zásluby. Hlavní zásluha byla býti při reformistech*“.³¹ Ve výrocích tohoto konzervativně naladěného faráře je pochopitelně cítit osobní zášť a sna-

hu ke zveličování. Jelikož zástupci Jednoty nakonec podíl v diecézních orgánech nedostali, těžko přímo ovlivňovali obsazování beneficií. Na druhou stranu neformální pozice reformistů zatlačily církevní hierarchii do defenzívy, a mohly tak v praxi přispět k nestandardnímu řešení personálních záležitostí. Vnesení jasnějších kontur do této problematiky však vyžaduje paralelní studie v jiných regionech.

Pozitivní vztah mezi klérem a vikářem existoval také na Rakovnicku. S ohledem na oboustranné přátelství nebyla na zasedáních místní sekce Jednoty otázka volby vikářů ani otevřena. Vikář František Smrž na první schůzi Jednoty podpořil při volbě předsedy kandidaturu Josefa Hlaváčka, kterého si velice vážil jako hluboce věřícího člověka. Hlaváček naopak respektoval Smržovy zkušenosti a akceptoval jeho přátelské rady při vizitacích. To že rakovnická skupina neřešila ustanovování vikářů, neznamená, že by jí samotný reformní bod týkající se volby církevních hodnostářů byl cizí. Mezi požadavky první schůze pobočky 3. prosince 1918 se totiž objevila nejen volba biskupů duchovenstvem a laiky, ale přítomní chtěli rovněž rozhodovat o personálním obsazení jednotlivých konzistoří. Tuto linii sledovalo zdejší duchovenstvo i později, kdy na svém shromáždění 20. března 1919 doporučilo za biskupa Jindřicha Šimona Baara. Okolnost, že rakovnický klérus případně nepotvrdil Smrže ve své funkci, význam zdejší Jednoty příliš nesnižovala. Vikář alespoň na počátku reformního hnutí podporoval program Jednoty v celé jeho šíři. V přeneseném smyslu to tedy znamenalo akceptování skutečnosti, že postavení vikáře vychází ze svobodného rozhodnutí zdejšího duchovenstva.³²

V diametrální odlišnosti se naproti tomu jevila situace na Krivoklátsku. Všeobecné napětí bylo vytvářeno na jedné straně úsilím Josefa Tichovského mít dění ve zdejší Jednotě plně pod kontrolou, na druhé straně pak pokusy rozhodných stoupenců reforem zcela eliminovat vikářovu kontrolní činnost. Více než ukázkově se tato skutečnost projevila na již zmiňované schůzi 30. ledna 1919, kde vikář dosáhl rozhodujícího vítězství kolem spojení obou krivoklátských sekcí a při hodnocení dotazníku Zahradníka-Brodského. Přes jednoznačný průběh se zde totiž opozici podařilo alespoň formálně prosadit jeden závažný bod svého programu. Jednalo o požadavek zákazu vizitací. Vikář, spokojený se svými výsledky, zřejmě rezignoval na obhajobu vizitací, jestliže se pro jejich zrušení vyslovila nejen radikální strana. Koneckonců celá věc nakonec stejně zůstala pouze na papíře, protože v praxi Tichovský od konání vizitací nikdy neustoupil.

Sebevědomé chování vikáře nicméně v průběhu dalších měsíců vyvolávalo znepokojení stále větší části krivoklátského kléru, včetně jeho dosavadních názoro-

²⁷ KADLEC, J., *Přehled českých církevních dějin II*, Praha 1991, s. 240; KUBALÍK, J., *Křesťanské církve v naší vlasti*, Praha 1987, s. 126, srv. MAREK, P., *České schisma...*, c. d., s. 19–23; TÝŽ, *Český katolicismus...*, s. 429–430, c. d.

²⁸ *Ze skupiny sedlčanské*, Jednota 1, 15. června 1919, č. 13, s. 123.

²⁹ SOkA Kladno – pracoviště Slaný, f. Vikariátní úřad Slaný, neuspořádáno, dopis slánské skupiny Jednoty z 13. března 1919; *Skupina slánská*, Jednota 1, 29. března 1919, č. 8, s. 67.

³⁰ *Skupina slánská*, Jednota 1, 15. května 1919, č. 11, s. 107;

PÁTEK, J., *O nutnosti reformy*, c. d., Jednota 1, 29. března 1919, č. 8, s. 66; *Slánská skupina*, Čech 44, 25. března 1919, č. 83, s. 6.

³¹ Římskokatolická farnost Slaný, Pamětní kniha farní Tuřany, s. 285.

³² KRŠKO, *Historie...*, c. d., s. 13–14; TÝŽ, *Stavba...*, c. d., s.

106–107; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva krivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 82–83.

vých spojenců. Další pokus Tichovského posílit již tak značně konzervativní ráz zdejší pobočky utrpěl nečekanou porážku. Na zasedání sekce 10. června 1919 předložil přítomným rezoluci, ve které se apriorně dávala důvěra v postup Vatikánu, ať ve věci reformu rozhodne jakkoli. Současně se papežská stolice vyzývala, aby sama určila vhodného člověka na post pražského arcibiskupa. Text deklarace vlastně negoval veškeré úsilí na změny v církvi. Oproti očekávání se ale proti Tichovskému postavila většina kněží, což vikář psychicky nezvládl. Nabídnul rezignaci na post místopředsedy Jednoty a schůzi ukončil.

V důsledku vikářovy prohry se pobočka křivoklátské Jednoty opětovně rozdělila na západní a východní část. Oproti situaci na přelomu roku 1918 a 1919 však Tichovský neměl oporu ani ve východní sekci. Z tohoto důvodu se rozhodl přimět její členy, aby 17. července 1919 východokřivoklátskou pobočku rozpustili a přešli podle místa bydliště k sousedním skupinám. V západní sekci pak alespoň do nástupu nového arcibiskupa převzali iniciativu rozhodnutí stoupenci změn v církvi. Poměrně komplikovaný vývoj na Křivoklátsku jasně ukazuje, že vikář mohl vzdorovat radikálně naladěným kněžím jen tehdy, pokud za ním stála většina křivoklátského kléru. Pozice Tichovského se odvíjely od stavu v místní Jednotě, nikoliv na základě podpory ze strany konzistoře.

V této souvislosti lze pochopitelně namítnout, že vlastní správa vikariátu běžela na Křivoklátsku ve starých kolejích. Vždyť k otázce personálního obsazení postu vikáře se zdejší pobočka za dobu své existence nevyjádřila. Pokud ji vůbec někdo z duchovenstva nastolil, zřejmě narazil na odpor konzervativně naladěných kněží, a to i po červnové porážce Tichovského. Rovněž vizitace či jiná kontrolní činnost zůstala, jak víme, na Křivoklátsku beze změn. Vůči těmto argumentům ale musíme postavit skutečné možnosti vikáře. Tichovský stál vůči radikální části duchovenstva ve výrazném antagonismu, který v případě faráře z Rousínova Antonína Hvízdala přecházel do osobní roviny. Některé Hvízdalovy výpady vůči jeho nadřízenému by za jiných okolností znamenaly přeložení mimo vikariát. Tichovský, resp. arcibiskupství ale v tomto směru nepodnikli žádné kroky, což dokládá určitý respekt či strach z reakce Jednoty.³³

Jestliže tedy zohledníme situaci na Křivoklátsku, Slánsku a Rakovnicku, lze při hledání odpovědi na otázku vlivu Jednoty na řízení římskokatolické církve v Čechách vidět určité řešení v jakémsi modelu dvojvládní. Stoupenci obrodného procesu sice nepřevzali kontrolu konzistoře, ale v některých případech vstoupili do systému nižší církevní správy. Navíc ordinariát musel brát ve svém postupu zřetel na celospolečenskou atmosféru a masovou podporu, které se Jednotě dostávalo ze strany duchovenstva. Volnější poměry tak alespoň načas navodily podobu církve, jak si ji představovali reformisté.

Vymezení přesnějšího obrazu reálného postavení Jednoty nicméně vyžaduje studium v dalších oblastech.

Cíle konzervativců v Jednotě

Prestiž Jednoty zvyšovala v očích církevní hierarchie také okolnost, že se v ní dočasně angažovali někteří vysoce postavení hodnostáři a mnoho duchovních s výrazně konzervativními názory. Daný fakt vyvolává mezi historiky spory, nakolik tito jedinci vnitřně odmítali samotnou existenci Jednoty a zda do organizace nevstoupili pouze za účelem brzdit její reformní činnost, a usnadnit tak církevnímu vedení lepší obranu vůči obrodnému procesu.³⁴ Řešení této problematiky v regionální rovině vyžaduje alespoň rámcovou znalost názorové orientace zdejších kněží a následně vytipování těch duchovních, kteří se na případné teologické změny dívali negativně.

Poměrně dobré pramenné zázemí máme v tomto ohledu na Křivoklátsku. Hovořili jsme o relativně silné konzervativní skupině místního kléru. Z ní stojí za pozornost především skryjský farář František Zetek, neboť v některých oblastech církevního života zastával mnohem tradičnější stanovisko než samotný vikář. Proto jistě překvapí Zetkův zájem o Jednotu, jak se objevuje v odpovědi na jeden z vikářových dotazníků kolem zakládání místní sekce:

„Za člena J. jsem se dávno přiblížil, ale legitimaci nedostal a slíbené číslo časopisu rovněž ne. Vůbec postrádám rychlé informace o naléhavých otázkách. Učitelstvo okresu se za tepla (hned po pověstném nařízení Habrmana) usneslo na postupu, závažném pro všechny členy spolku. U nás je ticho, rád bych věděl, proč Jednota hned v Čechu nebo jinde neoznámí, co dělají. Kdybychom měli svoji skupinu a v ní cíleho jednatele (nebo ať by se jakkoliv nazýval), byl by hned z úřední povinnosti se obrátil do Prahy k ústředí o informace a výsledek oznámil bezodkladně všem členům, a postup náš mohl být svorný.“

Při bližším rozboru Zetkova textu však jeho nadšení z Jednoty pochopíme. Nevyvěrá totiž z potřeby něco měnit, ale něčemu se postavit. Jednota jako stavovská organizace kléru nesledovala jen reformní program, ale snažila se bránit duchovenstvo a svou konfesi vůči protikatolickým náladám ve společnosti. Řadou intervencí u představitelů českého politického života se vedení Jednoty pokoušelo eliminovat dopad některých připravovaných zákonů, jako odluky církve a pozemkové reformy. Význam těchto jednání spočíval ve skutečnosti, že pro vládní kruhy byli reformně orientovaní kněží mnohem sympatičtější partneři než církevní hierarchie, hodnocená podle předešlého aktivního přístupu k habsburské politice. Záchranu v Jednotě tak spatřovali i mnozí příznivci starých pořádků.

Jakou pomoc pak v Jednotě hledal skryjský farář, navozují jeho výše zmíněné věty. Dotýká se zde naří-

³³ TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 83–90.

³⁴ Postoje jednotlivých historiků uvádí MAREK, P., *České schisma...*, c. d., s. 21 a 188; TÝŽ, *Český katolicismus...*, c. d., s. 429.

zení ministra školství Gustava Habrmána, který zařadil náboženství mezi volitelné předměty a zrušil povinnost umisťovat do tříd kříž a zahajovat a končit výuku modlitbou. V reakci na tento krok začali učitelé živelně odstraňovat kříže a modlitbu ze škol, a to často bez ohledu na konfesijní situaci v daném místě či na rozhodnutí vedení daného výchovného ústavu. Jednota se těmto jevům bránila buď přímým jednáním u kompetentních orgánů, nebo prostřednictvím tisku poskytovala cenné rady duchovním, jak ve sporech s pedagogy postupovat. František Zetek se s nepřátelstvím ze strany učitelů setkával velice často, a proto jej velmi mrzelo, že tisk Jednoty s cennými informacemi dosud neobdržel.

Reformní časopis však skryjský kněz nevyužíval jen v záležitosti školství, ale například ve snaze co nejlépe obejít zákon o prodeji církevní půdy drobným pachtýřům. Zetka ztráta farních pozemků natolik trápila, že se snažil přes vikáře intervenovat u vedení Jednoty, aby přiměla státní orgány ke zmírnění zákona. Stejný postup zvolil rovněž Zetkův kolega z vikariátu, farář z Křivoklátska Václav Liška, který řešil problém nevýhodného odpočtu kolkovného při výplatě renty z benefícia. Také on se obrátil na vikáře Tichovského, aby požádal vedení Jednoty o pomoc. Netřeba připomínat, že Liškův pohled na svět se příliš nelišil od konzervativního názoru skryjského duchovního.³⁵

Oproti Křivoklátsku nepůsobili na Slánsku a Rakovnícku na počátku existence Jednoty téměř žádní kněží, kteří by odmítali zásadnější změny v církvi. Jen osamoceně zaznívala kritika nových poměrů z úst tuřanského duchovního Josefa Bláhy. Přesto i on uvítal vznik Jednoty duchovenstva a celou událost radostně zapsal do farní kroniky. Dokonce zde odsoudil zrušení původní organizace z počátku století. Přes všechn optimismus nicméně nenechal nikoho na pochybách, jaké poslání by měla Jednota mít: „*Vše se stavovskysky organizovalo, kněží si také vytvořili říšskou organizaci svou se svolením vyšším. Taková organizace byla před několika lety, působila zdárně, stala se nepohodlnou, a proto [byla] rozpuštěna. Nyní se obnovuje a hned činnost zabahuje, hájíc kněžstvo při zmáhajícím se odboji proti náboženství. Ovšem o věci víry a mravů se spolek ten starati nebude, to [je] věcí církve, o takových věcech rozhodovati.*“³⁶

Pohled na jednání a smýšlení některých vybraných kněží ukazuje, že konzervativní názory sami o sobě neznamenal odmítání stavovské organizace kněží, kdy členství těchto duchovních v Jednotě bylo skutečně upřímné. Od svých radikálně naladěných kolegů se nicméně lišily v otázce, jaké úkoly má Jednota plnit. Sledovaný vzorek má však procentuálně natolik nízkou

hodnotu, že z něj zatím nelze stanovit obecnější závěry. Tím spíše, že do něj z pochopitelných důvodů nemohli být začleněni vyšší církevní hodnostáři. Zjištěné údaje tedy dosáhnou svého adekvátního zužitkování teprve při dlouhodobějším studiu v co největším územním rozsahu.

Politické strany v reformním hnutí

S otázkou názorové profilace duchovenstva v reformním hnutí souvisí jeho politická angažovanost. V užším slova smyslu jde o příslušnost či odmítání katolické strany tím či oním knězem v závislosti na jeho vztahu k obrodnému procesu. Zatímco na počátku 20. století byly katolické politické subjekty do značné míry provázány s reformním hnutím a s existencí Jednoty, po první světové válce se poměry vyvíjely odlišně. Nově vzniklá Československá strana lidová zaujímal k Jednotě spíše zdrženlivý postoj a postupně se začala přiklánět na stranu jejích odpůrců. Iniciativu v obhajobě změn v církvi tak nesli kněží organizovaní u agrárníků a ve státoprávní (národní) demokracii.³⁷

Přímo učebnicově se tento jev, známý u vedoucích činitelů Jednoty, projevil v regionální úrovni na Slánsku. Zájem zlonického děkana Jašky o politické dění rozhodně neutuchal ani po vzniku republiky. Jméno tohoto duchovního tak nechybí na ustavující schůzi Klubů kněží české státoprávní demokracie, která se konala 23. ledna 1919 v Praze. Především Jaškovy aktivity v emancipačním hnutí ocenilo shromáždění natolik, že jej zvolilo do sboru důvěrníků.³⁸ Zlonický děkan tak přišel do bezprostředního styku s některými představiteli radikálního křídla reformního hnutí, kteří v Klubu zastávali vedoucí funkce. Šlo především o předsedu Karla Farského a jednatele Matěje Pavlíka, pozdější zakladatele Církve československé. Vzájemné kontakty následně ovlivňovaly teologické postoje nejen Josefa Jašky, ale přeneseně celé slánské sekce Jednoty.³⁹ O výrazné emancipaci slánského kléru vůči konfesijnímu politickému subjektu svědčí dvě rezoluce, které zdejší duchovenstvo v průběhu první poloviny roku 1919 schválilo. Obě sestavil hořešovický farář Jan Pátek a zdůraznil v nich přirozenou potřebu každého kněze vybrat si stranu podle svého přesvědčení. Pátek sice měl na mysli pouze lidovce, agrárníky a národní demokraty, nicméně rozšíření zájmu kněží také o strany levice apriorně neodmítal.⁴⁰

³⁷ MAREK, P., *České schisma...*, c. d., s. 9–11; TÝŽ, *Český katolicismus...*, c. d., s. 431.

³⁸ *Kněží v české státoprávní demokracii*, Čech 44, 28. ledna 1919, č. 27, s. 5; *Odbor kněží*, Světlo 42, 7. února 1919, č. 3; Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství, s. 658–659.

³⁹ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, f. Karel Farský, sign. AII–12, inv. č. 56.

⁴⁰ *Prohlášení schůze skupiny slánské o příslušnosti kněžstva ke třem politickým stranám*, Jednota 1, 15. března 1919, č. 6–7, s. 57; *Skupina Slánská*, Jednota 1, 1. srpna 1919, č. 16, s. 159.

³⁵ KRŠKO, J., *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 8, 2005, s. 129–131. Zetek se například neshodoval s pozitivním postojem vikáře Tichovského k představitelům české reformace (TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 87).

³⁶ Římskokatolická farnost Slaný, Pamětní kniha farní Tuřany, s. 267.

Nezávislost na katolickém politickém subjektu prosazovala rovněž rakovnická pobočka Jednoty. Na své schůzi 26. února 1919 sekce jasně deklarovala nadstranickost s tím, že nebude řešit politické záležitosti.⁴¹ Současně však neodmítala, aby kněží přiměli jednotlivé strany ke kladnému postoji k reformám. Iniciátorem tohoto rozhodnutí byl předseda Hlaváček, který se sám orientoval na agrárníky. Z pověření svých kolegů z rakovnické pobočky pak několikrát jednal s vedením strany o podpoře obrodného úsilí v církvi. Vztah lišanského kněze Hlaváčka k agrárikům se rozvíjel rovněž na místní úrovni, což mu přineslo ovoce o několik měsíců později. Lišanští činitelé této strany totiž spolu se socialisty zorganizovali na 28. prosinec 1919 schůzi a vyjádřili na ní podporu Hlaváčkově úsilí o změny v církvi.

V případě křivoklátské Jednoty však pozorujeme kontakty prakticky jen na lidovce. Podle statistických výkazů byli členy tohoto politického subjektu všichni duchovní z křivoklátského vikariátu kromě rousínovského faráře Antonína Hvízdala a kaplana z Velkého (Panošího) Újezda Josefa Kubíka, přičemž i oni se posléze vrátili do řad této strany. Značnou roli zde hrála autorita vikáře Tichovského, který svým kolegům dával více než najevo, že se farář může angažovat jedine v katolické straně. S ohledem na vikářův nátlak zůstali u lidovců i výrazně proreformní kněží, jako například farář z Nezabudic Antonín Duspiva. Na zasedání křivoklátské sekce Jednoty 6. března 1919 tak prošel vikářův návrh, aby duchovní v nadcházejících komunálních volbách vždy preferovali lidoveckého kandidáta. Celková atmosféra vylučovala možnost, aby zdejší Jednota oslovila v prosazení svých cílů další politické směry.⁴²

Rozbor situace ve sledovaných vikariátech jasně kopíruje poznatky dosavadního studia v celostátní rovině. Kontakty s agrárníky a národními demokraty v následujícím vývoji zužitkovali především ti kněží, kteří odešli do Církve československé. Nová konfese zaujala otevřený postoj ke všem stranám s výjimkou lidovců a těšila se jejich větší či menší přízně. Římskokatolická hierarchie pak naopak spojila likvidaci reformního hnutí s kampaní za jednotnou politickou orientaci svého duchovenstva.

Úsilí církevního vedení o návrat starých poměrů

V rámci zhodnocení názorové orientace kléru se dostáváme k závažné otázce, nakolik se osobní angažovanost duchovních a celková profilace té či oné pobočky Jednoty v obrodném procesu promítly do budoucího postavení Církve československé. Jak víme, církevní schisma se na Rakovnicku, Křivoklátsku a Slánsku projevovalo

v různé míře. Tyto rozdílné výsledky mají pochopitelně základy již v počátcích existence Jednoty, nicméně své jasné kontury začínají dostávat až v druhé polovině roku 1919. Na počátku léta vyznívala ve všech třech vikariátech situace ještě ve prospěch rozhodných stoupenců reformu. Svědčí o tom bezproblémové akceptování programových cílů Jednoty, známých jako „*Obnova církve katolické v Československé republice*“.

Tento projekt teologických a strukturálních změn vznikl díky několikaměsíční práci řady představitelů reformního hnutí, především Jindřicha Šimona Baara. V základní myšlence se zde mluvilo o modelu národní církve podléhající Vatikánu jen víceméně formálně. V novém uspořádání se počítalo s přístupem laiků do všech stupňů správy. V praxi měli věřící volit farní rady, které by kontrolovaly hospodářský chod dané farnosti. Obdobnou situaci plánovali reformisté také u diecézní a ústřední rady. Příslušníkům církve se zde otevíral prostor spolupodílet se při rozhodování o obsazení jednotlivých far i diecézí. Práci biskupů by však kontroloval především patriarcha jako vrcholný představitel české katolické církve. Patriarcha pak měl rovněž stát v čele nejvyššího voleného orgánu ústřední rady. Vedle zaangažování prostých věřících a zřízení patriarchátu požadovali reformisté zavedení národního jazyka do liturgie, modernizaci bohosloveského studia, zrušení zákazu pohřbívání žehem a zdobrovolnění celibátu. V oblasti bohoslužebného jazyka se zde objevil návrh povolit vedle češtiny pro určitá místa také staroslovenštinu.⁴³

Sestavený program změn předložil 23. června 1919 výbor Jednoty svým pobočkám s tím, že se mají k celé záležitosti vyjádřit do 20. července. V daném termínu stihly návrh schválit všechny tři sekce, přičemž dokument akceptoval například skryjský farář František Zetek a křivoklátský vikář Tichovský. Zetkův postup lze vysvětlit jeho rozčarováním nad chováním vikáře, které přimělo skryjského kněze, aby se načas spojil s rozhodnými stoupenci obrodného procesu. Naopak Tichovský se patrně tímto krokem snažil zmírnit gradující napětí mezi ním a ostatním křivoklátským kněžstvem. Jejich souhlas s tak zásadními změnami v církvi však neměl dlouhého trvání.⁴⁴

V závěru června 1919 vyslalo vedení Jednoty své zástupce do Vatikánu s cílem získat pro reformy samotného papeže. Při jednání ale delegace nedokázala koordinovat své kroky, takže nakonec předložila velmi umírněnou verzi původního návrhu. Řím tak získal

⁴³ *Obnova církve katolické v Československé republice*, Praha 1919; KADEŘÁVEK, V. – TRTÍK, Z., *Život a víra ThDr. Karla Farského*, Praha 1982, s. 20–23; MAREK, P., *České schisma...*, c. d., s. 35–40; FRÝDL, D., *Reformní...*, c. d., s. 76–80.

⁴⁴ Literární archiv Památníku národního písemnictví Praha, f. Jednota katolického duchovenstva, č. přír. 32/42, zápis ze schůze slánské skupiny z 15. července 1919; KRŠKO, J., *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 91–92.

⁴¹ SOKA Rakovník, f. Římskokatolický farní úřad Lužná, neuspořádáno, Protokoly schůzí vikariátní skupiny rakovnické katolického duchovenstva 1918–1919, zápis ze schůze z 26. února 1919.

⁴² KRŠKO, J., *Stavba...*, c. d., s. 108–109; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 84–85.

dostatek manévrovacího prostoru, aby jako projev dobré vůle mohl ustoupit v jen nepodstatných záležitostech. Šlo hlavně o dílčí změny v oblasti bohoslužebného jazyka. Papež povolil při mši číst v češtině evangelium a epistolu a pro konkrétní místa konání staroslověnské liturgie. Po této nepříliš zdařilé misi českých kněží přistoupil Vatikán k razantnějším krokům vůči reformnímu hnutí. Počátkem září 1919 jmenoval bez konzultací s Jednotou do čela pražské arcidiecéze Františka Kordače. K osobě nového arcibiskupa měla značná část duchovních i laické veřejnosti výhrady nejen pro jeho kontroverzní chování za války, ale především kvůli Kordačově zásadnímu odporu k většině navrhovaných změn v církvi. Nikoliv náhodou přistoupil Kordač záhy po svém ustanovení k prvním krokům omezujícím pravomoci Jednoty. Stupňující se úsilí arcibiskupa o restauraci poměrů z dob před vypuknutím reformního hnutí brzy přineslo své plody. Od září 1919 totiž v Jednotě začíná zvyšovat aktivitu její dosud marginální konzervativní křídlo.⁴⁵

Nové skutečnosti se v rámci sledovaných vikariátů nejprve projeví na Křivoklátsku. Vikář Tichovský jako by zapomněl na svůj nedávný souhlas s radikální přeměnou podoby římskokatolické církve a najednou oprášil svá starší stanoviska. Dokonce v tisku oznámil, že jeho rezoluci z 10. června 1919, kde chtěl podporou postupu Vatikánu obětovat veškeré reformní úsilí, akceptovala většina křivoklátského kléru. Tichovského tvrzení vzbudilo bouřlivou nevoli jeho kolegů. Zvláště rousínovský kněz Hvízdal po celé podzimní měsíce roku 1919 kritizoval vikáře jak v tisku, tak v osobní korespondenci. S ohledem na měnící se poměry v církvi však nakonec většina křivoklátského duchovenstva hledá s vikářem cestu ke smíru a postupně rezignuje na reformní cíle. Zdejší radikální křídlo se tak obnažuje a přestává koordinovat své kroky.

Na Rakovnicku se pro stoupence obrodného procesu zatím nevyvíjela situace natolik tragicky. Z původního homogenního tělesa místního kléru se ale začíná vyraňovat konzervativní křídlo, reprezentované katechety z Rakovníka Rudolfem Procházkou a Františkem Bícou. Aktivita těchto duchovních se spíše než k programovým cílům zaměřovaly k osobním útokům vůči radikálně orientovaným kolegům a na jejich denunciaci u církevní hierarchie. S ohledem na tento způsob chování nedělalo předsedovi místní Jednoty Hlaváčkoví mnoho problémů udržet většinu kněží v jasném proreformním stanovisku.⁴⁶ Pokud vezmeme v potaz Slánsko, nepociťujeme zde tak výraznou názorovou diferenciaci jako

na Rakovnicku. Dokonce i tradičně smýšlející tuřanský farář Bláha se občas nechá strhnout většinou a podepíše rezolutní požadavek k akceptování reformy.⁴⁷ Z tohoto důvodu nás nepřekvapí ani závěry ze schůze místní Jednoty 17. září 1919, které se dotýkaly Kordačova jmenování do čela arcidiecéze. Přítomní zde jasně odsoudili způsob obsazení arcibiskupského stolce s tím, že o této záležitosti má rozhodovat kněžstvo.⁴⁸

Klub reformních kněží

Jednoznačný vztah k reformám měl nicméně u řady farářů slánského vikariátu určité meze. Šlo o členství v radikální organizaci s názvem „*Klub reformních kněží*“. Základním programem tohoto seskupení byla snaha realizovat změny v církvi tzv. cestou činu. V praxi to znamenalo uskutečnit navrhované reformy, jako například bohoslužby v národním jazyce či přijetí svátosti manželství bez ohledu na postoj církevního vedení. Někteří duchovní tímto postupem dávali najevo, že v úsilí o naplnění svých představ jsou ochotni opustit dosavadní konfesi. Jiní tyto kroky brali pouze jako nátlakovou akci, kdy by masivní uskutečňování změn v církvi nakonec mělo přimět Vatikán k povolnosti. Ať tak či onak, většina duchovních přes své sympatie k obrodnému procesu chtěla začít přetvářet církev až za souhlasu Říma, a do Klubu tedy nevstoupila. Svě rozhodnutí odůvodňovala rovněž tím, že nepovažuje z vhodné třístit již tak nesourodou Jednotu.

Nositel myšlenky o bezodkladném naplnění reformy se nejprve stalo volné sdružení kněží nazývané „*Ohnisko*“, které fungovalo jako radikální frakce Jednoty. Se zvyšujícím se úsilím církevní hierarchie o restauraci poměrů nicméně mnoho farářů mění názory a přestává se o Ohnisko zajímat. Nejasná situace kolem počtu stoupenců tak nakonec začíná samou existenci tohoto sdružení ohrožovat. Představitelé radikálního proudu se proto rozhodnou činnost Ohniska ukončit a místo něho 15. září 1919 ustaví zmíněný „*Klub reformních kněží*“. Jeho předsedou se stal budoucí zakladatel Církve československé Karel Farský. Nové sdružení sice nadále pracuje jako součást Jednoty, avšak má již pevnější organizační strukturu. Na způsob Jednoty vytváří svoji síť poboček v čele s důvěrníky. S ohledem na skutečnost, že Klub získal podobu běžného spolku, se vedla evidence jeho členů, která se dodnes zachovala.⁴⁹

Ve slánském vikariátu vstoupili do organizace vedoucí činitelé zdejšího reformního hnutí Josef Jaška, Miloš Snopek a Jan Pátek, dále jim velice blízké osoby,

⁴⁵ KADLEC, J., *Přehled...*, c. d., s. 240–241; KAŇÁK, M., *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva*, Praha 1951, s. 91–92; MAREK, P. – ČERVENÝ, V. – LACH J., *Od Katolické...*, c. d., s. 18–19; MAREK, P., *České schisma...*, c. d., s. 40–41 a 46–52; TÝŽ, *Český katolicismus...*, c. d. s. 438–445.

⁴⁶ KRŠKO, J., *Stavba...*, c. d., s. 107; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 93–94.

⁴⁷ Archiv Národního muzea Praha, f. Jednota československého duchovenstva, kart. 1, rezoluce slánské skupiny ze 17. prosince 1919.

⁴⁸ *Slánská skupina*, Jednota 1, 1. října 1919, č. 20, s. 212–213. Kritika Kordače se objevuje rovněž ve zlonické farní kronice (Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství, s. 671–672).

⁴⁹ MAREK, P., *České schisma...*, c. d., s. 43 a 53–58; TÝŽ, *Český katolicismus...*, c. d., s. 445–451; FRÝDL, D., *Reformní...*, c. d., s. 95–124.

jako zloničtí kaplani Josef Petr s Janem Vávrou a Snopkův kolega z města, slánský kaplan Bohuslav Pohlídal. Seznam přívrženců Klubu pak uzavíral jinak nevýrazný farář z Budenic Václav Vlk. V evidenci této organizace se objevuje rovněž jméno tuřanského kněze Bláhy, avšak s téměř s jistotou jde o omyl. Svědčí o tom nejen jeho dosavadní názory, ale také nezaplacené členské příspěvky. Koneckonců tuřanského faráře ani neuvádí Snopkův seznam stoupenců Ohniska, který zaslal vedení sdružení na počátku září 1919.⁵⁰ S ohledem na jednoznačné postoj slánské Jednoty může nevelký výčet příslušníků Klubu vyvolat překvapení. Zvláště pokud si přečteme rezoluci jednomyslně přijatou 17. prosince 1919 na schůzi zdejší Jednoty. V textu se po episkopátu a Římu vcelku ostrým tónem vyžaduje akceptování reformy s tím, že v opačném případě dojde k církevnímu rozkolu. Místní klérus si však ve své většině uvědomoval rozdíl mezi vyslovením hrozby a jejím naplněním, a proto se do Klubu příliš nehrnul. Tato skutečnost pak jakoby předvíдалa jeho chování v době schismatu.⁵¹

Obdobně na Rakovnicku se do Klubu reformních kněží hlásila pouze menšina duchovenstva. K jeho členům patřil předseda zdejší Jednoty Josef Hlaváček, farář z Lužné Bohumil Jakeš, kněz Jan Pitlík z Chříče a kaplan z Mutějovic Josef Centner. Poměrně velké zastoupení získal v samotném Rakovniku. Příslušníky tohoto sdružení se zde totiž vedle místního děkana Josefa Smoly stali také kaplan František Polan a katecheta Václav Liška. Na rozdíl od slánských kolegů má však jejich zájem o Klub jednoznačnější podtext. Z korespondence s představiteli radikálního proudu totiž jasně vyplývá, že se již od podzimu roku 1919 řada těchto duchovních vyrovnala s možností vstoupit do nové konfese. Ačkoliv někteří z nich nakonec zůstanou katolickými knězi, vytvoří celková atmosféra místním Klubu jiné podmínky pro založení Církve československé než na Slánsku.⁵²

Emancipační kurz se projevil na přístupu Josefa Hlaváčka k dění v Jednotě, kdy své myšlenky upíná ke schismatu a o osudy obrodného procesu v dosavadní konfesi přestává mít zájem. Na schůzi zdejší pobočky 13. listopadu 1919 proto oznamuje svoji rezignaci na post předsedy. Přítomní však Hlaváčkovi demisi nechtěli přijmout a nakonec jej přesvědčili setrvat ve vedení organizace. Zasedání se tehdy jako host z křivoklátského vikariátu účastnil farář z Rousínova Antonín Hvízdal, který s Hlaváčkem prodiskutoval možnosti práce v Klubu. Následně se písemně obrátil na vedení této organizace,

aby mu zaslala členskou legitimaci. Kromě Hvízdala se v evidenci Klubu z Křivoklátska objevují ještě velkoújezdský kaplan Kubík, nižborský duchovní Vlk a farář z Hudlic František Šimon. Posledně dva jmenovaní se kromě samotného členství více pro Klub neangažovali a Šimon dokonce v zásadě odmítal i myšlenku provádět reformy bez souhlasu církevního vedení. Kubík a Hvízdal pracovali nezávisle na sobě a spíše se orientovali na reformisty v jiných oblastech, než aby přesvědčovali své kolegy z vikariátu.

Hlavní příčinou tohoto chování byly obavy z reakce vikáře Tichovského, který za sebou cítil oporu v novém arcibiskupovi a nekompromisně postupoval k obnově starých pořádků. Svědčí o tom reakce bývalého názorového spojence Hvízdala a Kubíka, nezabudického faráře Antonína Duspivy. Ten nejenže nevstoupil do Klubu, ale přestal se výrazněji zajímat o samotný obrodný proces. V závěru listopadu 1919 nakonec zůstali z křivoklátského kléru věrni reformnímu hnutí jen Kubík a Hvízdal, což vede k zániku zdejší pobočky Jednoty.⁵³

Česká mše a církevní schisma

Mezi stěžejní počiny Klubu reformních kněží patřilo zorganizování bohoslužeb v mateřském jazyce o Vánocích roku 1919. Iniciativy se v této záležitosti chopil předseda organizace Karel Farský, který na základě starších překladů vytvořil český misál. Na celou akci podle očekávání radikálních reformistů reagovali věřící vesměs s nadšením a podle některých historiků se k ní postavila také řada kněží stojících mimo Klub. Hovoří se dokonce o tom, že českou liturgii sloužila téměř polovina členů Jednoty.⁵⁴ Tyto závěry bohužel nelze z archivního materiálu z Křivoklátska, Rakovnicka a Slánska potvrdit. V případě slánského vikariátu z jednoho prostého důvodu, neboť nemáme žádné písemnosti dokládající chování zdejšího duchovenstva ve sledovaných vánočních časech. U mnohých kněží můžeme s ohledem na jejich předchozí jednání říci, že mši v národním jazyce bezpochyby konali. Neřeší to však otázku, kolik místních farářů se nakonec k pořádání české bohoslužby odhodlalo.

Na Rakovnicku zrealizovali tento reformní krok všichni členové Klubu s výjimkou kaplana z Mutějovic Josefa Centnera. Důvodem Centnerovy absence byl zřejmě nesouhlas tamějšího faráře Josefa Dedka, který se již připojil ke konzervativnímu křídlu a nehodlal tolerovat

⁵⁰ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, f Ohnisko a Klub reformních kněží, sign. AII-49, inv. č. 1, Seznam členů Klubu reformních kněží. srv. tamtéž, sign. AII-49, inv. č. 1/a-5, dopis Miloše Snopka z 2. září 1919.

⁵¹ Archiv Národního muzea Praha, f. Jednota československého duchovenstva, kart. 1, rezoluce slánské skupiny ze 17. prosince 1919.

⁵² Funkci důvěrníka Klubu vykonával pro Rakovnicko Hlaváček (KRŠ-KO, J., *Historie...*, c. d. s. 14-15; TÝŽ, *Stavba...*, c. d., s. 107-108).

⁵³ TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 94-98. František Šimon nastoupil v září 1919 do Hudlic po odchodu Františka Jáška. Šimonův postoj k reformám: SOKA Rakovník, f. Vikariátní úřad Křivoklát, neuspořádáno, dopis faráře Františka Šimona z 17. ledna 1920.

⁵⁴ MAREK, P., *Český katolicismus...*, c. d., s. 451; FRÝDL, D., *Reformní...*, c. d., s. 137-142. Podle Kaňáka vykonalo bohoslužby v národním jazyce o Vánocích 1919 téměř tisíc kněží (KAŇÁK, M., *Karel Farský*, Praha 1951, s. 24).

kanonickou neposlušnost svého podřízeného. V křivoklátském vikariátu pak sloužil českou mši pouze kaplan z Velkého (Panošího) Újezda Kubík. Tomu naopak místní farář Šindler ustoupil, třebaže jak víme, zastával na podobu církve tradiční názory. Hvízdal se v tomto okamžiku již částečně stáhl a přestal se o Klub zajímat, nicméně v samotném obrodném procesu a v Jednotě se nadále chtěl angažovat. Při určování počtu kněží, kteří tehdy sloužili v národním jazyce, však musíme brát na zřetel, že mnoho duchovních nechtělo tuto skutečnost přiznávat do oficiálních písemností a leckdy se ani zmiňovat v soukromé korespondenci. Z tohoto důvodu zde není dobré vyslovovat jakékoliv závěry a spíše apelujme na další studium.⁵⁵

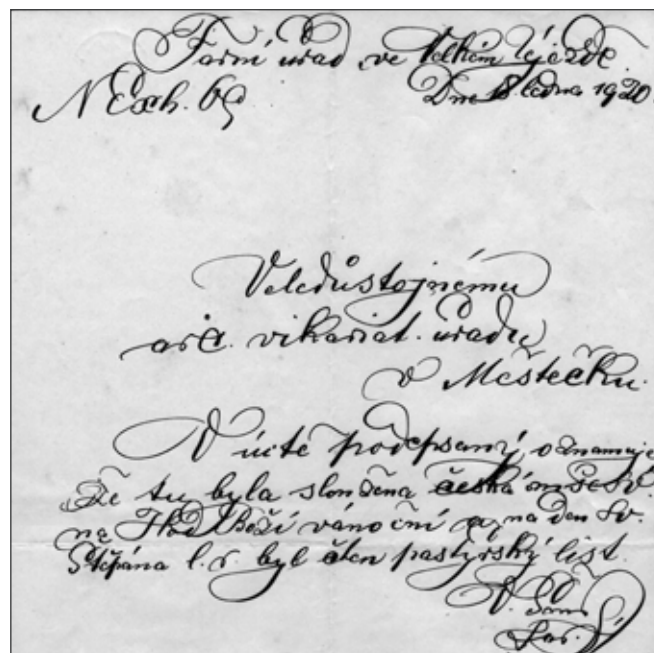
Obrat Hvízdalova vztahu ke Klubu nemusel souviset jen s obavou z postihu ze strany nadřízených orgánů, ale rovněž s otázkou církevního schismatu. Jednoznačné kroky Klubu na straně jedné a neústupnost Vatikánu na straně druhé zákonitě směřovaly k rozdělení církve, přičemž české bohoslužby byly jakýsi poslední můstek. Hvízdal zřejmě jako řada jiných kněží vnímal všechny kroky Klubu pouze jako nátlakovou akci, nicméně opouštět dosavadní církev nechtěl. Stejně se k celé záležitosti stavěl zlonický děkan Jaška, který se rozhodl ignorovat shromáždění Klubu 8. ledna 1920. Moc dobře znal hlavní důvod svolání zasedání, tj. odhlasování vzniku Církve československé, a svou neúčastí dal jasně najevo své meze v reformním hnutí.⁵⁶ Vzhledem ke skutečnosti, že se v prezenční listině této schůze vyskytují jen hlavní protagonisté akce, nemáme přesvědčivý důkaz o účasti jednotlivých duchovních. Více světla pochopitelně nevnese ani torzovitý materiál far slánského vikariátu. Pramenná základna však pro tento okamžik mlčí také na Křivoklátsku, kde lze jen říci, že z místních kněží do nové církve nikdo nevstoupil.

Lépe jsme na tom pouze u Rakovnícka. Podle pozdějšího svědectví Josefa Hlaváčka se měli kromě něho dostavit na shromáždění rovněž luženský kněz Jakeš, rakovníčtí duchovní Liška, Polan a Smola, přičemž prý všichni hlasovali pro novou církev. Pokud by se Hlaváčkovu tvrzení zakládalo na pravdě, museli Jakeš se Smolou velice záhy revidovat své postoje. Oba kněží totiž později nikdy veřejně neprojevíli k Církvi československé sympatie. K nové konfesi se tak z rakovníckého vikariátu přihlásil jen Hlaváček, Liška a Polan a v roce 1921 jejich řady rozšířil ještě Jan Pitlík z Chříče.⁵⁷

⁵⁵ KRŠKO, J., *Historie...*, c. d., s. 16; TÝŽ, *Stavba...*, c. d., s. 109; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 98–100.

⁵⁶ Římskokatolická farnost Zlonice, *Kronika zlonického děkanství*, s. 672–673.

⁵⁷ KRŠKO, J., *Historie...*, c. d., s. 16–17; TÝŽ, *Stavba...*, c. d., s. 109–110; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 100.



Farář Šindler odpovídá na dotaz křivoklátského vikáře, zda se na jeho působišti konala česká mše (SOKA Rakovník).

Zánik Jednoty

Církevní schisma znamenalo předěl ve vývoji reformního hnutí a ve svých důsledcích zpečetilo osud Jednoty. Episkopát spatřoval v Jednotě viníka rozkolu a na tomto postoji nic nezměnil ani fakt, že sama organizace vznik nové církve odsoudila. Čeští biskupové tak 17. ledna 1920 Jednotě nařídili, aby se přetransformovala do podoby diecézních svazů podléhajících plně kontrole církevního vedení. Diecézní svazy nejen že by neměly právo vstupovat do otázek podoby církve, ale nepočítalo se s nimi ani jako s odborovými organizacemi. Vcelku příznačně použil biskupský sbor pro návrh stanov diecézních svazů již zmiňovaný koncept podoby stavovské organizace kněží z roku 1917. Nařízení církevní hierarchie z 17. ledna 1920 tak prakticky znamenalo zákaz Jednoty.⁵⁸

Vůdčí činitelé reformního hnutí se ale snažili Jednotu uchovat a zatím nerespektovali rozhodnutí episkopátu. Stejný postup zvolili rovněž řadoví stoupenci Jednoty ve vztahu k jednotlivým pobočkám. Situaci na Rakovnícku však komplikovala skutečnost, že značná část rozhodných stoupenců reforem se již orientovala na novou církev. Iniciativu pak musel převzít dosavadní jednatel pobočky, kněz z Petrovic František Šírek. Tento duchovní zastupoval ve vikariátu názorový směr, který sice akceptoval veškerou šíři změn v církvi, nicméně teprve po schválení církevním vedením. Z tohoto důvodu také nesloužil bohoslužbu v češtině, ačkoliv jej o to farníci několikrát žádali. Ve svém úsilí o pokračování činnosti Jednoty našel Šírek i přes církevní zákaz zpočátku

⁵⁸ MAREK, P., *České schisma...*, c. d.; TÝŽ, *Český katolicismus...*, c. d. s. 464–465; FRÝDL, D., *Reformní...*, s. 165–167.

podporu téměř u poloviny zdejšího kléru. Ze sousedního Křivoklátska navíc do místní skupiny Jednoty vstoupil Kubík a Hvízdal.

Během necelého měsíce však postoj církevního vedení vykonal své. Zatímco na schůzi rakovnické Jednoty 20. února 1920 všichni přítomní srčeli odhodláním nepustit reformní program, březnové zasedání se neslo ve zcela skeptickém duchu. Shromáždění se účastnil také Josef Hlaváček, který přes svoji orientaci na novou církev zcela nespouštěl ze zřetele i možnost, že by Vatikán nakonec souhlasil s reformami. Své zklamání nad průběhem shromáždění vyjádřil v listě vůdčímu představiteli Církve československé Karlu Farskému tak, že „*se mi otevřely oči při schůzce nás, reformistů v Rakovníku. , Co prý zbývá? , Lhát a lhát, páni naboře to chtějí, a nedělat nic! , Já už nekážu od svátků! , řekl jeden. , Já taky, [řekl] druhý, , a budem žít tak, jako jsme žili – v přetvářce a pokrytectví. Járku: , Hoši, to jste mi pěkní reformisti! Kde je vaše přísaba. Jen nás kopnout všechny do p. . . To bude mít p. Kordač pěkné dělníky na vinici! A co lid? Měl by nás sám vypráskat. ‘*“ Hlaváčkův dopis je současně poslední zprávou o existenci rakovnické Jednoty, přičemž se lze domnívat, že samotná pobočka březnovou schůzí dlouho nepřežila.

K příčinám poměrně rychlého zániku místní sekce můžeme řadit orientaci části rozhodných stoupenců reformu na novou konfesi. Vesměs se jednalo o duchovní, kteří se u věřících těšili značné popularitě, což výrazně ovlivnilo počet členů Církve československé. V nastalé přestupové vlně se příznivcům nového křesťanského společenství podařilo přesvědčit také řadu obyvatel sousedního Křivoklátska bez ohledu na skutečnost, že zdejší klérus již o reformách prakticky neuvažoval.⁵⁹

Zcela jinak však vypadaly poměry na Slánsku. Místní kněžstvo na počátku roku 1920 odmítlo jak církevní schisma, tak rozhodnutí episkopátu rozpustit Jednotu.⁶⁰ Chování slánského kléru příliš neovlivnila ani řada restriktivních opatření arcibiskupa a Vatikánu v průběhu ledna a února 1920, která zřejmě zlomila jejich kolegy z Rakovníka. Od jarních měsíců tlak církevního vedení dočasně polevil, což se odrazilo na průběhu schůzí zdejší sekce. Účastníci zasedání totiž přestali vyvíjet veškerou energii k sestavování apologií reformního programu a zabývali se rovněž běžnými strastmi kléru v sekularizované republice.⁶¹ Zdánlivý klid zbraní však netrval dlouho.

⁵⁹ KRŠKO, J., *Husovy...*, c. d. s. 10–11; TÝŽ, *Rousínov v obraze náboženských konfliktů po rozpadu habsburské monarchie*, Rakovnický historický sborník 1, 2000, s. 49–66; TÝŽ, *Historie...*, c. d., s. 17; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, c. d., MB 9, 2006, s. 103–105.

⁶⁰ Archiv Národního muzea Praha, f. Jednota československého duchovenstva, kart. 1, dopis Jana Pátka z 27. února 1920; PÁTEK, J., *Prosíme o lásku*, c. d., Jednota 2, 24. února 1920, č. 6, s. 71–73; *Slánská skupina*, Jednota 2, 9. března 1920, č. 7, s. 91.

⁶¹ *Slánská skupina*, Jednota 2, 4. května 1920, č. 11, s. 131; *Slánská skupina*, Jednota 2, 12. října 1920, č. 23–24, s. 283–284.

V září církevní hierarchie přešla opět do ofenzivy a snažila se duchovní přimět, aby z Jednoty vystoupili individuálně a organizaci tak zlikvidovali zevnitř. Hrozba s nařčení z kanonické neposlušnosti měla nyní mnohem větší účinek. Do prosince 1920 Jednotu opustila většina zdejšího kněžstva včetně jejich představitelů Miloše Snopka a Jana Pátka.⁶² Agonii slánské Jednoty pak představoval zápas konzistoře s Josefem Jaškou, který ustoupil až po bezprostřední hrozbě exkomunikací v roce 1922.

Svoji rezignaci na reformní cíle zdůvodňoval zlonický kněz nikoliv respektováním autority Říma, ale z obavy z vyloučení církve, která nese apoštolskou poslušnost.⁶³ Odlišně se na Jaškovy motivy dívali jeho přátelé, kteří se přihlásili k nové konfesi. Farář z Citolib na Lounsku Jakub Havlíček k oddanosti zlonického děkana ke katolictě poznamenal, že „*u Jaška ta apostolicita má základ ve 300 jitrech zlonického benefícia*“.⁶⁴ Havlíčkovu tvrzení mohlo být samozřejmě jen nespravedlivé nařčení, nicméně finanční stránka hrála při rozhodování kněží v době církevního schismatu důležitou roli. Hmotné zajištění duchovních Církve československé zůstávalo zpočátku otevřenou záležitostí, takže osobní přesvědčení často ustoupilo tvrdé realitě. Daný faktor ovlivnil například jednání slánského katechety Snopka, který v roce 1922 vedl s představiteli Církve československé korespondenci o možnostech vstupu do tohoto křesťanského společenství.⁶⁵

Negativní postoj většiny slánského duchovenstva k schismatu se odrazil rovněž na mínění jejich farníků. Tito kněží se samozřejmě snažili věřícím dokázat nesmyslnost vzniku nové církve a vesměs je od konverze odradili. Zvlášť pokud farníci o svém duchovním věděli, jak dalece se angažuje v reformním hnutí a dostává se do střetu s církevní hierarchií. V tomto ohledu pak mohli předpokládat, že kritika Církve československé nevyvěrá z lásky dotyčného kněze ke starým pořádkům, nýbrž vychází z křesťanských normativních

⁶² Archiv Národního muzea Praha, f. Jednota československého duchovenstva, kart. 1, dopis Josefa Jaška z 12. prosince 1920.

⁶³ Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství; *Stenografický protokol mimořádné valné hromady Jednoty katolického duchovenstva československého na Smíchově dne 17. února 1921*, Jednota 3, 4. dubna 1921, č. 7–8, s. 7–9. Jaška však kvůli neustálým sporům s arcibiskupem nakonec v roce 1925 odešel ze služeb církve.

⁶⁴ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, f. Ústřední rada, sign. AI-5, inv. č. 10/IIIa13, dopis Jakuba Havlíčka z 29. dubna 1921. Havlíček naopak podporoval spojení katolických reformistů s českobratrskou konfesi. Tento názor rovněž zastávali jeho kolegové z Loun (KRŠKO, J., *Náboženská obec Církve československé v Lounech od svého založení až do postavení sboru v roce 1932*, Diplomová práce, Knihovna Pedagogické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně, Ústí nad Labem 1997, strojopis, s. 20).

⁶⁵ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, f. Antonín Procházka, sign. AI-25, inv. č. 44.

kategorií. Přes radikální charakter slánské Jednoty tak církevní rozkol ovlivnil tento region méně než Rakovnicko a Křivoklátsko.⁶⁶

Role celibátu v obrodném procesu

Při určování jednotlivých stimulů pro názorovou orientaci toho či onoho kněze narážíme na otázku vztahu kléru k celibátu. Tento faktor bývá často vnímán jako rozhodující motiv pro vstup farářů do Církve československé. Jde vlastně o ten problém, zda k nové konfesi konvertovali pouze kněží, kteří nedodržovali celibát a chtěli se oženit, kdežto v dosavadní konfesi zůstali důslední zastánci bezženství. Pro dané tvrzení hovoří nesporný fakt, že značná část duchovních Církve československé uzavřela manželství na základě známosti ještě z dob působení u římskokatolíků. Nejinak tomu bylo na Rakovnicku, kde se kněží nového náboženského společenství Josef Hlaváček, František Polan a Václav Liška záhy oženili. Všechna tato manželství vzešla z předešlého dlouhodobějšího vztahu, přičemž Hlaváček měl se svoji snoubenkou již potomka. Na druhou stranu si však musíme položit otázku, nakolik bylo porušování celibátu mezi římskokatolickým kněžstvem běžným jevem, či se omezovalo jen na příznivce církevního schismatu. Jinými slovy řečeno, jak velice nedodržování celibátu ovlivnilo rozhodnutí duchovních změnit vyznání.

Řešení problematiky navozuje již připomínaná dotazníková akce Bohumila Zahradníka-Brodského z přelomu let 1918 a 1919, kdy na základě jednotlivých odpovědí mohl tento představitel reformního hnutí oznámit, že značná část duchovních celibát neplní. Materiál dokládající tvrzení Zahradníka-Brodského ale není k dispozici, takže celou záležitost můžeme teoreticky postavit do spekulativní roviny. Konkrétnější údaje existují až z obdobného projektu, který v září 1919 připravili vedoucí činitelé radikálního proudu reformního hnutí. Na rozdíl od dotazníku Zahradníka-Brodského se veškerá pozornost soustředila na zjištění dodržování celibátu jednotlivými duchovními. Objektivnost celé akce nicméně snižoval fakt, že zatímco Zahradník-Brodský rozesílal své formuláře všem duchovním, nyní patřičné tiskoviny obdržel jen důvěrník Klubu a ten je za své kolegy z vikariátu vyplnil. Rozesílání dotazníků determinoval jednak početní stav radikálních stoupenců reforem a jednak doba realizace, tj. organizační zmatky kolem zániku Ohniska a budování Klubu reformních kněží. S ohledem na tyto skutečnosti máme dispozici výsledky jen z některých regionů. Ve vztahu k námi sledovaným oblastem se pak jedná o Rakovnicko.

Pro tento vikariát obdržel formuláře lišanský farář Josef Hlaváček, který se sice cítil pobouřen nad možností popisovat poměry na jiných farách, nakonec však akcep-

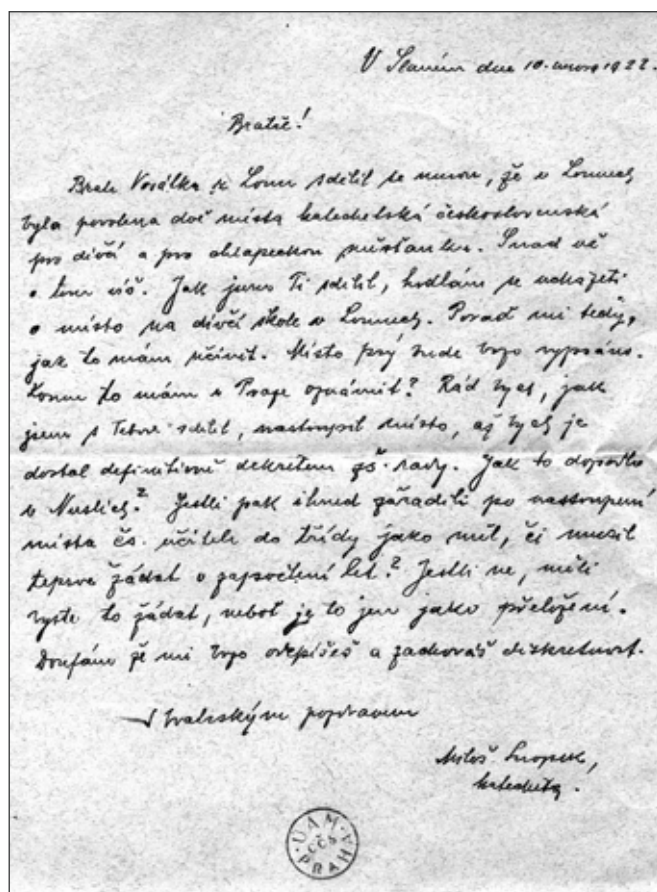
toval přání vedení Klubu a příslušné dotazy zodpověděl. U většiny duchovních se nedokázal jednoznačně vyjádřit, což samo o sobě nedokládá, zda tito kněží dodržovali, či porušovali celibát. V některých případech však Hlaváček přináší zajímavé svědectví. Bez přetvárek zde mluví o své lásce k hospodyni a o přání se s ní oženit. Problém nelegitimního vztahu a dítěte Hlaváčka značně trápil a byl bezpochyby jedním ze stimulů jeho boje za změny v církvi. Ve stejném duchu se pak vyjadřuje o Polanovi a Liškovi, tj. popisuje existenci vážné známosti a plánování svatby. Postup Hlaváčka, Lišky a Polana plně korespondoval se záměry Klubu, kdy organizace v rámci realizace změn v církvi doporučovala svým členům vstoupit přes odpor arcibiskupa v stav manželský. Tomu odpovídá Hlaváčkovo hodnocení dalších místních stoupenců Klubu, Jakeše a Smoly, neboť zde hovoří o jejich přání mít manželku.

Vedle odmítání celibátu ze strany radikálně orientovaných kněží se Hlaváček dotýká životního přístupu některých svých kolegů, kteří se na přelomu roku 1919 a 1920 přiklonili ke konzervativnímu směru a tvrdě odsoudili schisma. Tak k faráři ze Hředel Václavu Plavci připsal, že pochybuje, zda zachovává celibát. V případě rakovnického katechety Bohumila Pokorného se rozhovořil o jeho pohlavních stycích se žačkami. S Pokorným si pak neměl nikterak zadat další učitel náboženství, již zmíněný Rudolf Procházka. Ten se dokonce neúspěšně ucházel o přítelkyni Františka Polana. Procházkův nezdar v tomto milostném úsilí ovlivnil jeho postoj k reformám natolik, že přešel na stranu tradičně smýšlejících kněží. Uvedený případ ukazuje, že ideový obrat některých duchovních mohl mít zcela prozaickou příčinu.

Ve výčtu Hlaváčkových komentářů pak zvláštní místo zaujímá hodnocení mutějovického faráře Dedka. Lišanský kněz se zde pozastavuje nad Dedkovým chováním k blíže neznámé osobě, kterou přivedl do jiného stavu a nechal ji na pospas osudu. Při posuzování Hlaváčkovy výpovědi sice nesmíme brát ze zřetele subjektivní hledisko, což však nevylučuje, že popisovaná fakta nejsou daleko od skutečnosti. V tomto momentu jasně vystupuje do popředí rozdíl mezi Dedkovým a Hlaváčkovým přístupem, kdy lišanský duchovní se svojí kuchárkou a synem žili na faře prakticky jako normální rodina. S ohledem na skutečnost, že se Hlaváček těšil popularitě jak ze strany svých kolegů, tak i vikáře, nebyl tento způsob porušování celibátu vnímán jako morálně pokleslý.

K poznání situace na Křivoklátsku se sice nemůžeme opírat o písemnosti z dotazníkových akcí, nicméně určité informace obsahují vizitační zprávy Tichovského. Vikář v nich totiž několikrát kladně hodnotí svého kolegu Františka Zetka, neboť skryjský farář přísně dodržuje celibát. Vyplývá to snad z Tichovského vyjádření, že ostatní křivoklátské kněžstvo toto omezení neakceptovalo. S největší pravděpodobností se k vikářovým slovům nelze takto stavět. Na druhou stranu zdůvodnění Zetkovy pochvaly ukazuje, že respektování celibátu nebylo mezi zdejšími duchovenstvem samozřejmou záležitostí.⁶⁷ Obdobné

⁶⁶ Římskokatolická farnost Slaný, Farní kronika Hořešovice, s. 98–99; Římskokatolická farnost Zlonice, Kronika zlonického děkanství.



Jeden z listů katechety Snopka dokládající jeho zájem o práci v Církvi československé (ÚAM ČČSH).

poměry zřejmě panovaly také ve slánském vikariátu. Jak jinak si vysvětlit dopis katechety Snopka představitelům radikálního proudu reformního hnutí, kde si stěžuje, že „jsou mnozí páni, kteří žijí teď, jsou starší, ctnostně a na své osadě krotí kaplany, ale v dřívějším jejich působišti vypravují se o nich báječné věci“.⁶⁷

Přes torzovitost pramenné základy tak můžeme říci, že porušování celibátu bylo mezi tehdejšími klérem všeobecně rozšířené a řadě farářům nedělal tento osobní pohřešek problém, aby nadále zůstali v římskokatolické konfesi. Spíše lze celou záležitost postavit tak, zda u dotyčného převážila zodpovědnost legitimovat svůj vztah nad nejistou budoucností v nové církvi.

Závěr

Poznatky z rakovnického, slánského a křivoklátského vikariátu ukazují, že studium reformního hnutí na regionální úrovni může v této problematice přispět k zodpovězení řady klíčových otázek. Přes odlišné posta-

vení stoupenců církevních změn v jednotlivých oblastech docházíme při sledování určitých aspektů reformního hnutí k obdobným závěrům. Angažovanost nižšího kléru v emancipačním procesu českého národa, větší či menší omezení pravomocí církevní hierarchie ve prospěch Jednoty, spojení národních demokratů a agrárníků s rozhodnými stoupenci reformu nebo všeobecné porušování celibátu se promítá do všech sledovaných vikariátů. Naopak regionální specifika přinesla ve vývoji obrodného procesu řadu zdánlivě nečekaných zvrátů, kdy nejradikálnější Slánsko nakonec nebylo církevním schismatem prakticky postiženo. Vyslovené závěry však mají značné omezenou platnost, neboť se vztahují na malou část našeho státu. Spíše než určovat neměnná tvrzení si proto tato práce klade za cíl vyvolat zájem o studium v jiných regionech.



⁶⁷ KRŠKO, J., *Historie...*, c. d. s. 14–19; TÝŽ, *Stavba...*, c. d., s. 110; TÝŽ, *Jednota katolického duchovenstva křivoklátského vikariátu...*, *Ok. d.*, MB 9, 2006, s. 101–103.

⁶⁸ Ústřední archiv a muzeum Církve československé husitské Praha, f Ohnisko a Klub reformních kněží, sign. All-49, inv. č. 1/a-5, dopis Miloše Snopka z 2. září 1919.



OBSAH

Úvod

Úvodní slovo starosty královského města Rakovníka
ZDENKA NEJDLA...5

Úvodní slovo starosty královského města Slaného
IVO RUBÍKA...5

Příspěvky

NATALIE VENCLOVÁ
*Keltové na Slánsku a Rakovníku...*6

VLADISLAV RAZÍM
*Slaný a Rakovník – k hodnotám historického urbanismu...*11

EVA VOLFOVÁ
*Poznámky k vývoji měst Rakovníka a Slaného v posledních
sedmdesáti letech...*14

JAN ČERNÝ
*Korespondence mezi městy Rakovníkem a Slaným v 16. století...*19

BOHDAN ZILYNSKYJ
*Dva rodáci ze Slánska a počátek výzkumu rakovnických dějin
(Josef Duras a Matěj Dobromír Štembera)...*23

BOŽENA FRANKOVÁ
*Lidová architektura na Slánsku...*28

VÁCLAV ZOUBEK
*Václav Rabas...*30

MILOŠ SLÁDEK
*O Boženě, Oldřichovi a třech králích aneb Na okraj sváteční
postily Jana Antonína Kelského...*32

JANA KROTILOVÁ
*Krajský úřad rakovnický se sídlem ve Slaném...*36

ZDENĚK VÍŠEK
*Politik a člověk Alois Pravoslav Trojan...*38

JAN KRŠKO
*Specifika pramenné základny k dějinám Jednoty katolického
duchovenstva v letech 1918–1920 na Rakovníku,
Křivoklátsku a Slánsku...*44



Slánské rozhovory jsou již tradičně zahajovány v bývalé piaristické kapli Zasnoubení Panny Marie zpěvem svatováclavského chorálu.



Středočeský kraj

Slánské rozhovory 2007, Rakovník–Slaný

Sborník příspěvků z kolokvia
Slánské rozhovory 2007 – Rakovník–Slaný,
které proběhlo 9. října 2007 v bývalé kolejní
kapli piaristů Zasnoubení Panny Marie.

Vydalo Vlastivědné muzeum Slaný
ve spolupráci s odborem kultury MěÚ Slaný
a Státním okresním archivem Rakovník
za přispění Středočeského kraje.

Příspěvky uspořádali a sborník sestavili
© Jan Černý, Božena Franková a Renata Mayerová, 2008

Z písma Jannon Text Moderne a John Sans
z 1. střešovické písmolijny vysázel
© Ivo Horňák, 2008

Fotografie © Pavel Vychodil, 2007
a autoři článků

Návrh a grafická úprava obálky
© Ivo Horňák, 2008

V nákladu 300 kusů vytiskla v roce 2008
Tiskárna KOČKA, Slaný

Město Slaný, Velvarská 136, 274 53 Slaný
<http://pamatky.slany.cz>

ISBN 978-80-254-3036-1

